3 037 680

Türklük ve Türkcülük izleri

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
WITHDRAWN

Türkiyat serisi : Sayı 2

REŞİT SAFFET

Türklük ve Türkcülük izleri

1 ine Kitap

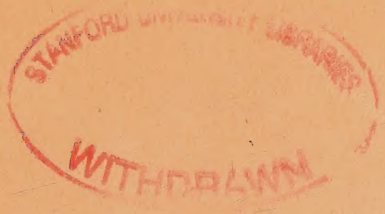

ANKARA
Türk Ocakları İlim ve San'at Heyeti Neşriyatı
1930

Bu kitaptan Ankara Türk Ocakları Merkezi
matbaasında, alel'ade kâğıt üzerine 2700
nusha ve beyaz mat kâğıt üzerine
300 fevkal'ade nusha basılmıştır

Her hakkı Türk Ocakları Merkezine aittir

FIHRIST

I — Millî Tarih
II — Orta Övropada Türklük izleri
III — Şimâlî Övropada Türkcülük tetkikleri
IV — Türklüğe dair bir lavha ve bir "fresque„ münasebetile
V — Attila ve Garbî Övropada Türklük
VI — (Chanson de Roland); İspanyada Türkler
VII — Asya Tarihi
VIII — Rusyada Türkler ve Tatarlar
IX — Afganistanda Türklük
X — İran Türkleri
XI — Kafkas etekleri Türk ticaret yolları
XII — Güne bakan, Hamdullah Suphi

1929 Senesinde yazılmış, ve Ankarada, Hakimiyeti-Milliye ile Türk Yurdunda, çıkmış olan bu tetkikler, Türk Ocakları İlim ve San'at Heyetinin kararile, toplu olarak kitap şeklinde neşr edilmiştir.

MİLLÎ TARİH

Ulu Gazi'mizin, inşası bitmek üzre olan Türk Ocakları Merkez binasını teşriflerinde, irat buyurdukları sözler hakikaten derin bir yaramızı daha deşmiştir.

Türk Ocakları merkezinde mükemmel bir Türkiyat kütüphanesi vücude getirilmesi hakkındaki arzu ve emirleri cidden en büyük bir noksanımızı işaret etmiştir. Elyövm, Türk ırkının en büyük devleti olduğumuz halde, aslımız ve menşeimiz hakkında yazılmış ilmî bir eserimiz mevcut olmadığı gibi, ırkımızın, milletimizin tarihini, etnografisini, lisanını, antropolojisini, coğrafyasını, san'atlarını, medeniyetini tetkik edecek kâfi bir kütüphanemiz de yoktur.

Ekseriya, Türkiyat denilmekle, basit bir ilim anlaşılıyor. Bu ilim, her bir âlimi hayatı müddetince meşgul edecek, beş altı şubeye ayrılır; her şube hakkında, bilhassa Almanca ve Rusca, henüz bizde hülâsatan bile tercüme edilmemiş, binlerce eser mevcuttur. Diyebilirim ki bu eserler tercüme edilmeden, Almanca ve Rusca bil-

meksizin, Türkiyatcı olmak pek müşküldür.

Halbuki, Gazi'nin Ankara'sı, ilim noktai nazarından Türkiyatın da merkezi olmalıdır. Bunun için bizde kâfi kudrette âlimler yetişinceye kadar, dünyanın, ilimleri tasdik olunmuş meşhur Türkiyatcılarından, mümkünse kendilerini burada toplayarak, azamî istifade temin etmeliyiz. Bu ihtiyacı, son seyahatlarımızda, Macar, Avusturya, Alman, Rus âlimlerile vuku bulan temaslarımızda pek derin olarak hissettik.

Bu uzun hazırlıkları yapmakla beraber, gençliğimizin tarihî terbiyesini ihmal edemeyiz. Genç vatandaşlarımızın dimağlarına, taassup ve hanedan siyasetlerinin tesirile görülmüş ve yazılmış tarihin yanlış, muzır derslerini telkin etmek tehlikelidir.

Türklerin büyük siyasî kumandanları olmuştur; fakat bir milletin tarihi, kendi mefkûresinin, maddî manevî ihtiyaçlarının tarihidir.

Bir milletin mefkûresini, ihtiyaclarını o milletin her ferdi anlamıyabilir; fakat ancak bunları eyice anlayabilen bir şahıs, bir zümredir ki, o milletin mukadderatına hâkim olur ve o milleti saadete, refaha, muvaffakıyete götürür.

Yirmi asırlık büyük Türk tarihini yazarken,

hanedanlar, padişahlar silsilesi nazarı dikkate alınamaz. Büyük Türk akınlarının, Türk fütuhatının, Türk medeniyetinin daha içtimaî, iktisadî sebepleri vardır. Yirmi asırdır, aksayı şarkı aksayı garba iliştirerek, iki medeniyete de en büyük hizmetler eden, Asya—Övropa ticareti esaslarını kuran, dünyayı birbirine tanıtan Türklerin tarihinde parlıyan emsalsiz kudret, metanet ve şuur eseri, haddi zatında tetkike şayan büyük bir mes'eledir.

Bu hususta Karl Marx'ın teorilerini aynen kabul etmek icabetmez. Rus âlimlerinin ekseriyeti bile tarihi bu noktai nazardan teşrih etmiyorlar. Fakat Vico'nun, Montesquieu'nün, Buckle'nin tesis ettikleri maddiyatcı tarih sistemi gittikce ilim sahasında hâkim olmaktadır. Bu hususta Colombia Darülfünunu Profesörlerinden Edwin Seligmann'ın takrirleri şayanı ehemmiyettir. Doğrudan doğruya Türk tarihine gelince, yeni malzeme keşfine kalkışmadan, Macaristan, Almanya, İngiltere ve Rusya'daki mevcut ilim malzemesinden istifade etmek kâfidir.

Kunos İgnaz, Neymet Guyla, Fekete Layos, Ripka, Alexandre Takacs, Gomboc Zoltan, Thomsen, Joseph Markvart, Von Lecoq,

Radloff, Bang, Brokellmann, Arnold, Mikkola, Talgren, Ramstedt, Pelliot, Oldenbourg, Borofko, Orbeli, Krimsky, Maloff, Barthold, Samuelovitch, Poppe, Kouftine, Yorga gibi, Türk Ocakları İlim ve San'at Heyetinin tanıdığı ve kısmı - azamı ile muhabere etmekte olduğu meşhur müsteşriklerin henüz lisanımıza tercüme olunmamış eserleri bizi senelerce meşgul edebilir.

Herhalde, Ulu Gazi'mizin işaretleri, Türk Ocaklarına memlekette ifa edecek ilmî ve içtimaî yeni bir gaye göstermiştir ki, bu müessesemizin istikbal ve muvaffakıyeti başlıca bu ümniyenin husulüne vabestedir.

Türk Ocakları milleti irşat için ilmen mücehhez olmalıdır ve olacaktır.

Maarif Vekâletimizin bu cihete ciddî ehemmiyet atfetmesi şayanı teşekkürdür. Dünyanın her tarafında bu gibi harsî müesseselere verilen ehemmiyet malûmdur. Bilhassa Rusya'da bu zemindeki faaliyetin pek büyük eserleri nümayandır. Herhalde, yüksek görüşü ile millî tarihcilerimize yeni bir yol gösteren Ulu Gazi'mizin himayesinde ve hükûmetimizin ciddî muavenetile, Türk Ocakları kendilerinden bekle-

nilen vazifeyi herhangi mümasil ecnebi müesseseleri kadar muvaffakıyetle, hatta daha fazla iman ve gayretle çalışarak, ifa edeceklerine kanaatimiz vardır.

ORTA ÖVROPADA TÜRKLUK İZLERİ

1929 Senesi haziran ve temmuz aylarında Orta Övropada yaptığım seyahatta, Türklerin mazisine, tarihine, kahramanlıklarına ait meşhudat, ihtisasat ve intibalarımı, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyetinin arzusu üzerine, sevgili Ocak arkadaşlarıma bildirmeği pek tatlı bir vazife olarak telâkkî ediyorum.

İstanbul'dan Garba doğru bu, otuz yedinci, gezintimde, Macaristan'ı, Avusturya'yı, Felemeng'i, Bavyara'yı, Almanya'yı, Çekoslovakya'yı, iki ay, münhasıran Türk bakışile dolaştım. Görülecek her şeyi görmüş olmak iddiasında değilim; görebildiklerimi not ederek ve not olarak nakleyleyorum.

Bedii âsar noktai nazarından, İstanbul'dan Peşte'ye kadar yolda durmağa lüzum görmedim. Fakat geçtiğim her istasyon, her ova, her ırmak bana, Osmanlı Türklerinin buralardan harbederek beş asır müddetince gelip geçtiklerini; iki buçuk asır süren geliş akımını, iki buçuk asır süren dönüş akımı takip ettiğini; beş yüz sene

zarfında buralara milyonlarca Türkün kanı aktığını; bugün feyizli mahsul veren nâmütenahî tarlaların, vaktile dehşetli muharebelerde düşen Türk kahramanlarının kanile sulandığını, bir defa daha hatırlattı. Bu hatıralar uyandıkca, bir Türkün aynı zamanda göğsü kabarmaması ve kalbi sızlamaması kabil değildir.

İstanbul kapılarından Edirne, Filibe, Sofya, Niş, Belgrat, Peşte yolunun iki tarafı, yüzlerce defa Övropa'nın gördüğü müthiş Türk ordularının bayrakları önünde eğilen insan kütlelerinden örülü canlı duvarlarla kapalı idi. Bugün, her biri istiklâlini Övropa'nın ehlisalip zihniyetine medyun olan, eski haraçgüzarlarımız el'an Türklüğün çizdiği fetih yollarından işlerler. Hepsi, lisanlarında halâ Türk hakimiyetinden kalmış esaslı, yüzlerce, binlerce kelimeler kullanırlar. Saraylarını eski Vali konaklarımızın yerlerinde inşa etmişler.

Evet, biz çekildikten sonra, tarihin, medeniyetin sevkile, onlar da terakkî etmişler; Vilâyetlikten hükûmet merkezi derecesine çıkan payıtahtları bu terfie mazhar olan her şehir gibi büyümüş; ahalisi, mahkûmluktan hakimliğe çıkan her halk gibi, kendine fazla ehemmiyet

vermiş; memleketine fazla alâkadar olmuş; tarlalarını fazla işlemiş; vaziyetini iyileştirmiş; ve medeniyette terakki etmiş; hatta bazan eski efendilerini geçmiş olabilirler. Fakat, hernedense, ben bu yerlerden geçerken, bu toprakları, şehirleri, ahalisini, bir türlü tarihimizi unutarak, tarih perdesini silerek göremiyorum. Ve gördüğüm halk kütleleri de, her ne olsalar, taassup ve propaganda tesirile Türkü ne kadar beğenmeseler; Türke buğz ve iğbirar bile besleseler; Türke karşı hürmetsizlik de etseler; yine bir çoklarının bizim kanımızdan oldukları, ve diğerlerinin de, dünki ecirin efendisine karşı vaziyet ve tavrundan henüz sıyrılmadıkları hissolunur.

Macaristan'da...

Beş asırlık koca bir tarihin bıraktığı hatıralarla dolu bir bakışla bu memleketleri geçerek seyrettikten sonra, Peşte'ye vasıl oldum. Turan Cemiyeti hamisi, Arşidük Jozef Fransua ve Macar parlamentosu ecnebi işleri encümeni reisi, mösyö Döpekar'ın daveti üzerine, merkezi, meb'usan dairesinde olan, Turan Cemiyetinde, Turancılık ve Türkcülük hakkında bir konferans verdim.

Macaristan, Övropa'da Turaniliğin beşiği-

dir. Karadeniz üstünden Övropa'ya geçen ilk Türk akınları, Peşte ile bugünkü Viyana arasında Tunanın sol koluna yerleşmişler. Milâdın dördüncü asrında, Ural dağlarından kopagelen Hun - Türk fırtınası, Tuna sahillerinde durmuş ve Merkezî Övropa'da ilk yerleşen Türkler bunlar olmuştur.

Hatta, atalarımızın Bodin tesmiye ettikleri, Peşte'nin karşısındaki eski Buda şehri, Atilâ denilen Atlı, yahut Ettilli (Volga'nın eski ismi Ettil' dir) ismindeki Türk kralının biraderi Buda namına izafe edilmiştir.

Macar parlamentosunda "Atilâ'nın avı„ namında bir büyük tablo vardır ki, bunun mevcudu olmayan fotoğrafını, büyüklüğünden ve yüksekliğinden dolayı, iskele kurdurarak, ayrıca aldırttım. Muhakkak, asılları Finden ziyade Türk olan, boylu boslu Macarların esatirî kuşlarının adı Turul'dur ki, bu da, Türklerin Tuğrul'undan başka bir şey değildir. 1926 da, Tiça nehri sahilinde keşfedilen Atilâ'nın evanisi, elyövm Viyana müzesindedir. Macaristan'ın en eski tarihine ait keşfiyat, Macar ovasında, Szentes şehrinde kâin, Hicretler müzesindedir.

Atilâ ve ahfadından sonra, Macaristan, uç

asır müddetince, hâlis Türk olan Kumanlar tarafından işgal idilmiş, ve sonra pek, az bir zaman için, Cengiz istilâsını görmüştür. Fakat Atilâ'dan dokuz asır evel, yine bu taraflara Merkezî Asya'dan Turanî aşiretler gelmiş ve yerleşmiş olduğunu Roma tarihleri yazıyor.

Cengiz'den sonra, iki asır fasıla ile, Macaristan'a Osmanlı Türkleri girmiştir. Bunların Macaristan'da bir çok eserleri vardır. Nefsi Bodin'de elyövm Gül Baba'nın türbesi, iki hamam, müteaddit duvar ve bir kaç çeşme olduğu ğibi, şimalî Macaristan'da Eger şehrinde henüz minaresi bile mahfuz bir camî kalmıstır,

Osmanlı Türkleri zamanına ait bulduğum resimlerde, Bodin'de yüzü mütecaviz minare gösteriliyor ki bu, camilerin hemen hepsi ya harabolmuş, ya yolların açılması için tamamen yıkılmış, veyahut tanınmayacak bir hale ifrağ olunmuştur.

Merhum meslekdaşımız Ahmet Hikmet, Macaristan'da Türk hatıraları hakkında, Osmanlı Tarihi Encümeni Mecmuasında, gayet kıymetli makaleler yazmıştı. Bunları tekrar etmek zait olur. Başkaca gördüğüm şeyleri ilâve ediyorum.

Macaristanda, bugün, Türkcülük ile meşgul

olan Profesörler şunlardır :

Fekete Layos, Kuno İgnaz, Gombozc Zoltan, Alexandre Takacs, Neymet Guyla, Knosko Mihael, Munkacsy Bernat, Germanos Guyla, Aladar Ban, Balint Homan, Ferencz Zsinka.

Bunlardan en büyüğü addolunan Profesör Germanos'u Kalkutta darülfünunu, bir sene müddetle arkeoloji tedrisatı için kontratla getirtmiş olduğundan kendisini göremedim.

Osmanlı Türk istilâsı hakkında en ziyade ihtisas sahibi olarak Profesör Alexandre Takacs tanınmıştır.

Türk Osmanlı devrine ait âsar meyanında Gül Baba türbesinde yalnız bina kalmıştır. İçinde hiç bir şey yoktur. Sandukça sonradan yapılmıştır; duvarları boştur; yalnız Macaristan Müslüman Cemaati Reisi, Abdülâtif Efendi, tarafından, Evliya Çelebiden menkul, Merzifon'lu Bektaşi Gül Baba hakkında eski hurufatla şu fıkra yazılıdır: «Merzifon'lu Bektaşi Gül Baba Bodin gözcüsü olup himmetleri hâzır ve nâzır ola !.. » Gül Baba'nın Bodin'de cenaze namazı Sultan Süleyman zamanında, Türklerin Bodin'e dördüncü girişinde, Kazasker Ebussuut Efendi tarafından iki yüz bin kişilik ordu ile kılınmıştır. Riva-

yete nazaran Sultan Süleyman Bodin'e girişinde, camiye tahvil eylediği elyövm Matyas kilisesinin yanındaki Kızıl Elma arayı duvarına kendi elile şu mısraı yazmıştır:

Gaziler meskenidir bunda begüm gayrolmaz.
Bunda zulmeyleyenin akıbeti hayrolmaz.

Türkler hakikaten Bodin'i çok sevmişler ve yüz altmış sene kaldıktan sonra pek büyük bir acı ile oradan ayrılmışlardır. Buna misal olmak üzre elimize geçen bir Türk şarkısının, Peştede verdiğim Fransızca konferansta, tercümesini okudum:

Ötme bülbül ötme son bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alup satmanın zamanı geçti
Aldı Nemçe bizim nazlı Bodin'i

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemçe bizim nazlı Bodin'i

Kıble tarafından üç top atıldı
Perşembe güniydi güneş tutuldu
Cuma güniydi Bodin alındı
Aldı Nemçe bizim nazlı Bodin'i

Nakarattaki nazlı kelimesile Bodine beslenilen muhabbet, ve kendilerile harbedilen düşmanlar Macarlar olmayup, Nemçeliler olduğu şarkıdan pek güzel anlaşılıyor. Bunu Macarlar da öyle güzel hissetmişlerdir ki, bu şarkının Fransızca tercümesini okuduğumuz zaman hararetle alkışlamışlardır. Avustryalıları işaret eden Nemçe kelimesi ise, Tatarlardan naklen aldığımız bir Rus kelimesidir ki, Rusca yabancı demektir. Bizde de yabancı kelimesinin vaktile *yapancı* yazılmasına bakılırsa, yapancılara yani Japonyalılara verilen isimdir. Malûm olduğu üzre, eskiden her millet kendi medeniyeti haricindekilere vahşi nazarile bakardı. Türkler Çinlilere ve Çinlilerde Mogollara, Yunanlılar Perslere Persler de Yunanlılara vahşi derlerdi.

Macar ve Avustryalılara gelince, filhakika konferansımda, eski Turan tarihinden başlayarak Macaristanın Osmanlı Türk devrine ait tarihini hatırlatırken, din taassubuna mebni, Hıristiyan

müverrihlerinin sakladıkları veya görmedikleri bir hakikat üzerine nazarıdikkati celbettim ; o da şudur :

Türk hakimiyeti, Macaristanda Macar milliyetciliğini öldürmüş değil, bilâkis, uyandırmış, müdafaa ve muhafaza etmiştir . Türk devrine kadar , Macaristanda resmî lisan Lâtince idi ; ve gerek Vitelsbah'lar (Vittelsbach) ve gerek Habsburg'lar (Habsburg) yavaş yavaş lâtince yerine Almancayı kabul ettirmek üzre idiler . Türk istilâsı Macaristanı ikiye ayırdı . Macaristanın Transilvanya tarafında , Türk himayesi altında , tesis olunan kısımda , ilk defa , resmî lisan olarak Macarca kullanılmağa başlandı . Halbuki o zaman Almanya denilen Avustryaya tabi olan kısımda, Macarları her veçhile (Germaniser) almanlaştırmak politikası tatbik edilmeğe başlanmış , ve o kısımdaki Macarlar on dokuzuncu asra kadar milliyetlerinden uzaklaştırılmışlardır . Daima Türk hakimiyeti altında kalan Macarlar, din, mezhep ve lisan hususunda serbest bırakılmışlar, ve bilumum Macar milliyet cereyanları Türk hakimiyeti altında bulunan kısımlardan kaynamıştır . Bunu, bütün müdrik Macarlar o kadar derin hissetmişlerdir ki Türk-

ler uzaklaştıktan sonra bile, millî isyan hareketlerinde muvaffak olan ve olmayan Rakoczy ve Kossuth gibi Macar rüesası, yine gerek şükran, gerek iltica için, her memlekete tercihen, Türkiyeye gelmişler veya kaçmışlardır.

Nihayet, Türk - Macar silâh dostluğunun son safhası, geçen harbi - umumide Ruslara karşı gönderdiğimiz ordunun Karpatlarda yaptıkları müşterek muharebeler olmuştur.

Bence, Türk - Macar kavimlerinin müşterek hayatlarının, din nazariyesi ve tesiri haricinde, henüz bir tarihi yazılmamıştır. Bunu bilhassa Macar müverrihlerinden beklediğimizi konferansımda söyledim. Macar Turan Cemiyetinde ilmî tesirden ziyade siyasî tesir olduğunu hissettim. Başında bulunan zevat, her nedense, Turancılık ve Türkcülüğün ilmî ve lisanî cihetile pek az alâkadardırlar. Arzu olunurdu ki, yukarda isimleri geçen büyük Profesörler bu cemiyetle daha yakından münasebette bulunsunlar.

Peşte'nin tarihî müzesindeki tetkikatımı, bilhassa Turan ve Asya tesiratı noktai nazarından yapdım. Meselâ, Törtel'de keşfolunup, aynen müzeye naklolunan, bir kabirde, ölmüş bir adamın kemiklerile beraber, atının kemikleri

de bulunmuştur ki, dördüncü asra, yani Attila'dan evelé ait olan bu kabrin, bir Hun kabri olduğu anlaşılıyor. Atıyle beraber gömülmek eski Türk adeti, Macarlarda on üçüncü asra kadar kalmıştır. 1270 senesinde, Paris'te ölen bir Kont Betlen'in tedfin merasimi için, Macaristan'dan atının Parise gönderilmesi beklenmiştir. Dördüncü asırdan onuncu asra kadar, müzede ekspoze olunan asarıatikanın kızsmıâzamında, Acem denilen ve fakat Türklerin eseri olan tarz ile, yine Türklerin aksayı şarktan naklettikleri Altay tesiri görülür.

Macaristanın cenubunda Kapoş Volgi (Kapoş Volgiy) de bulunan iki vazoda, Altay medeniyeti tesiri vazıhan görüldüğü gibi, Tuna ile Tiça arasında kâin Köleşt (Kölesdt) de keşfedilen demir ve Tunç yüzükler ve silâhlarda Turan tesiri pek kolay anlaşılır. Hun devrinin sonlarında, yani sekizinciden onuncu asra kadar geçen zamanlara ait, kemer tokalarındaki nakışlar Türk tesiri altında yapılan Çin ve Acem nakışlarına çok benzer. Onbirinci asırda hitam bulan, Arpat sülâlesinden sonra, iki üç asır yine Asyaî olan Bizans tesiri, ve ondan sonra, kâmilen, Hıristiyan papaslarının nüfuzile, büsbü-

tün Alman medeniyetinin tesiri nümayan oluyor.

Macarların kendilerine mahsus bir mimarileri olmamıştır. Millî edebiyatları on dördüncü asırdan başlar; ve Türk istilâsından evel yazılmış kitaplarında eve ve çiftciliğe dair dört yüzü mütecaviz kelime bulunduğunu yine Macar müsteşriklerinden öğrendim.

Peşte'den sonra, yeni ve eski Macaristan'da Osmanlı Türklerine karşı en büyük mukavemet göstermiş olmak, ve Türk istilâsı tarihine dair en çok asarı ihtiva etmekle maruf üç büyük şato vardır.

Bu üç şatodan en meşhuru, Viyana'nın doksan kilometro kadar cenubunda, ve harbiumumiden evel Macaristan toprağında bulunan, Prens Esterhazy'lerin Forhtenştayn (Forchtenstein) malikânesidir. Esterhazy'ler, Türk hücumlarına karşı en ziyade ve en uzun müddet mukavemet etmiş Macar asilzadegânından büyük bir âiledir. Bunlar kendi kalelerinde Türklere karşı harbederek, yalnız Bezakin (1652) muharebesinde üç Kont Esterhazy ölmüştür.

Mürtefi bir tepede inşa edilmiş, ve şimdiye kadar bir çok tamir görmüş bu eski binada, Türk tarihini yaşatacak müteaddit tablolar, bay-

raklar, çadır ve silâhlar mevcuttur. Tablolar sanat noktainazarından kiymetsiz ise de, Türklerle yapılan harplerin mevkilerini, tarafeyn ordularının giyimlerini, techizatını ve manevralarını nim sihhatle göstermek itibarile kıymeti haizdir. Bunlar meyanında 1622 de Neue Haysel, 1652 de Bezakin ve Pappa muhasaralarının resimleri şayanıdikkattir.

Bundan başka, İskender Beyin bir fena portresi, Sobyeşki ve Teleki'nin oldukca gülünç resimleri, ve merdivenlerde bulunan Türk—Macar muharebelerini musavver üç tablo vardır. 1686 tarihinde Türklerden alınan çadırın yanında asılı Türk bayrağında, ucu aşağı bir çifte kılıç nakşının, sağında bir el resmile, altında bir ay yıldız ve üç nokta tersim edilmiştir. Aynı tarihe ait Macar kostümleri pek az farkla Türk esvaplarına müşabihtir.

Forchtenstein şatosunun kurulduğu aynı dağ silsilesinin bir tepesinde, Lichtenstein prenslerine ait Türkenstruz şatosunun harabelerini gezdim. Aspang vadisine nazır, takriben iki yüz metroluk sarp kayalar üzerinde bulunan, bu eski kalenin adının manası "Türkler uçurumu„ olduğunu, ve rivayete nazaran bu zindanda kapa-

tılmış olan Türk esirlerinin, kayalıklardan kaçarken bir çoğunun uçuruma yuvarlanarak parçalandıklarını, ve bundan dolayı buraya "Türkler uçurumu„ denildiğini söylediler. Bu rivayet efsane de olsa, güzeldir.

Asyanın, kim bilir hangi köşelerinden buralara kadar binlerce kilometre katederek gelen, fatih ecdadımızın, taliiharp neticesinde, düştükleri esaretten, hayatı pahasına bile olsa, kurtulmak için gösterdikleri kahramanlığın şahidi olan bu tepede, parlak tarihimizi hatırlayarak tevekkuf etmemek, ve maziye dalarak iftiharla karışık bir acı duymamak mümkün değildir.

Biraz ileride, aynı vâdide, Semmering yolu üzerinde , kurunuvustadan kalma , ve elyövm banker Mautner'in malikânesi olan Feistriz şatosunda misafir oldum. Burası da Osmanlı Türklerinin akınlarının garpta dayandığı noktalardan biridir . 1532 de, bu şatonun on beş kilometre kadar şimalinde, Neue Statd'da, Türklerle Almanlar arasında, Viyana'nın fethi için, kanlı bir harp olmuştur ki, bu muharebenin de resmi aynı şatoda mevcuttur. Bunlardan başka Türk silâh ve bayrak koleksiyonlarının mükemme-

liyeti itibarile Kont Battiany-Stratmann'ın Yanesbrünn kurbinde Körnent şatosile, Kont Nicolas Banffy'nin Peştedeki kolleksiyonları methedilecek derecede güzel ve zengindir.

Macaristanda, bu seferki seyahatimde, muhterem Elçimiz Behiç Beyden gördüğüm teveccüh ve yardımı minnetle yadederim.

Avustrya'da

Türk tarihi noktai-nazarından, Viyana müzeleri Övropa'nın en zengin kolleksiyonlarını havidir. İmperatorluk sarayı kütüphanesindeki kitaplar, eşleri başka yerde bulunmamak itibarile, takdiri mümkün olmayan bir servet teşkil eder. Esasen denebilir ki, bugünki Viyana şehrinin tarihi, şehrin Türk istilâ tehlikesinden kurtuluşundan başlar. Halâ Türk karargâhı, Türkischanspark'ın namı şehrin beşte birini teşkil eden koca bir mahalleye verildiği gibi, Tuna'ya nazır Kahlenberg tepesindeki Sen Jozef kilisesinde, baş papazın himmet ve delâletile bir çok gravürler, yazılar, hatta Kara Mustafa Paşa'nın, Sultan Mehmet-Rabiin ve Sobyeski'nin yaşadıkları tarihlerde yapılmış gravürlerini gördüm. Bunlar meyanında, Türk-

lerle Almanlar arasında üç harbin plânı; 1683 de Türklere karşı Lövel istihkâmının müdafaası; ressam Toktoyinski tarafından yapılmış, Türklerin ricatından sonra Sobyeski'nin Viyana'ya duhulüne dair yağlı boya resim; ve 1683 de Viyananın kurtuluşuna ait gravürler haylıca dikkatimi çekmiştir.

Kilisenin zemin altındaki mahzende Kahlenberg tepesinin Türklerden istirdadında ölen Avustrya ve Lehlilerin kemikleri bulunduğunu söyleyen papas, elbet bunların içine Türk kemikleririn de karışmış olacağını müsteb'at addeylemediğini ilâve etti.

Kahlenberg'e ait tarihî eser ve hatıraları toplamak için bir cemiyet teşekkül etmiş. İlk Türk olarak ben de âza oldum. Bir Türk için ecdadımızın bütün kahramanlığına rağmen, özleyip de alamadığı şehre bakan, ve eteğinden mavi Tuna geçen, bu yeşil tepeye alâkadar olmamak imkânını göremedim. Viyana'yı alamadıksa da, Asyadan, buraya ehlisalip zihniyetine nihayet vermek için, üçyüz bin kişilik bir ordu ile gelip Övropayı titretmek de, utanacak bir hatıra değildir. Bugün Avustrya'lılarla aralarına üç dört hükûmet sıkışan hudutlarımız, birbirlerin-

den pek uzak olup, iki millet arasında, kahraman bir maziden başka, hatırlanacak bir mesele kalmadığından, Kahlenberg tepesine Türk cihangirliğinin timsali olarak bir heykel dikmek fikri hatırıma geldi.

Viyana etrafında şehid olan Anadolu ve Rumeli Türk kahramanları, Çanakkale'de düşen İngiliz ve Fransız askerleri kadar tebcile şayan değilmidirler?

Viyana'da saray kütüphanesinden ve depolarından başka, Schoenburg sarayı merdivenin-de ve Şehremaneti müzelerinde ve Askerî müzede kıymetli hatıralar mevcuttur. Şönburg sarayında 1770, 1771, 2703, 2711, 2712, 2713 numaralı Parocel'in tabloları Türk tarihinden bahistir.

Rathaus'da 1529 ve 1783 seferlerine ait mükemmel bir gravür kolleksiyonu; Kara Mustafa Paşanın yağlıboya bir resmi; 1529 muhasarasının enfes bir plânı; müteaddit bayraklar, silâhlar ve el bombaları; ve Kara Mustafa Paşanın, üzerine âyetler yazılı, harp gömleğile kendisinin zannedilen kafatası ekspoze edilmiştir.

Avustryalıların rivayetine göre, Kara Mustafanın Belgrat kalesine defnedilmiş kemikleri kabirden çıkartılarak, Prens Eugène'in on sekizinci

asır bidayetinde, Belgradı zaptını müteakiben Viyana'ya gönderilmiştir. Kanunî Süleyman'ın Macaristandaki ilk Türbesi yıkılmış ve bir tek taşı yerinde kalmamıştır.

Arsenal müzesinde, ikinci Sultan Mustafa'nın ve veziri İsmail Paşa'nın 1627de Zenta muharebesinde düşürdükleri altun mühürlerile, 1 Ağustos 1664 tarihinde Saint Gotthard muharebesinde, 1075 senesi Muharremin sekizinci günü beşte duran bir Türk saati, bir çok bayraklar ve Sadrazam çadırı, nazarı-dikkati celbettiği gibi, müzenin büyük divan salonunda, 1697 Zenta muharebesile 1789 da Belgrat kalesi anahtarlarının Avustryalılara teslimini musavver, ressam Karl-Blaas'ın iki büyük duvar ve tavan yağlıboyaları şayanı-nazardır. Viyana'nın Votif Kirche ve Stefan Kirche gibi kiliselerinde de, Türk muhasarasını hatırlatır müteaddit eşya ve resimler vardır. Yukarda bahsettiğim müzelerdeki meşhudatımdan bir çoklarının fotoğraflarını topladığım gibi, Kunst Museum'da Doktor Hermann, Doktor Gross ve Doktor Buşbek'ten aşağıda tâdat edeceğim tablo ve halıların resimlerini sureti-mahsusada çıkartmak vâdini aldım.

Kunst Museum da, Felemenkli J. Vermayen

tarafından, 1500 ilâ 1559 seneleri zarfında yapılmış, Türklerle Charles Quint arasında, Tunusta cereyan eden, büyük harpleri musavver, yedi büyük enfes "aquarelles„ vardır ki, bunlar halı nümuneleri olarak yapılmıştır. Barbaros Hayrettin'in mücahedelerini tevsik için bu resimlerin çok ehemmiyeti vardır.

Aynı müzede, Spranger'in Macar ısyanları namını verdiği diğer yedi tablosu mevcuttur ki yüzüne bakılır şeyler değildir. Keza 1605 numaralı Casanova'nın, Türklere aidiyeti olduğu tahmin edilen bir tablonun ne tarihî, nede sınaî bir kıymeti vardır.

Viyana'da Eski Sarayda muhafaza olunup, şimdiye kadar teşhir edilmeyen, bir halı koleksiyonunu baş Direktör Mösyö Hermann çıkartıp açtırarak bana göstermek lutfunda bulundu. Her biri on metro üzerine dört buçuk beş metro enliliğinde olan bu parçalar, halıcılık noktai nazarından birer şaheser olduğu gibi, Türk tarihi için de, Avustrya noktai nazarını gösterir birer mühim vesikadır.

Bunlardan bilhassa 1683 harbini musavver 3 ve 5 numaralıları, Szegedin muharebesini gösteren 15 numaralısı, ve Mohacz harbini gös-

teren 16 ve 17 numerolıları son derece güzeldir. 13 numaralı, Ofen şehrinde Türk kadınlarının esareti, ve 11, 12 numaralıları, o zamanki Peşte'nin manzarası hakkında bir fikir verir. Yedinci seri halılardan bir numaralısı, yüzlerce minareli Peşte'nin manzarasıdır. Bu halıların cümlesi Lorraine hanedanı tarafından Peşte'nin istirdadı üzerine Lorraine'de yaptırılıp, Avusturya İmperatorluğuna hediye edilmiştir. 19-u büyük ve 5-i küçük olmak üzre, işbu yirmi dört halıdan elyövm yirmisi Avustrya'da ve dördü de Peşte sarayındadır.

Almanya'da

Orta Övropa'nın en mühim resim ve sanat şehri olan, Münich'te Türklere dair tetkikatıma devam ettim. Lembach müzesinde gayet güzel bir " Mısırlı Türk „ kafası buldum. Alte-Pinakotek'de on yedinci asırda yaşayan meşhur Rembrandt'ın da "Türk„ serlevhalı bir tablosu vardır. Bunda tersim olunan sima, Türk tipine hiç benzemeyişine göre, ressamın Türk kıyafetine soktuğu hemcinslerinden birinin resmini yaptığı ihtimali daha varittir. Aynı sureti-tersimi

Velasquez'in Madrid müzesinde bulunan "Barbaros Hayrettin„ tablosunda buluruz ki, bunun hakiki modeli, o vaktin İspanya Kralının bir dalkavuğudur. Rembrandt'ın resminde görülen sima ve melbusat, on dördüncü asırda Semerkent'e giden bir Ispanya sefirinin Aksak-Demir hakkındaki tarifatına mutabıktır.

Münich'te en kıymetli keşfimi, Etnografik Müze müdürüne medyunum. 12 inci salonda, Veronèse'in tarzında, on altıncı asırda yapılmış, sekiz Türk Padişahı resmi vardır ki, elyövm tanıdığımız resimlerin hepsinden ziyade alel-ade Türk tipine ve hakikate yakın surette yapılmıştır.

Şimdiye kadar, Heydelberg şehri sarayında muhafaza edilmiş olan bu resimler, geçenlerde Münich müzesine nakledilmiştir. Bunlardan bilhassa Sultan Murat, Bayezit ve Fatihin resimleri bitaraf tarihin tariflerine en mutabık olanlarıdır.

Aynı müzede, Finlerden Dolgan'ların, Tunglu'ların, Yakut'ların, Çilik'lerin ve Tonguz'ların kullandıkları âlât ve edevat isimleri, (Kayak-Kayık gibi) müşabehetlerine mebni bir tetkik zemini teşkil eder.

Osmanlı - Türklerine dair yukarda bahset-

tiğim tablolardan maada, 1732 de alınmış bir çadır ile müteaddit silâhlar, kumaşlar, ve bir de Asya milletlerine mahsus, Karagöz oyunları takımı, teşhir edilmiştir ki, bunlar kıyaslı bir tetkik için pek faydalıdır.

Yine Münich'in Ordu Müzesinin onuncu odasında, 1664 de Saint-Gotthart harbinde, Türklerin elinden kurtulan Yüzbaşı Lerhe'nin Meryem-Anaya, makamı - şükranda, ithaf ettiği, mezkûr harbi musavver bir tablo ile , aynı harbe dair imzasız diğer bir tabloya tesadüf olunur.

On dördüncü odada, 12 Ağustos 1687 de, Mohaç muharebesinde, Herzan tepesinde kurulmuş olan sadrazamın çadırı ile, gayet güzel bir davul ve Herzan-Tepe harbile, 1688 de Bavyara Elektörü Maximilien Emmanüel tarafından muhasara edilen Belgrat kal'esinin kuşadılmasına dair plânlar, ve "Türk azametinin kırılması„ ünvanlı gravürler; ve yirminci odada, 1833 de Yunanistana ilk defa kral intihap olunan Otto de Baviere'in kendisinin ve askerinin fesli resimleri, ve Yunanistana arma rengi olarak Bavyara'nın mavi beyaz arma rengini kabul ettirdiğine dair vesaik şayanı dikkat görülmüştür.

Münich'in Millî Müzesinde, ilk Saksunya

Düklerinin sarıklı resimleri ve Türk esirlerinin traşlı başları menkuş, 1724 de yapılmış, iki Gobelin halısı gördüm.

Övropanın her şehrinde mevcut, son büyük harp ölülerini tebcilen yapılan, âbideler içinde en sadesi ve müheyyici Münich'tekidir. Üzerinde ölülerin isimlerinden başka yalnız şu kelimeler hakkedilmiştir: "Yine dirileceklerdir,,. Bir milletin istikbaline imanını gösteren bu kelimeler, ölülerini çabuk unutan milletler için şayanı imtisaldir.

Münich'te bir sokağın adı "Türk sokağı„ dır. Bunun nereden geldiğini Belediye reisinden sordum. 1683 de Prince Max Emmannuel'in şarktan getirdiği Türk esirlerine, o zamanlar şehrin harici olan, bu mevkide setler ve hendekler yaptırıldığını, ve bilâhara, şehrin büyümesile bu çukurlar doldurularak, Türk çukuru yerine Türk sokağı denildiğini resmî kuyudatına atfen, muhterem Şehremini bana bildirdi. Almanyadaki Türk silâh kolleksiyonlarının en mühimmi, Türk harplerini müteakip, Louis de Bade tarafından Karlsruh sarayı müzesine hediye edilen kolleksiyondur.

— Berlin yakınında, Potsdam sarayı ile Berlin-

deki Etnografik müzeyi tetkik ettim. Potsdam'da yeni sarayda, İtalyan ressamlarından Celesti'nin, on sekizinci asırda yaptığı, takriben dört metro uzunluğu ve üç metro yüksekliğinde, san'at noktai nazarından oldukca kıymetli bir tabloda, Ankara harbini müteakip Yıldırım Bayezit'in (hilâfı-hakikat olarak) kafes içinde ve etrafında tevabiile Aksak Timurun huzuruna getirilmesi tasvir edilmiştir.

Nefsi Berlin'in resim müzesinde, Felemenk ekolundan şark tarihine dair bazı resimler var ise de, bunların hangi tarihî vakaya aidiyetini tesbit edemedim. Fakat Berlin'de görülecek ve görülmemesi bir Türk için kusur teşkil edecek bir şey varsa, o da Etnografik Müzede Profesör Von Lecoq'un Turfan harabelerinde keşif ve on salonda teşhir ettiği eserlerdir. Profesör Von Lecoq bence, Türk medeniyetinin tarihine hizmet eden en büyük adamlardan biridir.

Türklerin takriben iki bin senelik tarihine az çok vukufumuz vardır. Fakat Türk medeniyetinin şimdiye kadar en eski tarihini ve eserlerini meydana çıkaran bu büyük alman âlimi ile Orhon'daki Runique yazıları ilk okuyabilen ve 1927 de vefat eden Danımarkalı Profesör

Thomsen'dir.

Türkler bulundukları yerlerin etrafında medenî kavimlerin yazılarını birer birer tecrübe etmişler ve Türkceyi Sanskrit, Tibet, Çin yazılarile, yazdıktan sonra, bu lisanların harflerile kendi talâffuzlarını tamamen ifade edememekten naşi, Milâdın takriben 800 üncü senelerinde, kendi icatkerdeleri Runique yazıyı, bundaki saitlerin tefevvukkundan dolayı, kabul etmişlerdir. Fakat islâmiyetin neşri arifesinde, Garptan gelen ve Hıristiyanlıkla az çok münasebette bulunmuş daha müterakkî Türklerin getirdiği Uygur yazısı da, Şarkî Türkistanın şimalinde Turfana yakın, Uygur İmperatorluğunun merkezi olan Hotchu şehrinde teamül ederek, burada Uygur Türkcesile " San Jorjun efsaneleri„ ve "Ezopun hikâyeleri„ yazılmıştır. Uygur yazısı kûfinin bir tarzı olup, soldan başlayarak yukardan aşağı yazılırdı.

Türkler Turfan eyaletini, Milâdın 770 tarihlerinde, Borok Hanın riyasetinde, şimalden gelerek, istilâ etmişler, ve bir buçuk asırda bütün o havalide ve cenupta, Kâşgara kadar Türk lisanını hâkim kılmışlardır. Türk asarını, Çinde, Hami ve Kömül şehirlerine kadar bulmak

kabildir. Von Lecoq'a nazaran dünyada hiç bir lisan, binlerce sene, hatta esasatını bile muhafaza edemez. En az değişerek, en çok yaşayan lisanlardan biri de Türkcedir. Eski Sümereen lisanında bugün ikiyüz Türk kelimesi keşfedilmiştir.

Profesörün keşfiyatında, lisandan ziyade sanat cihetleri göze çarpıyor. Uyguristanda Bezeklik kasabasında keşfedip, bin müşkülâtla Berlin müzesine nakil, ve burada teşkil ettiği, çamur ve kepekten mahlût bir kerpiç üzerine yapılan, ve Arslan, Torul gibi namları taşıyan Beylerin, hayat ve icraatına dair, ince, zarif tasvirlerin, Çin medeniyetile az çok münasebettar olmakla beraber, Türk medeniyetine ait şahsiyeti haiz oldukları kabili inkâr değildir. Tasvir olunan Türk Beylerinin etvar ve eşkâli ise, Övropalılara benzeyüp, katiyen Mogolların ve Çinlilerin eşkâlinden başkadır.

Harunürreşid'in nedimi, İbnünnüvâz'ın da yazdığı veçhile, bu resimlerde gösterilen Türk tipleri, gayet boylu, mütenasip, yakışıklı ve güzeldir. Hatta, Tohar beldesinde bulunan bir heykelde görüldüğü üzre, bu Türklerin içinde mavi gözlü,

sarı saçlı tipler de mevcut imiş.

Bu asrın ve on dördüncü asra kadar Türk, Tatar, Mogol tarihinin tetkikinden anlaşıldığı üzre, Çinden Almanyaya kadar imtidat eden sahada, daima Türk medeniyeti galip gelmiş, ve buradan gelip geçen Fatihler ve Sergerdelerin kâtipliğini ve idareciliğini daima Türkler yapmıştır. Hatta, British Museum müdürlerinden İngiliz Profesörü Lane Pool, Mısırın asarı-atikası kataloğunu yaparken der ki: «Mısırda Türk unsurundan hâkimler oldukca, Mısırda san'at yaşamış; ve bunların gaybubetile sanat daima sönmüştür.» Ne yazık ki, Türklüğün en parlak mazisini keşfeden ve gururla yâdedeceğimiz medeniyet asarını meydana çıkaran, müteveffa Radloff açlıktan, öldüğü gibi, Alman hükûmetinin pek küçük ve ehemmiyetsiz nakdî bir yardımile Turfan keşfiyatını yapan, Profesör Von Lecoq ve Bang'lar aylarca ekmek ile turp yiyerek yaşamak zaruretinde kalmışlardır.

Türk ilmi, bu gibi büyük hadimlerini terfihle mükelleftir. Almanyada Türklerin menşe'lerini tarih noktai nazarından en ziyade tetkik ve istiknah etmiş olan profesör Joseph Markvart'tır.

Felemenk'te..

Felemenk'te zenginliği ile en meşhur Amsterdam müzesini, konservatörü bulunan Junker D. C. Roell ile gezdim. Asıl müzede, Türklüğü hatırlatır hiç bir eser göremedim. Fakat aynı müzenin metruk eserleri havi deposunu gözden geçirirken, Türk tarihi için elli kadar tabloyu havi son derecede kıymetli, mühim bir koleksiyon keşfettim.

1727 tarihinden 1744 e kadar İstanbulda Felemenk elçiliği eden Cornelius Calkoen, maiyetinde, Valenciennes'li ressam Van Moor'u getirmiş, ve ona, bazı Türk âdetlerile Türk sarayının hallerini, resmikabullerini ve şahit olduğu tarih vakalarının resimlerini yaptırmıştır. Bunlardan Patrona Halil'in isyanını gösterir 2382 ve 2395 numaralı, At meydanı'nın o zamanki halini musavver 2352, ve Saray âdetlerinin birer aynası olarak 2367, 2368, 2369 ve 2370 numaralı tablolar, hakikaten bir Türkün ve bir müverrihin dikkatini cezbedecek eserlerdir. Bunların fotograflarını Ocağa getirdim. Elyövm Holanda'nın Zutphen şehrinde yaşayan mezkûr sefirin ahfadından Baron Kalkoen'de diğer bazı Türk asarı mevcut olduğunu öğrendim.

Keza Felemeng'in Gröningen şehrinde "Türk talebesi„ serlâvhalı bir tablo vardır ki, bu talebenin Holandaya o zaman acaba gönderilen Türklerin mi, yoksa İstanbula gönderilen Felemenklilerin resmi mi olduğu münakaşa halindedir.

Çekoslovakya'da ...

Çekoslovakya'da Praha Şark Enstitüsü müderrislerinden, Türkcülük mütahassısı profesör Rypka hasta olduğundan kendisini göremedim. Fakat Mösyö Barabaş'ın delâletile aynı enstitü azasından olup, geçen sene Anadoluda tetkikatta bulunan profesör B. Hrozny ile mülâkat ettim. Kendisi, Hittitlerin Turanilerle münasebetdar olduğu kanaatinde değildir. Anadoluda keşfolunup, Ankara müzesinde teşhir olunan eserlerden anlaşılacağı üzre, Milâttan 3000 sene evel Anadolu, Surye, İrak, İran cihetlerinde hükümran olan Hittitlerin eşkâli mümeyyizelerinden başlıcası, büyük burunları ve geriye doğru kayık alınları olmasımış ki, bu tip, Profesörce, katiyen Türk tipine uygun değilmiş. Bugün Anadolunun şarkında yaşayan anasır arasında, Hittit taşlarında mahkûk simalara benzeyen alın ve burun-

ları itibarile, Ermeniler ve Güldaniler olduğunu Profesör Hrozni söyleyor; bu telekkisini cerhedecek malûmatımız yoktur. Prague şehrinde Türklüğe dair bir eser göremedim; ancak Kral köprüsünün eski şehir cihetindeki başında, Hristyanlara zindanda eziyet eden, kamalı zalim bir Türkün, taştan mücessem bir statüsü vardır ki, bu da, Hristiyan - Alman taassubunun Çeklerde vaktile Türk düşmanlığını ve nefretini tenmiye etmek için yapılan dinî propaganda eserlerindendir.

ŞIMALI OVROPADA TÜRKCÜLÜK TETKİKLERİ

Leningrat'ta türkiyatın müteaddit şubelerile meşgul olan 14 müessese ve teşekkül ile temasta bulundum.

Bunların birincisi ve başlıcası, profesör Barthold'ün riyasetinde bulunan, İlim Akademisine merbut, Türkiyat Enstitüsü veya Kabinesi dir ki, âzası meyanında Yudahin, Malof, Samüeloviç, Dimitriyef, Vlâdimirkof, Poppe, Gordlefski, Aşmarin, Mar, Pekarski, Polivanof ve daimî kâtip, meşhur Oldenburg mevcuttur.

Bunların içinden, Barthold, Türkiyatın tarih kısmında. Samüeloviç ve Malof lisaniyat ve etnografyasında. Poppe, Mogol menşe'lerinde; Mar, Sit tarihi ve tesirlerinde; Oldenburg ve Gordlefski, eski Türk tarihi menşe'leri ve arkeolojisinde mutahassıstırlar. Bu profesörlerin bir kısmı diğer teşkilâtta da dahil veya nazırdırlar.

İkinci ve üçüncü teşekkül, aynı akademiye merbut Asya müzesi ve kütüphanesidir ki bunlar-

da da Türkiyatın kitabiyatile meşgul genç Profesörler çalışmaktadır. Asya kütüphanesinin bir milyona yakın kitâbı ve umum akademinin 3 milyon cildi havi kütüphanesi vardır.

Dördüncü ve beşinci grup olarak, Şark lisanları Enstitüsünün Özbek Türkcesi, Anadolu Türkcesi ve umum Türkiyat ünvanı altında çalışan üç şubesi vardır. Bu enstitü talebesine ve muallimlerine yeni Türkiye ve Gazi'miz hakkında bir konferans verdim.

Altıncı ve yedinci teşekküller Darülfünunun Coğrafiya fakültesine mensup, Türk edebiyatı ve Türk etnografyası namları altındaki iki tedrishanedirki, mukayeseli Türk etnografyası derslerini profesör Samüeloviç verir. Muavini Madam Diriyenkova'dır.

Sekizinci müessese, umum etnografik müzenin Türkiyat şubesidir. Profesör Tiblankof bu şubenin arkeolojik kısmile ve profesör Fiyelistrop etnografik şubesile alâkadardırlar.

Dokuzuncu olarak, İlim Akademisinin ayrıca Etnografik müzesi vardır ki, bunda Orhon ve Turfan keşfiyatı kolleksiyonları son derece mühimdir. Türk medeniyetinin en kıymetli ve eski asarını muhtevi olan bu kolleksiyon

Berlindeki Profesör Von Lecoq'un, Etnografik Müzede tesis ettiği şubedekiler kadar muntazam değilse de, daha zengindir. Profesör Oldenburğ'un bunlara dair pek mühim bir eseri vardır.

Aynı müzede, Profesör Tan-Bogoras-ın Türk Yakutların Şimal Denizine ve Bahri Muhiti-kebir sahillerinden Kamçatkaya, Behrenk boğazına kadar yayılmış olduklarına, hatta Amerikada, Amerikanın eski ahalisi içinde bir çok Türkoloid ve Mongoloid tipler bulunduğuna dair bir raporu mevcuttur. Keza, Profesör Poppe'nin Uralo-Altaik anasır hakkında 1926 da Baku kongresine verdiği rapor ahiren neşredilmiştir.

Müzede teşhir edilen Turfan kolleksiyonunda, yalnız meşhur fresque'ler değil, bütün Altay etrafında bulunan Türklüğün en eski devirlerine ait, Bezeklik ve Çam-fodun'da bulunan silâhlar, çanaklar, bakırlar ve bilhassa Yunanî zannedilip yine Anadoluda mütemekkin hemşirlerimiza ait medeniyete karabetleri gözüken statüler, tarihimiz hakkında pek uzun ve meraklı ufuklar açacak kıymettedir. Herhalde, Turfan - Türk medeniyetinin o zamanın gerek Asya, gerek Övropa medeniyetlerine, sanatın

bütün aksamile, faik olduğu barizdir.

En bariz ve mümeyyiz sıfat, Türk asarında, Çin asarı gibi, sanatın, tabiat haricinde eşkâlin zorlanmış, âdeta işkence tesiri altında alınmış vaziyetleri meşhut olmamasıdır. Turfan eserlerinde Çin eserlerinde mevcut olmıyan, bir ahenk vardır ki, bu da Profesör Borofka'nın isbat etmek istediği veçhile, Türklerin, Çin medeniyetinden müteessir olmalarından ziyade, Çine, pek eski zamanlarda, yine kendilerinin kısmen âmil oldukları Garp ve Yunan tesirlerini naklettiklerine, ve bu tesirlerin Çinde tahrife uğradığına mümkün mertebe delâlet eder.

Türk etnografisi ve Türk sosyolojisi ve âdatı, giyinmeleri, yaşamaları, tipleri ve sanatları hakkında tetebbüatta bulunmak için dünyanın en zengin malzemesinin Leningrad'ın bu iki Etnografik müzesinde olduğunu zannederim.

Kamçatka ile Çin, Mogolistan, Hindistan, Afganistan, İran, Türkiye, Karadeniz, Ukranya ve büyük Rusya, Baltık denizi ve Şimalî Akdeniz hudutları arasındaki Altayık anasıra mensup kavimlerin, yani Dolganların, kendilerine "Saka„ diyen Yakutların, Şâmâni Karakaşların, Tuvaların, Urankayların, Soyutların, Hakacların

Koybalların, Sogayların, Bıldırların, Altaydaki Oyrotların, Başkurtların, Kırgız Kazakların, Tekke Türkmenlerin, Pehlivan Türkmenlerin, Özbeklerin, Volga, Kostruma, Hıristiyan Viyatka ve Hristiyan Ufa Tatarlarının, İstavropol Türkmenlerinin, Nogay ve Karaçay Türklerinin doğrudan doğruya Hunların oğulları olduğu ve en eski Türkceyi konuştukları ve Bulgarların; ecdadı oldukları tahmin edilen yarım Hıristiyan, yarım Şâmân - Çuvaşların ve Çin hududunda bulunan Salar ve Sarı Uygurların elyövm vatanları bu geniş, ölçüye gelmez, saha olduğu muhakkaktır.

Onuncu teşekkül veya müessese, Profesör Barthold'un riyasetindeki Radlof Cemiyeti'dir ki, Türkiyat etütlerini teşvik ve temin için çalışır ve âzası meyanında, başlıca Profesör Oldenburg ve Profesör Samüeloviç vardır. Bu cemiyet ayda bir defa toplanır ve Leningrat Akademisinin himayesi altındadır.

On birinci ve on ikinci şube olarak, dünyanın ikinci büyük kütüphanesi olan 5 milyon kitabı havi Leningrat umumî kütüphanesidir.

Bu kütüphanenin şarkıyata ait 200 bin ve Şark lisanında yazılmış — 15 bini Türkce olmak

üzre — 40 bin kitabı vardır. Bunun ayrıca bir de el yazıları şubesi olup, bunlar meyanında Ceneral Kavfman'ın Türkistanın zaptından sonra getirdiği, Çağatay lisanında yazılmış enfes bir «Nevai» si, ve 1522 de , ve 1561 de yazılmış minyatürlü iki nadir İskendername calibi-nazardır .

1928 senesinde iki milyon kitap okunan, ve 500 bin ziyaretçi, 35 bin okuyucu kabul etmiş olan bu kütüphanenin, daima, 600 kişinin çalışmasına müsait bir okuma salonu olup, bu salonu, ayrı ayrı günlerde ve saatlerde hini ziyaretimde daima tamamen dolu buldum . Kütüphanenin iki yüzü mutahassıs ve âlim olmak üzre 3205 müstahdimini vardır. Dünyanın en büyük «Enkünabl» (İncunable) kolleksiyonu burada olduğu gibi , 1450 tarihinde Gütenberg'in bastığı ilk kitabı mukaddes de buradadır . Gazeteler kısmında Sovyet ittihadında basılan 80 Türkce gazete ve risale mevcuttur .

Leningrad'ın eski Türk asarile ve tetebbüatile meşgul on üçüncü ve on dördüncü müesseseleri meşhur Ermitaj müzesinde bulunur. Profesör Borofka ile Madam İsmailova'nın tahtı idaresinde bulunan «Sit », «Avar» ve «Kazar» kolleksiyonları dünyada emsalsizdir.

Kırım'da, ve Kafkasya şimalinde kâin Maykof'da, Poltava'da, Kerç'te Militovska'da, Kuloba'da, Uraltamayn'da, Altay civarında Minusinsk'de, Aleksandropol'da, Novoçerkask'da ve, en ehemmiyetlisi olan, Kiyef civarındaki Çertamlık mevkiinde bulunan altun, gümüş demir ve toprak avani ve bir çok silâh, kadın ve at tezyinatı, oralardan geçen hemcinslerimiz hakkında son derece haizi kıymettir. İşbu Sit asar ve sanatında, bir taraftan Yunan tesiri olduğu gibi, diğer taraftan Altay tesirinin de görülmesi ve aynı medeniyetin merkezi Altay'da olmak üzre Karadenizin şimal sahilinden Mogolistan'a kadar yayılmış olması, Türklere karabetini tahmin ettirir ise de, bu asar üzerinde hiç bir yazıya desteres olunamaması bu hususta kanaatı mutlaka husulüne mani oluyor. Mamafi Hun'ların aynı sahadan geçmiş olmaları ve aynı medeniyeti ya devam ya temsil veya kabul etmiş olmaları ve adat ve muaşeretlerinin eski Yunan, Romen ve Bizans müverrihlerince aynı suretle tavsif edilmiş bulunmaları, işbu karabeti pek muhtemel gösterir. Herhalde bu tez'e karşı konulan iddianın edillesi, lehine olanlardan daha azdır.

En eski zamana, yani İsa'dan altı asır evele ait olan Sit asarı, Baykal gölünün şimalinde bulunmuştur. Keza 1924 de, Miralay Kozlof'un riyasetinde, Orga'da, yani Çinlilerin ilk Türk vatanı olarak gösterdikleri havalide Sit medeniyetine ait eserler keşfolunmuştur ki, bunlar hakkında, Miralay Kozlof, 1926 da, Burlington Magazine'de ingilizce mühim bir makale neşretmiştir.

Keza "Avar„ ve "Kazar„ların Türk cinsinden olmadıklarını iddia edenler de, müsbet, fakat gayrikati delillere karşı, daha kuvvetli menfî delâil gösteremiyorlar. Âlimlerin ekseriyeti "Kazar„ ve "Avar„ların Altayık Türk ırkına mensubiyetine daha ziyade mütemayildirler. Bunların İranî olmaktan ziyade şimalî Asya ahalisinden olduklarına delillerden biri de, tersim ettikleri hayvanat içinde (Renne) geyiğin bulunması, ve bu hayvana, ne Karadeniz sahillerinde ve ne de İran memleketlerinde tesadüf edilememesidir.

Ermitaj Müzesinin profesör Orbeli'nin riyaseti ilmiyesi altında idare olunan, ve hazineden başka, 12 büyük salonu muhtevi olan, şark şubesi bilhassa islâmiyetten sonraki Türk

medeniyetine ait, pek zengin ve mutenevvî eserleri camidir. Cengiz devrine ait de, bir çok hatıralar vardır. Bundan daha eski tarihlere müteallik eserler yoksa da, profesör Orbeli'nin, aslı Turanî Ermeni müverrihi Moiz de Kalan-Katouy'un hatıratından istihraç ettiği malûmata nazaran, Milâdın yedinci asrında, yani 650 tarihlerinde, Kafkasya'nın şimalinde, Derbent taraflarında mutavattın Hun'ları, Hıristiyan yapmaya giden Ermeni papaslarının ifadelerine göre, o zaman henüz putperest olan Hunların ilâhlarının adı « Tanrı han » olduğu müsbet olmasına bakılırsa, mezkûr asırda Rusya'nın cenubunda mütemekkin Altay'lıların, ve sonra Kazar denilen kabilelerin, Hun'lardan kalma ve Türkce görüşen bir ırka mensubiyeti hakkındaki kanaat kuvvetleşiyor. Aynı Ermeni müverrihine nazaran, o taraftaki Hun'ların âdetlerinden biri de, bazı ormanları mukaddes addederek, bu ormanlarda av yapılmasını ve odun kesilmesini katiyen menetmeleridir. Bu âdeti elyövm oralarda yaşayan Osetler muhafaza ettikleri gibi, sekizinci asırda, Fransa'da Golua'larda da aynı âdeti buluyoruz; bu âdetin din perdesi altında ne kadar iktisadî ve mü-

him mahiyette olduğunu takdir etmek kolaydır.

Aynı müzenin bir şubesinde, Selçuk sanatının teşekkülüne hadim olan anasırın teferrüatı ve tarihi tesbit olunabilir. Türk çinisinin de pek eski nümuneleri bulunur.

Sasani denilen sanat üzerinde Sit tesirlerini tetkik etmek için de pek zengin materyel vardır.

Saray şehrinde bulunan, Batu zamanına ait maşrapa hakkında profesör Smirnof bir risale yazmıştır.

Umumiyetle Türklerin eski Yunan, Sasani, Hint, Çin medeniyetlerinden aldıkları sanatları nasıl kendi ruhlarına, tabiatlarına, ihtiyaçlarına uydurarak millileştirdiklerini, ve bilmukabele bu medeniyetler üzerinde yaptıkları tesirleri, tetkik etmek için, Rusya'nın gerek tarihî, gerek arkeolojik, gerek etnografik müzelerinde her türlü ilmî malzeme mevcuttur.

Leningrad'ta başlıca Türkologlarla vaki olan temaslarımdan ve mevzuubahsedilen mesailden bir nebze bahsetmek isterim. İhtiyar Profesör Barthold ile yaptığım mülâkatta, Türklerin menşe'leri hakkında kaydettiğim malûmat şunlardır:

Japonyalı müverrih Kıratora, "Hiyung-Nu„

ların muhakkak Türk olduklarını isbat ediyor. Fakat, Hiyung-Nu'lardan, Çin müverrihleri, ancak İsa'dan üç asır evel başlayarak, beş asır sonraya kadar, bahsediyorlarmış. Halbuki benim, münasebetleri olduğunu tahmin ettiğim "Sit„lerin, ancak Milâttan dört asır evele kadar isimleri geçiyormuş. Diğer cihetten, şimdiye kadar Türk olduklarını zannetmediğimiz Mogolistanda mütemekkin " Siyempi „ler ki — Hiyung-Nu'ların düşmanları idi — bunların da Türk cinsinden ve Türk dilile mütekellim olduklarını, Fransız âlimlerinden meşhur Pelliot' nun 1925 de isbat etmiş olduğunu Profesör Barthold hatırlattı.

Profesör Barthold, ilk defa olarak, Türk ismi, Bizanslılar tarafından, altıncı asırda, yani Milâdın 550 senelerinde, Kırımda oturan bir aşirete verilmiş olduğunu söyledi. Kendisine yaptığım itirazda, aynı ismin ondan bir buçuk asır evel Atilâ'nın maiyetinde İtalya'ya giren ve Atilâ'nın sergerdelerinden "Eddekun„ un reis olduğu bir aşiretin ismine, gerek "Yornandes, gerek Kasiyodor'un„ Turkilenj, yani Latince "Türkce söyler„ tesmiye etmiş olmaları, mezkûr kabilelerin Türk olduklarını, ve Türkcenin beşinci

asırda bile müteşekkil bir lisan olduğunu, ve bir lisanın isim taşıyacak hale gelinceye kadar bir çok asırlar geçirmiş olması ilmen musaddak, ve Müller'e nazaran, "Türk„ kelimesinin "kudret„ manasına olduğunu, ve "Kâşgarî„ ye nazaran aynı kelimenin "olgun„ manasına geldiğine göre, "Türk„ ünvanının vasatî ve şarkî Asyada, en kudretli ve en medeniyetli Altay cinsinden ve ırkından olan kabileye, veya millete, verilmiş olmasının pek melhuz bulunduğunu, kendisine dermeyan eylemekliğim üzerine, bunların varit olabileceğini, fakat henüz sureti katiyede ilmen tesbit olunmamış bulunduğunu söyledi.

Profesör Barthold, Çuvaş'ların garba doğru gelen Türklerin en eskileri olduğunu; Türklerin Sit sanatını Çine soktukları hakkında Von Lecoq'un nazariyesini kabul ettiğini; Rusların ilk defa olarak 1040 tarihinde "Türk„ veya "Torok„ ismini taktıkları Altaylı milletlerin Kuman'lar ve Polofcu dedikleri Kıpçak lar olduklarını; ve Volga Bulgarlarının Rusları İslâmlaştırmak ve Kırım Kazarlarının, keza Rusları Yahudileştirmek için, Kiyef'e heyetler gönderdiklerine dair Nestor'un kronik-

lerinde tesadüf edilen rivayetlerin hakikati ilmiyesi hakkında, gerek kendisinin, gerek Markfart'ın kanaatları olmadığını söylemesine cevaben, o asırların tarihi hakkında bütün menbaların bu gibi esatirden başka bir şey olmadığını, ve buna mümasil rivayetlerin ret ve tekzibi takdirinde, Rusya tarihinin diğer esasatının da hükümsüz kalacağını dermeyan ettim.

Rusya'da Türkoloji ile meşgul olan Profesörlerden Barthold dan sonra, ilimce en ileri gelen ve meşhur, fakat cümlesinin en faali, Profesör Samüeloviç'dir ki, Anadolu Türkçesini pek selis olarak görüşmekle beraber, umum Türklerin lisaniyatı ve etnografyası hakkında da, vâsi malûmat sahibidir. Kendisi elyövm müteveffa Radlof'un Türk lûgatının ikinci basmasını Radlof'un kendi işaretleri ve tashihi üzerine, ve şark Türkcesi mutahassıslarından Profesör Molof'un muavenetile hazırlamaktadır ki, bunun için kendisini tebrik ve teşvik etmek lâzım olduğu gibi, mümkün ise bu hususta kendisine, lisaniyatta az çok muktedir bir Türk muavini göndermenin faydadan hali olmayacağını zannederim.

Profesör Samüeloviç, Ruslar için yaptığı bu

eserin tercemesini bize tavsiye ettiği gibi, Ankarada bir Türk Akademisinin teşkilini; ve bilumum Türk müessesatı ilmiyesile Rus müessesatı ilmiyesinin neşriyatlarını taati eylemelerini; ve Türkiye ile Rusya arasında âlî mektep müdavimlerinin Rusya ve Türkiye'de staj yapmalarını temenni etti. Ben de, Rusya'da çalışmakta olan müteaddit Türkiyat teşekküllerinin Rusca neşriyatını takip ve hepsini terceme ettiremediğimizden bahs'le, bundan sonra olsun yapılacak bu gibi neşriyatın başına Türkce veya Fransızca küçük bir hulâsa ilâve olunmasını rica ettim. Ricamı kabul ile Akademiye iblâğ edeceğini vâdetti.

Profesör Samüeloviç, Leningrad haricinde ve Sovyet ittihatları dahilinde Türkoloji ile uğraşan diğer âlimlerin isimlerini berveçhiati zikrü-tadat etti:

Simferopol denilen Akmescitte, Akçoraklı.

Aynı şehirde, Profesör Lemonof.

Şimalî Kafkasya'da, Rostof'da Karaçay ve Balkaz şivelerinde mutahassıs, profesör Ömer Aliyef.

Baku'da Türkçe lisaniyatında mutahassıs, Çoban Zade Sıtkı,

Baku'da, Eski Türk lisanlarında mutahassıs Naki Zade Abdullah.

Baku'da, umum lisaniyatta ve bilhassa Azeri'de mutahassıs, Hasanof.

Baku'da, tarihci Abdullah veya Ubaydulin.

Aşkabat'ta, Türkmen medeniyet enstitüsünde, Gildiyef.

Aşkabat'ta, Türkmen medeniyet enstitüsünde, Potseluyefski.

Semerkent'te, Özbekistan tetkik ve tetebbü enstitüsünde, Alem Gazi Yunusof.

Semerkent'te, Özbekistan, tetkik ve tetebbü enstitüsünde Ulvi.

Semerkent'te, Özbekistan, tetkik ve tetebbü enstitüsünde Fıtrat.

Semerkent'te Özbekistan, tetkik ve tetebbü enstitüsünde Salıyof.

Taşkent'te, darülfünunda, (tedrisat Ruscadır) Profesör Gavriyef.

Taşkent'te, darülfünunda, Profesör Şmit.

Taşkent'te, darülfünunda, Kuzniyetsof.

Kazakistan'ın merkezi hükûmeti olan " Almaata „ darülfünunu (ki pedagoji ve ziraat fakültelerinden ibarettir) muallimlerinden, Bay Tosun Ahmet, Şonanof, Avazof,

Kırgızistan merkezi hükûmeti olan Pisben yahut Fronze Şehri tetkik enstitüsünde, Profesör Tinistanof.

Başkurdistan Cümhuriyeti merkezi Ufa da, âlî pedağoji enstitüsü müderrislerinden İsmetî ve Davletşin.

Tataristan Cümhuriyeti merkezi Kazan da en büyük lisaniyatcı olarak tanınmış olan Âlemcan Şeref; lûgatçı Cemalettin Validî, P. Sadi; Edebiyatcı Ali Rahimî, Kurban Aliyef; lisaniyatçı Seyfi;

Sibirya'da, Yenisei Hakas eyaleti merkezi olan Üst Abakans'da, lûgatçı Katanof ve Madam Manya ve Gaçeva.

Yakutsk'da, Bayişof.

Cuvaşistan merkezi, Çıbaksarı da, Profesör Aşmarin, Profesör Matveyyef, Cuvaş Zolotof, Nikolski.

Bundan başka Sovyet ittihadı dahilindeki bütün Türk Cümhuriyetlerinde kendi şivelerini yabancı şivelerden kurtararak asıl şivelerini medeniyetin halihazırına uydurmak için istılahat heyetleri çalışmaktadırlar.

Türk lisanlarının yazıda olsun birliğini, bu mevzii tedvinlerin tehlikeye düşüreceğinden

korkarım.

Profesör Samüeloviç'in ifadesine nazaran, ittihat Türkleri tarafından kabul olunan Lâtin alfabenin tekrar tensiki için, ikinci bir konferans toplanmasına ihtiyaç vardır. Görüştüğüm bütün Rus Türkiyatcıları bizim Anadolu alfabesini, Sovyet Türklerinin kabul edip, henüz temamen tatbika muvaffak olamadıkları Alfabeye tercih ediyorlar.

Moskova

Moskova'da şarkiyat ve türkiyatla meşgul on iki müessese, şube veya teşekkül ile münasebatta bulundum. Birkaç teşekkül daha mevcut olduğunu tahmin ediyorsam da, temasa girişmeğe imkân ve fırsat olmamıştır. Temasa giriştiğim teşekküllerden birincisi, şarkiyat enstitüsü, "Institut Oriental„ dir ki burada başlıca arkeolog Başkirof, etnolog Nikolski ve profesör Gasanof ve Lassi dahil olduğu halde encümen halinde bir içtimalarına iştirâk ettim. İşbu enstitü üç şubeye münkasemdir. Birincisi Türk ve Fino - Ugriyen ve Kafkas lisaniyatile uğraşır. İkincisi aynı ırkların etnolojisi ve maddî kültürlerile meşgul olur. Üçüncüsü

şark memleketlerinde tarihî ve millî inkılâpları tetkik ve tetebbü eder. Bu enstitünün sahai iştigaline Hint, Çin, Afgan, Mogol ve Japon ahval ve tarihi de dahildir.

Moskova'da ikinci mühim müessese Nerimanof müessesesi namile yadolunan, Şark lisanları enstitüsüdür ki, reisi, profesör Gordlefski olup başlıca Türk lisanı, edebiyatı, tarihi ve coğrafyası tedris olunur. Mevcut talebenin adedini öğrenmek mümkün olmadı.

Üçüncü ve dördüncü müesseseler "Şark tetkikleri İlmî Cemiyeti„ namı altında çalışan ve tarih ve etnoloji ile iktisadî kısımlara ayrılan cemiyettir ki, doğrudan doğruya bir hükûmet teşekkülü olup, devletin siyasî idaresine tabidir. Burada çalışan profesörler meyanında en ileri gelenleri, Profesör Borozin ve Ştaynberg olup, bilhassa Rusya Türklerile meşguldürler. Neşriyatlarından Türklere ait olanlarını, hulâsatan terceme ettirmek üzre, getirdim.

Beşinci müessese olarak, daha küçük sahada çalışan, fakat bilmünasebe Rusya Türklerinin tarih, antropoloji ve etnografyasile meşgul olan bir kaç cemiyet daha vardır ki, bunlardan Ural havalisini tetkik cemiyetinde, Türk-

lerle çok alâkası olan, Profesör Petrof, ve Türk antropolojisi hususunda pek çok materiyel toplamış olan Profesör Yarko'ya tesadüf ettim. Asya'dan Övropa'ya doğru Türk akınlarının, ırkî tetkiki için, Profesör Yarko'nun zengin tetebbüatı çok faydalı olacaktır.

Altıncı teşekkül olan Tarih Müzesini, ihtiyar Profesör Aleksis Oreşnikof ile Kipçak ve Peçenek devirleri hakkında mutahassıs addolunan Madam Kripsova-Grekova'nın kıymetli delâletlerile gezerek, Türkiyata hadim olabilecek yetmiş parça mühim eser kayıt ve tesbit ettim ki, bunlar meyanında Kazarların, Kıpçak ve Türklerin, Kiyef ve Orenburg civarlarında keşfedilmiş oklarile üzengiler, ve mezarlarında bulunan insan ve at iskeletlerinin sureti vaz'ı, ve bilhassa, 741 numara altında mukayyet gayet iyi muhafaza edilmiş, Tatar tipinde, taştan mamul bir Kuman askerinin heykeli son derece calibi dikkattir. Hun devrine ait olan Korsk da mekşuf, gümüş ve saire avani ve Yekaterinoslav eyaletinde çıkan ve (Rübriküis) Rubriquis'e nazaran Kumanlara ait olduğu tahmin edilen müteaddit Kuman heykelleri ve Kırımda Kersonez ve Sudak taharriyatın-

da çıkan müteaddit avani ve silâhlar tarihimiz noktai nazarından haizi-kıymettir. Malûm olduğu üzre, bu Türk - Kumanlar, Türk - Bulgarlarla Balkanlara geçmişler, ve bilhassa Makedonya'da bir çok yerlere isimlerini vermişlerdir. Gerek bu müzede, gerek sair meşherlerde mevcut Sit asarı hakkında Cambridge profesörlerinden Minnes'in kitabı Rus âlimlerince me'haz addediliyor.

Yedinci müessese olan, ve Şarkiyat mutehassıslarından Profesör Denike'nin idare ettiği, Şark Müzesi, bir binadan diğer bir binaya nakledilmekte olduğundan bu hususta tetkikatta bulunmak imkânı olmadıysa da, Profesör Denike muhteviyatı hakkında hazırlamakta olduğu bir kataloğu izahatı-mütemmimesile beraber göndereceğini vâdetti.

Sekizinci ve dokuzuncu müessese olarak, Moskovada en ziyade istifade iettiğim ilmî muhitlerden biri de, Apraksin ve Mamonof saraylarında bulunan Etnografik müzeler olup, bunların genç konservatorlarından Profesör Kuftin, Türkiyatın antropoloji ve etnografisi hakkında çok derin tetebbüatta bulunmuş bir âlimdir. Gerek kendisinin, gerek Yavorski ve Eyvano-

feski ve Çipurkovski'nin tetkiklerine nazaran, Rusya Türklerinden, Türkmenlerin, eski Sarmat ahfadından oldukları tahmin edilip, 76-78 endisli dolikosefal, ve Kazak Kırgızların 90 endisli brakisefal olduklarını, ve Ruslara gelince Rusya ortasındaki Rusların endisleri 81 ve şarktaki Rusların endisleri 79, yani Türkmenlerinkinden fazla olup, Prôfesörün ifadesine nazaran, asıl Rusya ahalisinin 70 milyondan 25 milyonu, antropoloji noktai nazarından Ruslaşmış şark ırklarına mensup oldukları tahmin edilebilir. Müzede teşhir edilen her ırka ait âlat ve edevatın tetkiki sırasında, şimalî Sibirya'da bulunan Türk Yakutların, Asyanın en mahir demircileri oldukları hakkında delâile tesadüf edilir. Bu da Herodote ve Strabon'nun Sit'leri tavsif için gösterdikleri meziyetlerden biridir.

Onuncu müessese, Lenin kütüphanesi ismile yadolunan, ve 4 milyona yakın kitabı mevcut bulunan Moskova umumî kütüphanesinde şarkiyat kısmı gayet zengindir. Bu kütüphaneye mensup âlimler meyanında aslı Fransız olan, Profesör Gautier, eski Türk tarihi ve âdatı hakkında uzun tetebbüatta bulunmuş bir adamdır. Irkî ve içtimaî Türk - Rus münasebatını

tetkik için, yirmi şu kadar ciltten ibaret olan Rus Annallarının bir kütüphanede mevcüdiyetinin lûzumunu izah ile, bunların tedarikini tavsiye etmiştir. Bu münasebetle Rus hükûmet hazinesinde mevcut, Arşiv Litüaniyen'in de ehemmiyeti hakkında nazarı dikkatimi celbetmiştir.

Moskova'da onbirinci teşekkül olan, Kremlin sarayı dahilindeki, silâh müzesinde, eski Türk, Tatar ve Osmanlı asarı meyanında nazarı dikkatimi en ziyade celbeden Korsk'da bulunmuş olup, bazılarınca Gotlara aidiyeti iddia olunduğu halde, profesör Matculieviç'in kitabına ve fikrine göre, Hun'lara müteallik olduğu isbat olunan bir altun bilezik ile, profesör Pomerança'nın sanat tarihinde teyit ettiği veçhile, Asya tesiri altında yapılmış, veya tamamile şarkta yapılıp, Ruslarca tedarik olunmuş, ilk Rus prenslerine ait, bir çok eşya ve başlıca silâhlar, takkeler ve Monomak'ın takkesi, nazarı dikkati celbetmektedir. Bunlardan başka, aynı müzede, Osmanlı devrine ait ve Osmanlı padişahları tarafından, 1554, 1630 ve 1660 senelerinde, Çarlara gönderilen musanna ve murassa at koşumları ve silâhlar da görülür.

On ikinci teşekkül olarak Türk ve Türkmen musikisile meşgul olan bir heyet vardır ki, âzası meyanında Uspenski, Belâyef ve Zateyeviç mühim eserler çıkarmışlardır. Genç Profesör Belâyef, Türkmenlerin 115 parça şarkılarını tesbit ederek neşretmiş, ve garp musikisinin başlıca esaslarından birini teşkil eden "Suite„ usulünün aslı Türk müsikisinde bulunduğunu isbat etmektedir. Zateyeviç dahi, Rahmaninof tarzında, bin kadar Kazak, Kırgız türküsü neşrettiği gibi, Greçiyananof, Başkır nağmelerini toplamıştır.

Profesör İpolite İvanof bestelediği bir Türk marşını, Gazi Hazretlerine takdim edilmek üzre, bana tevdi etmekle beraber Borodine, Mussorgski, Glinka, Rimsky-Korsakof'un operalarında bulunan pek çok şark nağmelerini de ayıracağını vâdetmiştir.

Moskova'nın her eski binasında ve kilisesinde Bizans tesiri kadar, bazan daha fazla, Türk-Tatar tesirleri görüldüğü gibi, Türk-Tatar tarihlerine ait bir çok hatırat da mevcuttur. Bilhassa Kremlin'in karşısındaki Sen Bazil kilisesinde—ki Kazan'ın zaptını tes'iden inşa olunmuştur—Kazan'ın muhasarası, zaptı ve

Tatar Hanlarının vaftizine ait müteaddit eski gravürler mevcut olup, müze ittihaz olunan bir odasına Kazan ve Astarhan'ın zaptını Marksist noktai nazarından haklı ve mecburî gösterecek izahnameler talik edilmiştir.

Moskova Ülema Yurdunda verdiğim bir konferansta, Rusyanın, Türk tarihi noktai nazarından pek meraklı bir saha olduğunu izah ettikten sonra, Övropaya doğru en ileri giden Anadolu Türklerinin son içtimaî ve iktisadî inkılâplarile Türkiyenin zenginlikleri ve güzellikleri hakkında malûmat verdim.

Harkof

1 ila 5 teşrinisani arasında, Harkof'da toplanan ikinci Ukranya Şarkiyat kongresi, şarkı tetkik için teşekkül eden Ukranya Cemiyetinin daveti üzerine içtima etmiştir.

Kongre, Lenin'in inkılâp arkadaşlarından olup elyövm Ukranya Maarif Vekâleti makamını işgal eden Skripnik yoldaşın bir nutku ile küşat olunmuştur. Bunu müteakip Ukranya tetkik cemiyeti reislerinden profesör Gladstern verdiği iftitahi konferansta şarkiyat tetkikleri ile Marksizm arasındaki münasebatı-ilmiye-

den bahsetmiştir. Buna, tarafımdan irticalen verilen cevapta tetkikatı - ilmiyenin beynelmilel olup, tarihin, şu veya bu noktai nazardan tetkikinin âlemşumul olacağı hakkında müsbet fikrim olmamakla beraber, gerek Türkiye, gerek Sovyet ittihadını teşkil eden milletlerin tarihini yazmak için her iki memlekette de vücude gelen cezri inkılâpların, asırlardan beri ilmî bir tarihi yazmağa mani olan, din taassubu ve hanedan menfeatı fikirlerini ve tesirlerini kaldırmış olduğundan, bundan böyle iki memleket âlimleri için, milletlerin tarihini yazmak daha kolaylaştığını ve bu zeminde efkârımızın bir olduğunu, ve Türkler asıllarının ve menşe'lerinin tarihlerini yazmak için Sovyet ittihadı dahilinde ilmî birçok malzeme bulacakları gibi ittihadın âlimlerinden de çok istifade edecekleri kanaatında bulunduklarını dermevan ve Cemiyetin vaki olan dâvetinden dolayı teşekkür ettim.

Kongre mesaisini dört şubeye ayırmıştır:

Birincisinde : İktisat, siyaset ve hukuk meseleleri ;

İkincisinde : Tarih,

Üçüncüsünde : Etnoloji ve Sanatlar ;

Dördüncüsünde: Lisaniyat ve edebiyat meseleleri ve etütleri mevzu bahs ve münakaşa olmuştur.

Kongreye davet edilen Alman, Avusturya ve Çekoslovakya şarkiyatcıları, mazeretlerine mebni gelemediklerinden işbu içtima beynelmilel kıymetinden mahrum olmuş, ve münakaşat ancak Sovyet ittihadının bazı ulemasına münhasır kalmıştır. Oldenburg, Barhtold ve Krimski gibi birinci derecede Rus şarkiyatcıları da hastalıklarından dolayı iştirak edememişlerdir.

Kongrede okunan ekspozeler meyanında, esaslı bir keşfi veya yeni bir noktai nazarı havi bulunanı olmamıştır. En ziyade şayanı dikkat bulduğum, birinci şube mesaisinden, Profesör Veliçko'nun ve Mösyö Leviçski'nin Türkiye iktisadiyatına dair etütleri, ve ikinci şubede de, Akçoraklı oğlu Osman Beyin Lehistan'a karşı Kırım Tatarlarının seferlerine dair yeni bir vesikaya iptinaen hazırladığı mütalâaname ile, Mösyö Dubrovski'nin, Profesör Zokof'un ve Profesör Buzeskul'un, ve Kazan Darülfununu müderrislerinden Profesör Dityakin'in eserleridir.

Ancak, Profesör Dityakin'in şark tarihini

izah zımnında dermeyan ettiği fikir ve teorilerin Türkiyeye tatbiki cihetine itiraz ederek, Türkiyede ve bilhassa Anadoluda, Türkler arasında, asırlardan beri Feodalizm'in kalkmış olduğunu; ve bizde bütün inkılâpların elyövm yapılmış bulunduğunu ; halkımız arasında sınıf mücadelesi mevzuubahs olamayacağını; memleketimizin onda dokuzunun istihsal edici ve ancak kazandığı ile yaşayan züra'dan müteşekkil oldoğunu ve Türkiyede spekülâsyon yapan, ve müstahsillerin mesaisini kendi menfaatlerine kullanan saltanatın ve gayri Türk unsurların son inkılâbımızda def ve tebit edildiklerinden beri, Anadolu Türk milleti içinde ictimaî mücadeleye zemin olacak mesele ve unsur kalmamış olduğunu arizü-amik izah ettim. Ve bundan başka, kongrenin son günü, vaki olan davet ve ısrar üzerine , Ukranya'nın Hariciye ve Ticaret Vekillerinin ve müessesatı ilmiye ve iktisadiyesi mümessillerinin huzurile verdiğim, bir buçuk saat süren , ayrıca bir konferansta , Türkiyenin mübeccel Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal'in gösterdiği yollarda, icrasına muvaffak olduğu terakkiyat ve bilhassa içtimaiyat, irfan. ve temeddün ve iktisadiyat sahala

rında elde edilen neticeler hakkında tafsilât verdim.

Kogrenin üçüncü kısmında Profösör Samüeloviç'in Kabardin ve Balkar eyaletinde 1929 da yaptığı seyahat, ve Profesör Fedorofski'nin, ahiren Donyeçka - Grodiçka'daki taharriyatı neticesinde, bulduğu Kazar asarı, ve Moskova Profesörlerinde Yarko'nun ve Debeç'in Türk milletinin Antropolojisi ve Profesör Summer'in Türk sanatı hakkında okudukları lâyihalar cidden şayanı istifade olmuştur.

Dördüncü şubede Türk noktai nazarından esaslı, yeni bir tetkike desteres olamadım. Esasen bu şubenin mesaisini yakından tetkike de vakit bulamadım.

Harkof'da müessesatı - ilmiye mebzul değilse de, henüz bütün mevcutları teşhir edilmemiş olan Arkeoloji müzesi, Sit, Kazar, Peçenek, Torki, Polofcu denilen Kıpçaklar ile Tatarlar. Kırım Tatarları ve Osmanlı Türkleri zamanlarına ve medeniyetlerine ait mühim eserleri camidir.

Gorodiçka hafriyatını yapan Profesör Fedorofski, ve Müzenin Müdiri Madam Davidova'nın delâletlerile gezdiğim işbu müessesede, Paleolit

devrine ait Mamut iskeletleri ve dişleri, Kiyef, Poltava ve Varonyeç'deki kadar çok değilse de, Neolitik, tunç ve demir devirlerine ait eşya çoktur.

İşbu tarihi devirler, her iklimde, her memlekette aynı asırlara tesadüf etmez. Bazan tunç devri masnuatına cenupta daha evel, ve bazan demir devri masnuatına şimalde, daha evel asırlarda tesadüf ediliyor.

Sitler arasında, İsa'dan yedi asır evel, ve Yunanistan'da İsadan on asır evel kullanıldığı yazılan demirin, Altay'da on iki asır evel tanılmış olduğu son keşfiyat ile sabittir.

Harkof müzesindeki antropolojik malzeme, Sitler ve onlardan evelki Kimmerien'lerin teşkilâtı-siyasiyelerinin ırk esasatile münasebetleri olmayup, Dolikosefal'lerin Brakisefal'lerle beraber ve karışık bulunduklarını gösteriyor.

Ukranya'nın şimalinde bulunan Sit mezarları, cenuptakiler kadar zengin değildir. Cenuptakilerde Bahrisefit tipleri daha fazladır. Aynı mezarlarda bulunan haç şeklinde resimler ve demirden, kadın ziynetlerinden, haç şeklinin Hıristiyanlıktan evel tanınmış ve kullanılmış bir işaret olduğunu profesör Fedorofski istihraç

etmektedir.

İsa'dan sonra altıncı, yedinci ve sekizinci asırlara ait olup Saltof'da bulunan eşya ve eserler ve paralar, ve altı uçlu yıldızlar Kazarların aynı zamanda Sasani ve Çin medeniyetlerile ve Musevilikle olan sıkı münasebetlerini izah ettiği gibi, Harkof civarında üzüm manasına gelen İzyum mıntakasında bulunan at semerleri, gemler, üzengiler ve sair birçok demirden ve topraktan eşya, dokuzuncu, onuncu ve onbirinci asırlardaki Peçenek, Torki ve Polofçıların âdat ve sanatlarile münasebatı içtimaiyelerine dair zengin bir menba teşkil eder.

Keza, Harkof civarında Ahtirka, ve Katerinoslav'da çıkarılan asarı-atika meyanında Alun orduya mensup Cani Bey ve Birki Bey namlarına mahkûk, 771 ve Milâdın 1395 senesine tesadüf eden hicretin 797 senesinde basılmış paralarla İslâm hurufatile musanna cep aynaları, mızraklar, oklar, silâhlar, ve taslar, hatta İslâmiyetten evel Şamanî tesiratı altında bulunan Tatarlara ait tunçtan mamul bazı avani üzerindeki resimler, Volga ve Don Tatarlarının Budizm ve Lamaizm ile münasebetlerini tetkike medar olacak vesikalardır.

Ruslardan profesör Aristof'un " Uygur veya Polofcular toprağı„ namı altında yazmış olduğu kitabını profesör Fedorofski, tavsiye ettiği gibi, şimdi Toryeç tesmiye olunan ırmağın vaktile Torh, veya Tork, yani Türk, ve Harkof vilâyeti dahilinde İzyum mıntakasına merbut Slavyensk şehrinin de vaktile Torh veya Tork olarak tanınmış olması buraların Tork yani Türk kabileleri tarafından işgal edilmiş mühim merkezlerden olduğunu isbat eden delâildendir.

Yine Profesör Fedorviç'e nazaran, Hıristiyanlıktan ve İslâmlıktan itibaren mezarlara ölülerin, kullandıkları eşya ile gömülmeleri, tarih ve etnoloji noktai nazarından şayanı teessüftür. Eski mezarlar, milletlerin âdetlerini ve medeniyetlerini tahlile pek büyük medarı olan eşyayı havi idi. Bu mezarlar sayesindedir ki milletlerin, ırkî değilse de, Etnolojik hudutları bugün keşfedilebiliyor.

Meselâ, Hunların, Kazarların atlarile ve silâhlarile gömüldükleri yerlerin hududu, bu âdetleri kabul etmiş olan, ve orman içlerinde yaşayan, İslav memleketlerinin kenarlarına kadar geldiği görülür. Aynı zamanda insan kemiklerile at kemiklerinin mezarlara sureti vaz'ı

ve insan başlarının istikameti, milletlere göre değiştiğinden, bu suretle de aşiretler birbirinden ayrılır. Sonra, aynı mezarlarda, milletlerin iştigal ettiği sanatlara dair bulunan eşya, o milletlerin tarzı maişetlerini gösterir. Altay ırkına mensup göçebe Kazarların ve Türklerin mezarlarında buna mümasil eşya bulunmayıp ziraat âlâtı bulunmakta imiş.

Her halde Harkof civarında ve etrafında yapılan keşfiyata nazaran, bu havalide Türk ırkına mensup bir çok mezarlar olduğu anlaşıldığı gibi, 1185 de Kıpçaklara esir olan Rus Prensi İgor'un, Profesör Fedoroviç'in keşfiyatına göre, son defa taharriyatta bulunduğu, Daneçka - Grodiçka kalesinden kaçmış olduğunun anlaşılması, tarihe, coğrafî yeni bir vesika ilâve eder mahiyettedir.

Asyadan Övropaya geçen hemırklarımızın, kâmilen şimalî Rusya orman sahasile Karadeniz kenarları arasından, yani bugünki Ukranya havalisinden, yirmi asır müddetince, geçmiş olmaları bu havali tarihinin bizim için ne kadar kıymetli ve mühim olduğu hakkında bir fikir vermeğe kâfidir.

Odesa

Odesa'da Asarı - Atikà Müzesini, Profesör Orkman'ın delâletile gezdim. Aleksandrofsk vilâyetine tabi Çertamlık ve Yekaterinoslav'da bulunan müteaddit ve mükemmel Sit heykel kolleksiyonları bilhassa nazarı dikkati caliptir. Elleri göbeklerinde olarak tersim edilen bu heykeller, Profesör Vesolofski'ye nazaran, aşiret ve oymak reislerinin vefatlarında, kendilerile gömülmeleri lâzım gelen kadınlarının ve hizmetcilerinin, kendi yerlerine gömdürdükleri heykeller imiş ki, vaziyetlerine ve cesametlerine göre bu heykel sahiplerinin mevkii içtimaileri taayyün edermiş. Keza, Yekaterinoslav'da ve Kırım'da Kerç'de ve Soğuksu'da bulunan topraktan mamul küpler ve bakırdan mamul sair eşyadan Sitlerin Bizans medeniyetinden mülhem oldukları ve yahut Bizanslıların Sitlere mahsus bir çok eşya yaptıkları anlaşılmaktadır. Kırımda Akmescitte bulunan Sit atlısı, Sit asarı meyanında gayet kıymetli addolunmaktadır.

Bunlardan başka, Odesa müzesinde Türklügün edvarı-ahiresine ait İsmailiye kalesinin

1209 yani milâdi 1794 tarihli, mermer üzerine mahkûk, yazılarile Akkermandan çıkarılmış Türk çini parçaları vardır.

Odesa'da çalışan profesörler arasında türkiyatla uğraşan profesör Zuhof lisaniyat ve iktisadiyatla, ve profesör Petrunyi (Petrougne) bilhassa tarih ve iktisadî coğrafya ile iştiğal etmekte olup, eski Hocabey şehrinin mevkii, kalesi, ehemmiyeti, münasebatı - ticariyesi hakkında tetebbüatta ve tetkikatta bulunmaktadır. Menba olarak, Moskova, Leningrat askerî arşivleri ve Litvanya arşivleri ve profesör Markiyeviç'in 1894 de, Odesa'nın yüzüncü senei-devriyesi münasebetile, yazdığı eseri, ve Smirnof'un Türk seyyahları hakkında neşrettiği kitabı göstermektedir.

Hocabey, 1484 de Osmanlı Türklerinin elinde iken bütün ecnebî Rusyanın mahreçlik vazifesini ifa etmekte olduğu ve Akkerman, İsmailiye, Kilye ve Bender steplerinin ticareten buraya tabi olduğu; ve ancak on altıncı asırda Akkerman'ın zaptından sonra ehemmiyetini kaybettiği; Odesa'nın şimalindeki otlaklar daima Türklerle Litvanyalılar arasında münaziünfih olduğu; ve buralara «Vahşi tarlalar» tabir olunduğu; ve ancak 18 inci asırda, Osmanlı Türkleri bu hava-

liye Tatarları ve Dinyester nehri boyuna da Moldav'ları ; ve gerek Rusyaden gerek Lehistan'dan kaçan, ve Türkiye'ye iltica eden, Ukranya'lıları da, Boğ nehri ile Dinyester nehri arasına, yerleştirdikleri ; ve 1764 de, yine kendilerinin inşa etmiş oldukları eski kaleyi, Türklerin tecdit ve takviye ettikleri, ve Rusların işgali tarihleri olan 1789 ve 1793'e kadar limanın bulunduğu karantina mahalline hakim olarak, Lânjeron cihetlerine doğru imtidat eden kalenin bu halde kalmış olduğu, Mösyö Petruny'nın tetkikatından anlaşılmaktadır.

Harkof hakkında söylediğim veçhile, Odesanın bütün etraf ve havalisi dahi, Osmanlı Türklerinden evel, Türk ırkına mensup bütün eski kabilelerin güzergâhı olmuştur.

Kiyef profesörlerinden Mösyö Goluhovski' nin " Oğuz Tork ve Polofçu denilen Kıpçakların cenup steplerinde ikametleri „ hakkında ve Leningrad profesörlerinden Yakubofski'nin Bizans Mecmuasında neşrettiği " Islavlarla Polofçuların münasebatı „ hakkındaki tetkikatına nazaran dahi, Kıpçakların Kafkasya şimalinden Prut ve Moldava nehirlerine kadar asırlarca hükümran oldukları, ve Balkanlarda teşekkül

eden Bulgar hükûmetlerinin kurulmasına fiili iştirakleri isbat olunmaktadır.

Ukranya'nın cenubunu teşkil eden Odesa havalisile, şimalinde kâin eyaletlerde dahi konuşulan lisanda birkaç yüz Türk kelimesi mevcut olduğunu profesör Zuhof temin etmektedir. Bunlar meyanında: Ocak, kazan, kaymak, al, kırmızı, kızıl, elmas, zümrüt, damga, gümrük, ayva, vişne, korgan, uçkur, kilim, kuşak, şapka, çoban, çubuk, kavun, karbuz, patlican, üzüm tütün, kese, hazne, pazar, sofa, kiraz, kestane gibi kelimelerin pek cüzî farkla aynen ve ayni manada kullanıldıklarını bildirmiştir.

Finlândiya

Finlândiya'nın merkezi-hükûmeti, evelce " Helsinkfors „ denilen ve Finlerin " Helsinki „ tesmiye ettikleri şehirde, Uralo-Altayık ilimlerle meşgul olan dört Profesör vardır ki, en meşhuru olan, Profesör Ramstet elyövm Tokyo'da Finlândiya elçisi bulunduğundan, yalnız kendisine tesadüf edemedim. Diğerlerinden Profesör Mikola, eski Türk - Bulgar kronolojisile meşgul olmuş olup, Türk Bulgarların Volga sahillerinden Balkan'lara kadar göçmelerine

dair, tercemeye değer, bir eseri vardır.

Pederi dahi, Orhon keşfiyatına iştirak etmiş olan, Profesör Kay-Doner, Helsinki darülfünunu Uralo - Altayık lisanları müderrisidir.

1924 de Ankaraya gelmiş olan, Profesör Razanen, darülfünunda Türk lisanları muallimi olup, Türk, Tatar ve Çuvaş lisanları hakkında bundan yedi sene evel ölen, Profesör Pasane'-in tetkikatını takip ve ikmal eder mahiyette asarı vardır.

Fino-Ugriyen Cemiyeti tarafından neşrolunan gerek bu eserler gerek Vişman ve Kaniştonun tetkikleri, ve bilhassa dördüncü ve beşinci asırlara ait Orhon keşifleri hakkındaki neşriyat, bizim için istifadeden hali değildir.

Profesör Doner'le Helsinki Etnografya müzesini gezerek bazı kıymetli malûmat toplayabildim. Bu müzede diğer mühim asar meyanında, Sibiryanın cenubunda, profesör Granoe tarafından keşfolunmuş, ve Orhon zamanına ait—ki aşağı yukarı Atilâ devrine müsadiftir — yazılı bir taş mevcuttur ki, Övropa müzelerinde teşhir olunan yegâne eser olduğunu Doner söyledi. Aynı profesörün ifadesine nazaran, yine Sibirya'da Minusinsk şehrinde bu taşlardan bir çoğu daha mev-

cut olup, müteveffa Radlof'un talebesinden, Lehistan'da bulunan, profesör Kadoyeç bazılarının yazılarını terceme etmiştir.

Müteveffa meşhur Tomsen ile yukarda ismi geçen Mösyö Ramstet tarafından şimdiye kadar okunulan Orhon yazıları dertesti intişar imiş.

Finlerin Türkler kadar eski medeniyetleri olmadığı; Türk ırkı ile Fin ırkının en ziyde karıştığı millet Çuvaşlar olduğu; Finlerin ana vatanı Volga ile Ural araları bulunduğu hakkında tarih menbaları mefkut ise de, Arkeolojik vesaitle tesbit olunabildiği; Finlerin ilkönce Estonya ve sonra Finlândiya'ya şarktan hücum eden Türk ve Mogolların tazyıkı ile, Milâdın birinci asrı ile altıncı asrı arasında çekildikleri; ve Hun akınının Finlerle Macarları ayırdığı, Türklerin Finler üzerine medeniyetçe tesirleri olduğu inkâr olunamayacağı; ve bu tesir bilhassa Estonyalılar ve Samoyedler üzerinde göründüğü; ve Finlerden Ostiyak ve Vogolların Macarlara en yakın oldukları hakkında, müzenin tetkikı sırasında malûmat alabildim.

*
* *

Yukarda topladığım notlar bilhassa Türko-

lojiye aittir. Ayrıca sanayii nefise müzelerinde Osmanlı Türk tarihini hatırlatır bir çok Rus ve ecnebi ressamlarının tablolarına tesadüf ettimse de, bunların fotoğraflarını ve Leningrad'da Rus, Ermitaj, Bahriye, Peterhof ve Carkoyeselo müzelerinde ve Moskova'da Umum sanayii nefise ve Tetriyakof müzelerinde, ve Harkof'da Millî sanayii nefise ve Odesa'da Zamuaski ve Narişkin ve Tolstoy saraylarında açılan üç hükûmet müzesinde ayırdığım ve işaret ettiğim tabloların fotoğraflarını henüz alamadığımdan, Osmanlı Türk tarihine ve alelhusus Türk - Rus muharebelerile, en ziyade Çeşme ve Navarin deniz muharebeleri tarihine büyük hizmeti olabilecek bu eserler hakkında ayrıca mütalaalarımı yazacağım.

TÜRKLÜĞE DAİR BİR LÂVHA VE BİR FRESQUE MÜNASEBETİLE

Sovyet Şuraları Hükûmeti, Hariciye Komiser Vekili Karahan yoldaş vedaatile, Türklerin Ulu Gazı'lerine, hoşuna gidecek, iki kıymetli hediye takdim etmiştir.

Bunlardan biri: Tiyan-Çan dağlarının, Tarim vadisile uzaktan Gobi çöllerine nazır sırtlarında kâin, Turfan'da keşfolunan, koca ve medenî, on iki asırlık, bir eski Türk şehrinde çıkan fresque'lerden güzel bir parçadır ki, minelkadim Türklerin, beyaz, Âri ırktan, ve aynı medeniyetten olduklarını ispat eden en mühim delillerdendir. Turfan'da bulunan eserler Türklerin men'şeleri ve medeniyetleri tarihleri için, Orhon taşlarile, en eski vesikalardır.

Turfan hafriyatında çıkan Fresque koleksiyonları, dünyada yalnız iki yerde mevcuttur: biri Profesör Von Lecoq'un idaresinde bulunan, Berlin Irkıyat müzesi Şark şubesindeki altı salon muhteviyatı; diğeri, Profesör Olden-

burg'un tasnif ettiği Leningrad Akademisi etnografi müzesindeki Turfan, Bezeklik ve Çam-Fudun keşfiyatını muhtevi geniş bir anfiteatr'dır. Türklerin, Milâdın dokuzuncu asrında, herhalde Övropa'nınkine faik, yüksek medeniyetleri bulunduğuna ve bu medeniyetin aksayı şarktan ziyade, garba müteveccih olduğuna dair bu eserlerden bariz, kuvvetli deliller bulunamaz.

Türkleri, Tiyan - Çan havalisinde, İsa'dan ta iki asır evel, buluyoruz. Alman âlimlerinden Lessen, Ritter ve A. de Humboldt'un kitaplarına nazaran, Hoang-Ho'nun şimalinden başlayarak, Hazar denizine kadar uzanan geniş sahada - Türkce konuştukları sonra anlaşılan - beyaz ırka mensup altı aşiretin, İsa'dan iki asır evel, mütemekkin oldukları sabit oluyor. Bunların Çinlilerce kendi tarzlarında kaydolunan isimleri şunlardır. Yue-Tchi; Ou-Sun, Ha-Kas veya Sakas, Kin-Tcha, Ting-Ling ve Yan-Tchai. Herodote'un Sokolotlar dediği Sa-Ka'lar yani Scythes'ler, Parthes, Medes ve Sarmates'lar bu akvama, az çok karışık olmakla beraber, dahildirler.

Çin'in Hanlar sülâlesinin müverrihi olup, Stanislas Julien tarafından eserleri tercüme

edilen, Ven-se-Kou'ya göre, Çin'in garbı-şimalinde oturan Ous yani Uguzların gözleri mavi ve sakalları zerde renginde imiş.

Ritter ise, Asya tarihinde, İsa'dan 97 sene evel, Çin'li Li-Ling'in askerlerile vuruşan ve sonra onlarla birleşen Ha-Kasların uzun boylu, beyaz yüzlü, kızıl saçlı, mavi ve yeşil gözlü olduklarını yazıyor. Bu Ha-Kaslar hâlis Türklerdir.

Cerman ırkının nerelerden geldiklerini veya nerelere gittiklerini isbat etmek isteyen Ritter, Lassen, Humboldt ve Gobineau gibi, dünyada tanınmış âlimlerin oldukca metin ve ilmî esaslar üzerine bunları yazdıkları zaman (1850), henüz Turfandan kimse bahsetmemişti; ve mehaz ittihaz ettikleri Çin'lilerin eserlerinde şekillleri ve renkleri anlatılan bu (type) tiplerin, az çok aynı havalide bulunan, resimlerinin altındaki Türk isimleri, Türk lisanı yazılı olduğu henüz bilinmiyordu. Turfan keşfiyatı 1902 den 1914 arasında yapılmıştır.

Demek ki, Turfan taharriyatı, Turfan'da bulunan eski eserler, Türklükle doğrudan doğruya alâkadar olmayan, ve başka gayeler güden Çin müverrihlerile Alman âlimlerinin malûma-

tını bir cihetten tevsik ederek, Türklüğün asıl cinsini, yani Âri ırka mensubiyetini, eskiliğini ve medeniyetini, en bitaraf ve ilmî surette, ispat etmiştir. Aynı tip ve medeniyet, Hazar denizi sahillerine kadar bulunur, ve semitisé olan İranlıların en eski tarihlerinden itibaren Şahnameye ve daha sonralarına kadar, Turan erkeklerinin ve kadınlarının boyundan ve güzelliğinden bahsedilir. Halbuki Mogol tiplerinin güzelliğinden bahsetmek hatıra gelmez.

Milâdın altıncı asrında yaşayan "Nevşirvan„ ın aldığı, Türk hâkanının kızı, Şahıruh'un, o zamanın en güzel kadını olduğunu, İran vakanüvislerinin asarına atfen, Alman müverrihi Haneberg yazar.

Şimdiye kadar bu gibi ifadelere kâfi derecede ehemmiyet verilmiyorken, Türklerin kısa boylu, az tüylü sarı ırka, yani medeniyetce ikinci derecede addolunan bir ırka mensubiyeti, —bu fikri neşretmekle Türkleri aşağı göstermek isteyen düşmanlarımız tarafından,—iddia olunuyordu.

Bu iddianın butlanı, bugün ilmen tahakkuk etmiştir. Türkler, kat'iyen Mogol aslından değillerdir. Türkler, esasen Erkek, yani «Er» manasına

gelen «Ar,» «Arya» ırkındandırlar. Bizden evel garba dağılan, Türkten gayri, Âri milletler, kâmilen Türklerin öz vatanından çıkarak dağılmışlardır; ve bir taraftan, şimalî Asya ve Övropayı onlardan evel istilâ etmiş olan sarı ırka mensup Finler, ve diğer taraftan Afrika ile garbî Asya'da bulunan Siyahiler ile karışmışlardır. En son ana vatandan ayrılan, yani tam Âriliğini en uzun müddet muhafaza eden Türklerdir. Fakat, Türklerin şarktan sarı ırk, ve garptan kendilerinden evel Övropa'ya geçip karışmış diğer Âriler üzerinde pek büyük tesiri olduğu ve anlarla sonraları karışdıkları da muhakkaktır.

1851 de, Biot tarafından tercüme edilen «Tcheou - Li» kayıtlarına nazaran, Çin'e medeniyet, İsa'dan 27 ilâ 30 asır evel şimaligarbî milletleri, yani Türkler, tarafından getirilmiştir. Keza, bütün mevcut eski eserlerden anlaşıldığına göre, Mogolların daima Türk medeniyetinden istiane ettikleri gayrıkabili-münakaşadır. Demek ki, Mogollarla bugün gösterilen kurbiyetimiz, sırf onların bizim lisanımızı, türelerimizi, yasalarımızı ve kumandanlarımızı kabul etmiş olmalarından ileri gelir. Türkler Mogola değil, Mogollar Türke benzemişler, veya benzemeye

çalışmışlardır.

*
* *

Bizzat, Turfan fresque'lerindeki eski Türk simalarını andıran Ulu Gazi'mize, takdim edilen ikinci hediye, meşhur Rus ressamı "Vereschaguine „ in Semerkent'te Aksak Demir'in türbesi içinde, aynı zamanda vakar ve huzu ile duran, -yine Turfan fresque'lerinde görüldüğü gibi,- boyluposlu, gümrah saçlı, Harezm Türklerinin manzarasıdır.

Ressam Verestçagin, 1877 - 78 senesinde, Grandük Nikola'nın erkânıharbiyesile beraber Plevna muhasarasına iştirak, ve orada da Türkleri takdir etmişti. O zaman 36 yaşında olan Rus ressamı, bu muharebeden, insaniyet mefhumlarının harpten doğan fenalıklar ile çarpıştığını gösterir ilhamat ile meşbu olarak dönmüştü.

Sanatkârın " Şıpka boğazında sükûnet „ olduğunu tasvir eden tablosu, en ziyade iştihar eden eserlerindendir. " Garp cephesinde yeni bir şey yoktur „ ismindeki kitabı yazan Erich Marya Remarque'dan evel, ve ondan daha az olmayan bir muvaffakıyetle, Verestçagin, «Şıpka boğazında sükûnet „ tablosunu tasvir etmek için,

o zamanki harp resmi-tebliğlerinde mütemadiyen tekerrür eden bir cümleden mülhem olmuştur. Filhakika Şıpka boğazında öyle bir sükûnet vardı ki, bu meşhur geçidi bekliyen nöbetci, soğuktan donakalmıştı. İşte tabloda görülen manzara, gözlerinin feri sönmüş olduğu halde, artık işe yaramayacak olan tüfeğini, ihtilâçlı bir elle, sımsıkı tutan bu nöbetcinin ölüşüdür.

Bundan başka, Veresçagin'in «Kafatasların-dan yapılmış ehram,» adlı diğer meşhur bir eseri daha vardır ki, her zaferin ölüm fidyesi olan kital ve idamın mücessem timsalidir. Filozof ressam, tevlit ettiği felâketleri göz önüne koymak için, bütün ruh ve kuvvetile çalıştığı, harbin kurbanı olarak ölmüştür; Rusya ile Japonya arasında başlamış olan kavganın kendisine yeni yeni ilham menba'ları vereceğine kani olan sanatkâr, 1904 senesinde, altmış iki yaşında olduğu halde, Aksayı-Şarka giden Rus gemilerinden birine binmek müsadesini almıştı; Verestçagin, amiral Mak harof'un yanında, Petropavlovsk zırhlısının güvertesinde iken, gemi torpile çarparak âni bir surette içindekilerle beraber batmıştır; bunlar meyanında ressam da bulunuyordu.

Verestçagin, Türkistan'da ve Buhara'da

yaptığı seyahatlerden, bu ölkelerde yaşayan halkın etnik tipleri ve adetleri, yaşayışları hakkında faydalı bir çok malûmat getirmiştir. Eserlerinin büyük bir kısmı Moskova'da Tetryakoff müzesinde toplanmış ve teşhir olunmuştur. Rusya'nın diğer müzelerinde de, bilhassa Leningrad'da, Ermitaj'da birkaç adet vardır. Fakat en güzklleri Moskova'ya getirilmiştir. Tetryakoff müzesinde Verestçagin'e mahsus, son salonların birinde ayrıca bir galöri açılmıştır; Burada yirmiyi mütecaviz eser asılıdır. En meşhuru, Gazi Hazretlerine takdim edilen, müzeyi ziyaretimde en ziyade nazarıdikkatimi celbetmişti; bundan başka Türkistan tarihine ve manzaralarına ve âdetlerine dair lâvhalar görülmeğe şayandır.

Veretçagin'in Türkistandan getirdiği resimlerden en meşhuru yukarda bahsettiğim "Zafer„ tesmiye olunan kafa taslarından müteşekkil ehramdır ki, gerek sanat, gerek mana nöktainazarından şaheserdir. Teşhir olunduğu zaman, bütün Övropa'da çıkan resim risaleleri fotoğraflarını dercetmişlerdir. Diğer eserleri meyanında "Galip geldiler„ "Semerkent sarayında arka galerisi„ "1878 harbinde hücumdan sonra„ , ressa-

mın mütenevvi sahalarda muvaffakıyetini gösterir. Mısır'a ve Hindistan'a ait sevimli eskisleri de mevcuttur.

Rusya'da Şarkıyatçı resim ekolları üçe ayrılır:

Birincisi, on dokuzuncu asrın başında Fransız ressamı Delacroix'ya imtisal ederek tabiate, gruba, simaya, mutlak bir şiir ilâve etmek istidadını gösterir ki, buna «Ecole romantique » derler. Rusya'da bu tarzda resim yapanlardan en ileri gelenler, Brülof ve Venezianof'tur.

Pouchkine'in eserlerinden mülhem olan Brülof'un " Bahçe - Sarayda bir havuz âlemi „ Rus romantik tarzının en muvaffak olmuş sanat mahsullerinden addedilir.

Leningrad'daki Rus müzesinde, Brülof'un Abdülmecit zamanında, «Kâğıtane âlemi» ni musavver bir tablosu vardır ki Preciozi tarzını andırır. Borovikowski'nin, Feth-Ali Han portresi aynı ekolın tesiri altında yapılmıştır.

İkinci devir, on dokuzuncu asrın yarısına doğru tesadüf eder; en ileri gelen üstatları bahsettiğimiz Verestchaguine ve Repine'dir.

Verestçagin gibi, Repine'in de tablolarına, gerek Moskova gerek Leningrad'ın bir çok mü-

zesinde tesadüf edilir.

Bilhassa meşhur olanlar "Dördüncü İvan'ın kendi oğlunu öldürüşü„ ve "Zaporok Kazaklarının Türkiye Sultanına cevapları „ namında olanlardır. Bu devre mensup ressamlarda şiir hissinden ziyade tabiate yakınlık, hatta biraz fazla fotografcılık hissolunur. Meselâ Verestçagin'in binaları fazla işlenmiş, ve resimlerinde tafsilâta çok ehemmiyet verilmiştir. Mamafih Uğrumof'un "Kaza'ın zaptı„, Surikof'un "Yermak'ın Sibirya'yı zaptı„, bilhassa Vastniyetsof'un "Ruslarla Sığıt, (Scythes) lerin muharebesi„, ismarlanmış resmî tablolar hissini vermekle beraber, birinci derecede mühim eserlerdir.

Bizde de birkaç tablosu bulunan, denizci Ayvazofski, aynı zamanda yaşamış ise de, tarzı büsbütün başkadır. Ayvazofski'nin bence en güzel eseri Leningrad'da Bahriye müzesinde henüz teşhir edilmemiş olan «Navarin» harbini gösteren resmidir.

"Peterhof„ ve "Çarskoye-Slo „ saraylarında, on sekizinci asırda yapılmış « Çeşme » deniz harplerini musavver Haekert'in ve Karlo Vagi'nin resimleri sanat noktai nazarından düşkündür.

Ayvazofski'nin telmizlerinden Lagorio'nın da güzel parçalarına tesadüf edilir. Kırım sahillerinin şiirini bunlar kadar hiç bir ressam hissettirememiştir.

Rusya'da üçüncü şarkıyatcı resim devri, inkılâptan sonra başlayan devirdir. Moskova' daki kolleksiyon pek zengindir.

Yeni Ecole, Fransızlardan ziyade Almanların tesiri altında kalmıştır. Bunların içinde Şarkıyatla en ziyade iştigal eden ve muvaffak olan Saryan'dır ki, « İstanbul sokagı» namındaki tablosu Tetryakof müzesine girmiştir. Saryan tamamen Fütürist olmamakla beraber, klâsik Ecole'dan ayrılmıştır. Renklerin tevzini, renklerle tabiatın ahengi hususunda muvaffakıyeti vardır. Gauch ve Volokidine'in isimleri de hatırda kalmaya değer.

Sovyetler Hükûmetinin, gerek Verestchaguin'in tablosunu, gerek yukarda bahsettiğimiz "Turfan„ fresque'ini seçip, Ulu Gazi'mize takdim etmiş olması, intihabın ifade ettiği mana dolayısile Türklere karşı çok kıymetli ve hürmetli bir dostluk tezahürüdür.

ATİLA
VE GARBÎ ÖVROPADA TURKLER

"Meşhur insanların hayatı„ kolleksiyonunda M. Marcel Brion, Atilâ'nın tercemei-halini yazmıştır.

Bu kitap, ilmî olmaktan ziyade, tarihî bir vulgarisation eseri olmakla beraber, Amedée Thierry'den sonra Atilânın harekatı hakkında neşredilen Almanca eserlerden de istifade ederek kaleme alınmış mücmel ve bitaraf bir tercemei-haldir.

On beş asırdır, Övropa mahafili ismi, Lâtince Atilâ telâffuz edilen adamla çok meşgul olmuştur. Atilâ'nın adına, İrlandalılar, " Atlı „ Almanlar "Ettel„ Macarlar "Ettil, Ettili„ derler. Volga nehrinin o zamanki ismi de " Ettil „ dir.

Bu Türk Cihangirine dair, Bizans, Roma, Lâlin, Frank, Alman, Macar, İskandinavya menabiinde yüze yakın eser mevcuttur. Fakat şayanı kayt ve tezkârdır ki, Atila'nın maiyetinde yüzlerce kâtip bulunduğu, ve o zamanlarda hükümdarlar tarihlerini kendi müverrihlerine

yazdırmak itiyadında bulundukları malûm ve muhakkak olduğu halde, Atila'nın ağzından veya noktai nazarından, katiyen bir vesikai-tarihiye elde edilememiştir. Hıristiyanların bunları imha etmiş olmaları melhuzdur. Mevcut eserlerin hepsi, lehte olsun, aleyhte olsun yalnız yabancı muharrirlerin noktai nazarını hakidir. Her halde bunlardan Atila'nın cengâver olduğu kadar dâhi bir siyasî olduğu tezahür ediyorsa da, millî bakışımıza göre bir şey anlaşılamayor. Voltaire'e kadar, tarih yazanlar ekseriya Hıristiyanlığın tesiri altında bulunmuşlardır. Ancak Iskandinavyalılar ve Almanlar bir dereceye kadar tarih ilminin Objectivite'sine riayet eder tarzda mazbutatta bulunmuşlardır. Mamafi gerek İtalya'da, gerek Fransa'da, bilhassa son asırda Hönlerin hakanı Atila'ya dair mümkün mertebe bitaraf eserler çıkmıştır. Atila'nın ordusunda ekseriyet Mogol, yani Övropalılara pek biçimsiz görünen Asya unsurları, olmak üzre bir çok yabancı asker olmakla beraber, kendisi, ordunun merkezi ve büyük kumandanları, Türkdüler. Atilâ'nın cinsinden olduğu malûm olan Eddekun'u Byzancelılar ve "Priscus„ tarif ettikleri zaman, tasvirleri

Mogol tipi değildir.

Hıristiyan müellifler, garp üzerinde Atilâ'nın akınından hasıl olan tesiri, yine garbın siyasî vaziyeti noktai nazarından, tetkik ile iktifa ederek, bittabi Türklük, Turanilik, ırk ve tesiratı itibarile ihmal etmişlerdir. Meselâ cümlesi, Mösyö Brion da dahil olduğu halde, Atila'dan evel Hunlerin garpta büyük bir rol oynamakta olduklarını; Roma İmperatorluğunun bunları kullandıklarını; Atilâ'yı "Gaule„ eyaletlerine dâvet eden aşiretler içinde aynı ırktan aşiretler mevcut olduğunu işaret ettikleri halde, bu cihetleri tamik etmemişler veya edememişlerdir.

Milâdın 374 üncü senesinde Atila'nın Macaristana geçmesinden çok evel, yine Volga taraflarından gelmiş, hemcins aşiretlerin, merkezî Övropa dağlarında ve yaylalarında mevcudiyetine şahit oluyoruz.

Homere, Herodote ve Strabon'un Rum şivesile Skolat, Sokolat, Saka dedikleri Scythe'lerin aynı havalide dolaştıklarını ve meskûn olduklarını eserlerinden anlamk güç değildir. Tacite'in Germanya memleketleri diye tesmiye ettiği (Romaya nazaran) şimal memleketlerin-

de bulunan bir çok kavimlerin tarifinin, sonraları kendilerinden bahsettiren " Hyung - Nou „ veya Hönlerin tarifine tamamen müşabih olduğunu da farketmemek kabil değildir. Esasen Tacite zamanında mevcut malûmatı-tarihiye ve coğrafyeye müsteniden yapılan haritalarda, Milâdın 400 tarihlerinde Fransanın şimalini istilâ eden Alainlerin henüz Karpatların şarkında oldukları gösterildiği halde bugünki Viyananın çok garbında, Tuna boyundan iptidar ile, Boyan ar ve Markamanların bulunduğu bugünki Bohemya arasında, isimleri " Turkilinges „ yani " Türkce konuşan „ manasına olan kabileler bulunduğu görülür. Bilhassa bu nokta bence şayanı-kayıttır. Esasen İngilterede, bidayeten tavattun eden Kimrislerin Karadeniz şimalinde Sitler memleketinden geldikleri ve keza Brötanya ve İrlandaya geçen Kelt ve Galli ve Brötonların orta Asyada Belh (Bactriane) taraflarından hicret ettikleri bir çok ilmî eserlerde muharrerdir.

Bunları söylemekten maksat, Hönlerden Övropada ilk defa bahsolunduğu vakit, bunların başka kabile isimlerile aynı kıtaya evelden gelmiş olduklarını isbat etmektir ki, neden-

se Atila'nın bilumum müverrihleri bizi çok alâkadar edebilecek bu ciheti arizüamik tetkik etmemiş veya edememişlerdir.

Atila'nın münasebatta bulunduğu, himaye ettiği, German namı altında bilâhara toplanan, şimal kabileleri ve kendisini, Fransanın Atlantik sahillerine kadar çağıran ve ona yol gösteren (Got), (Al-En), (Frank), (Bröton), (Kelt), (Vand) aşiretlerile irtibatlarını, alâkalarını ırk noktai-nazarından çok ehemmiyetli görürüm.

Fransa'da Profesör Topinard, Collignon, Guilbert, Brötanya'daki Quimper şehrinin cenubunda "Uralo - Altaik „ ırka mensup olduğunu zannettikleri Bigoudin'lerde; Profesör - Roujon'-un ise Auvergne, Morvan ve Bretagne cihetlerinde ve Profesör Sabatier'nin Cévennes dağlarında, aynı ırkın mevcudiyeti hakkında mülâhaza ve mütalâaları ne kadar kabili-münakaşa da olsa bize bu hususta yeni ufuklar açacak mahiyettedir.

Doğrudan doğruya bir netice çıkarmak cüretini kendimde görmemekle beraber, gerek Atila'nın Fransayı istilâsı zamanında, gerek halâ mevcut bir çok isimlerin müşabeheti beni bu hususta tarihî istintaçlara sevkediyor.

Bir çok Ostrogoth ve Wisigoth isimlerinin eski Türkcede yüksek manasına gelen (Al), (Ata), (At) ile başlamalari ve Demir ile bitmeleri; German, Golua, Kimris ve Amorik, yani Brötanya lisanlarında (Bey), (bec), (big), (beg) ve (Alp) (Alp) ; (Köy) manasına (kent); erkek manasına (Er), (Her) , (Ear), (Earl) ; yüksek tepe , dağ manasına (tor), (tour) ; (Oğuz) , (öküz) manasına Almanca (ochs), İngilizce (ox) ; Han manasına (Kön), (König) ; Tanrılar manasına, (Tongriens), hain manasına (Hagen) ; (Eroğul) a pek benzeyen (Erol) , (Eroll) , (Hérault) gibi kelimelerin mevcudiyeti tahminatımızı tevsik ediyor gibi körülmektedir.

Atila'nın garbî Övropaya hücum ettiği tarihte Fransa'nın Tours şehri civarında mütemekkin ahaliye " Touroniens „ , şimalde Belçika ahalisine de " Bolg „ ler tesmiye olunurdu .

Keza Atila'nın Almanyada bulduğu ilk müttefikleri (Saxons) Saksunyalıların, Strabon , Pelin , İstefan ve Torner gibi müverrihlere nazaran, Asyayi-vüstada Baktriyan eyaletinden gelme (Saka) lar olduğu tebeyyün ediyor . Bu gibi noktalar Atilâ'nın tarihini yazanlar tarafın-

dan tesbit olunsaydı, oralarda Hön hakimiyetinin nasıl teessüs etmiş olduğu elbet daha kolay anlaşılırdır.

Diğer cihetten Kelt ve Vantılların alâkaırkiyeleri fazla tesbit olunsa, Atilâ'nın, Fransa'nın şimalini neden o kadar kolay ve çabuk işgal ettiğini ve gördüğü yardımları belki daha fazla izah edebilirdik. Bu münasebetle Brötanya'lıların an'anatında tetebbüatta bulunmak faydadan hâli olmasa gerektir. Brötanya halkını oraya Şarktan getiren (Hu) isminde bir aşiret reisidir. Sonra gelen hükümdarlar arasında (Ud), (Ur), (Erin), (Beli), (Monagan), (Oragan), (Taymur), (Tuğ-dual) isimlerine rasgeldim ki bunlar da şayanı-kayt ve tezkârdır.

Vendée ahalisinden "Chouans„ ların isimlerinin Hun, Han, Houan kelimelerinden gelmesi müstebat değilse de, isbatı kolay değildir. Eski Goluaların hocaları Dervitlerin alfabesine "Ogum„ (Okum, okumaktan) derlermiş; eğer bu, kelime okuma âleti olan « Alfabe » den başka bir mana ifade edeydi, belki tefsirde hataya düşmuş olabilirdik. Fakat, kelime ile mana ve Türkcemize müşabehet o kadar mütebariz ki

şüpheye az nisbet kalıyor. Elyövm garbî Anadolunun birçok yerlerinde kadınların vâzettikleri yerlere «Okum - evi» derler.

Bizi çok ileriye, belki tehlikeli vadilere, götürebilecek ırk ve lisana ait bahislerden başka, Atila'nın bulduğu muhit ve yaptığı tesirin siyasî cihetlerine de atfı-nazar ile, müverrihlerin kâfi derecede tezahür ettirmedikleri iki noktaya temas etmek isterim.

Garp tarihleri Atila'yı, Roma İmparatorluğunu öldürecek surette sarsmış ve nihayet öldürmüş olarak gösterirler. Bu menfi tesiridir. Halbuki müsbet iki eseri de vardır: Germanya ve Fransa tarihlerini yazanlar, Lâtinler ve Hristiyan zihniyetinde olanlar olduğundan bu hakikati çıkarmak cesaret ve kudretinde bulunamamışlardır.

Kabili-inkâr değildir ki, German ve Fransa milliyetperverliğini, ittihadını Atilâ doğurmuştur. Germanya ittihadını tacı altında yaparak bu memleketleri Roma boyunduruğundan kurtaran Atila'dır.

Roma'ya karşı Almanlığı yapan, toplayan ve Almanlığa cenup, Roma yolunu gösteren, Almanlığı İtalya'ya indiren Atila'dır.

Keza Atilâ'yı Fransa'ya davet edenler, bilhassa Romalılara ve Franklara karşı kendilerini, benliklerini müdafaa için Hönleri çağıran Fransa'nın asıl halkı Golualar ve Lutèce civarında " Saint Maure des Fossés„ mevkiinde kaleleri olan âsi Bagaşların, ve Fransada iki asırdır yerleşmiş olup, Romalılara karşı hali isyanda bulunan, Altay ırkına mensup Gurlar, Alenler, Jepitlerdir. «Gaule» milliyetperverliği rüesasından Marsilyalı Eudoxius (Adik) , Atilâ Fransa'ya girer girmez, bütün Gol memleketlerini Romalılara karşı kaldıracağını vait ve ilân ediyor. Fransa'nın şimaline yerleşmiş Frank Beyleri, Hönleri aynı maksatla istiyorlar.

Atilâ'nın Fransa'da ademi-muvaffakıyeti, Roma ordularını idare eden Scythe yani Aryo-Altaique cinsinden Aetiüs'ün hüneri ve kuvveti değil, "Gaule„ ahalisinden gördüğü müzaheretin zaafı ile, bazı Frank Beylerinin ihanetleridir. Bu noktayı tebellür ettirmek Amédée, Thierry'nin ve Mösyö Marcel Brion'un hissiyatı-vataniyelerile kabili-telif görünmemiş olacak.

Eğer Fransa'da Atila muvaffak olsaydı, Gauloislar tefessüh etmekte olan Roma medeniyetinden, ve onun âleti olan Frank Beylerinin vahşetinden kurtularak, Germanlar gibi, hakikaten

millî bir medeniyet ve tekâmüle varabilirlerdi.

Halbuki Hönler, bir daha avdet etmemek üzre, Rayn nehrinin sol koluna çekildikten sonra Fransa'da Gol'luk, dirilmemek üzere, öldürülmüş, Golua'lara lisanları tamamen unutturulmuş ve yerine cahil papaslar delâletile müteredd Lâtin lisanı ikame olunarak, Kurunuvusta devri hazırlanmıştır. Hönlerin çekilmesile, Golua'lık mahvolmuştur. Biçarelerin lisanlarından bile eser kalmamıştır. Germanyada Hönler sair milletlere riyaset etmiş, mahallî aşiretlerin âdat ve lisanlarına ilişmemişler ve bunların dahilî, siyasî Autonomie'lerine hürmet etmek üzere bütün Germanya'nın ittihadını yapmışlardır. Germanların bu istiklâl ve hürriyetlerine, ileride birkaç asır sonra, Frankların kıralı, papasların âleti, Katoliklerin müdafii, meşhur " Karl Magnus „ kısmen nihayet vermiştir.

Aynı Hristiyan desiselerinin karşısında, Atila'yı bile birkaç defa müterediddt görüyoruz. Atila'nın (Reims) şehrinde papasların ayininden tedehhüş etmesini; Parisi bir kıza bağışlamasını, Troyes şehrinde (Kurt) ismindeki Papasın ve Milâno kurbinde Papa-Leon'un önünde serfüru etmesini izah edemiyoruz. Herhalde Hönler bu

şehirleri tarümar etmiş olsalar, Lâtin müverrihleri saklamazlardı.

Mösyö Brion, Mogol - Türk ordularının İtalya'yı temamile istilâ etmiş olması ihtimalini göz önüne getirerek, ve Fransa için yapmadığı tahmini, buraya tatbik ederek, "münkariz Roma'nın yerine yeni bir medeniyet çıkabilirdi.„ diyor. Selefleri olan müverrihler gibi, Mösyö Brion da, Atila'yı ve ordusunu, karşı taraftan görüyor; hatta siyasî meziyetleri askerî meziyetlerine faik, iyi bir asker olduğundan şüphe ediyor. Halbuki Atilâ, münasebatı-siyasiyesini, o zaman için muhayyerülukul surette idare ettiği gibi, bin bir cinsten müteşekkil koca ordusunu, binbir müşkülât içinde Fransa'ya ve İtalya'ya götürdükten, mütemadiyen ıslah ve takviye, ve daima avdet yollarını temin ettikten sonra, esas kuvvetlerini muhafaza ederek, daima salimen merkezi hükûmete avdet etmiştir ki, bu, kumanda ettiği cesim orduya telkih eylediği tedafii kuvvetin taarruz kuvvetinden az olmadığını isbata kâfidir.

Gelelim Atila'nın garp içtimaiyatı üzerindeki tesirine: Ayrıca bir tetkike lâyık olan bu mebhase de müverrihler kâfi derecede ehemmiyet vermemişlerdir.

Germanların evelce Romalılar zamanında "Cesar„ ve Tibère'den, ve sonra Frankların çektikleri zulümler; Romalılarla Frankların Germanya'da imha politikası, Atilâ'nın idaresile kıyas edilirse, Hön'lerin diğerlerine karşı ne kadar medenî, insanî oldukları nümayan olur. Lâtin müellifi, Suetone bile, Cesar'ın lüzumsuz zulümde, gaddarlıkta bulunduğunu, müstahak olmıyan şehirleri dahi yağma ve harap ettiğini yazdığı gibi, Karl Magnus'un en meddahı olan papaslar, Frank imparatorunun Germanya ahalisine Hristiyanlığı kabul ettirmek için Germanların ve Saksunların yarısından çoğunu kestiğini ve bütün şehirlerini yaktığını iftiharla kaydederler. Karl Magnus, Tuna bnyu Hönlerine ve Türklerine de çok hunharlık yapmıştır; ona nisbetle Atilâ melektir. Türkün ulüvvü-cenabı, merhameti daima diğerlerininkine faiktir.

Atilâ'nın en aleyhdarı müverrihler, Hönlerin lüzumsuz nehbü - garette bulunmadıklarını, âmirlerinin iradelerine imtisalen, çok defalar girdikleri şehirleri yağma etmediklerini; ordularına karşı durmayan ahaliye fenalık yapmadıklarını; din ve mezhep hususunda katiyen müdahalede bulunmadıklarını; idare işlerinde ademi

merkeziyet usulünü takip ve hakimiyetlerini tesis ettikleri yerlerde "Confederation„ sistemini tatbik ettiklerini yazıyorlar.

Bu tarzı-idare ve hükûmet, garpta henüz malûm olmayan, Roma usullerine mugayir, yepyeni, Türklere has, bir sistem idi.

Halka hürmet, hukuka riayet, ozaman bilinmiyen şeylerdi. Atilâ'nın harekâtı tetkik olunursa, görülür ki hiç bir zaman yaptığı muamelede düşmanları olan rüesa ile, bunlara tâbi ahaliyi karıştırmamaktadır. Birincileri şiddetle tedip eder, fakat ahaliye merhamet ve adalet gösterirdi. Bu hale bütün cihan müttefikan hayran oluyor. Fransa'da olsun, İtalya'da olsun gayri-muharip halkı, harbin şiddetinden daima masun tutuyor. Bunun nümuneleri bir iki değil, yüzlercedir.

Lutèce, Troie, Mantova gibi esirgediği şehirler pek çoktur. Hatta Mantova ahalisi namına İtalyan şairleri ve bilhassa Marollius, Atilâ hakkında o kadar mubalâğalı medhiyeler yazmış ki, rezalete varan bu tabasbustan iğrenen Hakan, şairi ve eserlerini yaktırmakla tehdit, fakat, yalnız yazılarını imha etmiştir. Bunu söyleyen yine Lâtinlerdir.

Mösyö Marcel Brion'un müfit, muhtasar ve güzel eseri dahil olduğu halde, bilumum tarihlerin mütalâasından hasıl olan netice şudur :

Bilâ kaydüşart , bilâ münakaşa, Atila , dahi derecesinde yüksek, aslen kibar, zeki, azimli, ciddî, sade; din, mezhep, memleket, muhit hissiyatı fevkinde düşünceli ; beynelmilel vesaitle millî bir siyaset takip edici; rüfekayı-mesaisini hertaraftan toplar, fakat hüsnü-intihapta yanılmaz; harbi, harp aşkı için değil, istikrarı-vatan için yapan; dünya tarihinde ismi zaptolunan, Turan'dan çıkmış ilk ve en büyük şahsiyettir.Atilâ'nın tercemei-halini, Cengiz, Gaznalı Mahmut, Alp Arslan, Aksak Demir, Yavuz Selim, Afşarlı Nadir, Gazi Mustafa Kemal gibi Turan kahramanları tarihinin başında olarak çocuklarımıza okutmalıyız.

(CHANSON DE ROLAND); ISPANYADA TÜRKLER

Türk Ocağının yapacağı veya yaptıracağı mühim işlerden biri de, ecnebi edebiyatlarında Türklere dair yazılmış parçaları, fikirleri toplayarak birer "anthologie„ vücuda getirmek olacaktır.

Bu suretle ecnebi memleketlerinde, asırlardan beri, avam ve havasın Türkler hakkında ne düşündüğü, bunların üzerinde Türklerin ne tesir yaptığı anlaşılacağı gibi, tarihimizin bir çok noktalarını tenvir edecek hatıralara tesadüf edileceği de muhakkaktır.

Elimize geçen her kitapta, esasen Türklükle alâkası olmasa da, Türklere ait tesadüfen geçen bir kelimeyi not etmek faydalıdır. Fakat, bunu "methodique„ bir surette yaparak ve her edebiyatın, hurafat (légende) devrinden başlayıp, eserlerini birer birer mütalâa ve tetkik ile zamanımıza kadar, merhale merhale, gelerek Çin, Arap, Rum, Acem, Rus, Alman, İtalyan, Fransız, İngiliz, Macar, İspanyol, Bulgar, Romen, Sırp

edebiyatlarında, doğrudan doğruya veya bilvesile, hakkımızda neler yazılmışsa, toplamanın pek lüzumlu olduğu kanaatindeyiz.

Meselâ, Fransızca ilk edebî eser addolunan, ve on birinci asırda, yani Ehlisalip seferlerinden evel yazılmış olmasında ittifak edilen " Rolan'ın şarkısında „ İspanyada (Karl Magnus) Charlemagne ile halife İkinci Abdürrahman, ve halefi arasında vuku bulan harplerde , Türklerden müteşekkil alayların mevcudiyetinden bâhis , müteaddit fıkralara tesadüf ediliyor.

Bu gibi hurafelerin kat'iyeti tarihiyesi ne kadar meşkûk olsa, nihayet bir hakikati tarihiyenin teşvişinden doğabileceğinde, ve bu gibi şarkıları çıkaran ve söyleyenlerin tarihî vakalar, ecnebi isimler icadına muktedir olmadıklarını , bilumum Övropa müverrihleri ifadede müttehittirler.

Her halde, milâdın sekizinci asrında, İspanya halifelerinin ordularında müteaddit Türk, Macar, Tatar , Peçenek alayları mevcut olduğu, ve Saragos , Ronceveaux (778) ve Ville - Denis (793) harplerinde , Fransızları mağlûp eden İslâm ordularının en şeci ve kuvvetli unsurlarını Türkler teşkil ettiği istidlâl olunabilir .

Şanson dö Rolan'ın 3240 ıncı beytinde "Türklerin ikinci orduyu teşkil „ ettikleri ; 3255 inci beytinde "Hunların ikinci ve Macarların üçüncü kollarda „ bulundukları sarahaten söyleniyor.

3280 ninci beyitte, Emire atfen şu sözler yazılıdır: "Ben, yanımda, alaylarımızdan üç en iyilerini, yani Türklerden, Orma'lılardan, Malpruz kahramanlarından müteşekkil olan alayları bulunduracağım. „.

3515 inci beyitte ise, yine Emir, Yanglı (Yangleu) ismindeki maiyet kumandanına hitaben:

«Oksyan süvarilerinizi çağırınız; Türkleri, Angronları, Arapları, Devleri, safharbe diziniz» diyor.

Rolan'ın şarkısında, Arap ordularında, muharip putperest denilen kabail ve rüesanın isimleri arasında: Garlan, Baligan, Baldız, Tensdur, Yangiö - Yanglı, Toragan, Kan-bi, Turlu, (İran kralı) Yorfalu, Valdabron, Kur-Saplı, İl-Rut Istorgan... ilâh.... gibi isimlere tesadüf edilir ki, bunları, Türk isimlerinin, bazısının doğru ve bazısının az çok tahrif edilmiş, suretleri olarak katiyetle kabul etmekte, ilmen tereddüt edilirsede; müellif veya müelliflerin, mezkûr ordular-

da, Türk alaylarının mevcudiyetine şahadet etmeleri üzerine, buna ihtimal vermek de pek münasebetsiz görünmüyor.

Her halde, Malazkert muharebesinden, yani Horasan Selçuklarının Anadoluya resmen duhulünden çok evel, Türklerin Milâdin beşinci asrında, Atilâ akınlarile Fransanın şarkında Chalons'a kadar gittikleri, ve German an'anat ve hurafatına göre, bir takımlarının Germanlar ve Franklar arasında Hristiyanlaşarak kalmış olacakları melhuz olduğu gibi, Milâdın yedinci ve sekizinci asırlarında da, içlerinde Arap pek az olduğundan dolayı, Övropa'lıların umumî ve mahsus bir tabirle «Sarrasin» tesmiye ettikleri, İspanya Müslüman ordularile beraber Türklerin, Fransa'nın cenubundan ta göbeğine kadar yürüdükleri de sabit oluyor.

Atilaya karşı konulan Roma ordularında, ve Afrikada harp eden Byzance alaylarında, bir çok Hun ve Türk askerlerinin bulundugu muhakkak oldugu gibi, İspanya Müslüman ordularında da İslâmlaşmış ve İslâmlaşmamış Türklerin mevcudiyeti hakkında, tarihen daha derin tetebbüatı, ihtisas sahibi müverrihlerimizden bekleriz.

ASYA TARİHİ

Ekseri müverrihlerin en büyük hatası, tarihini yazdıkları memleketler ahalisinin, eserlerini okuyabileceğini düşünmemeleridir. Eserlerini neşretmeden evel, o eserleri alâkadar eden memleketlerden emniyet ettikleri bitaraf bir arkadaşa okusalar, eminim ki bir çok yanlışlıkları tashih ederler ve gülünç olmak tehlikesinden kurtulurlar.

Vashington Darülfününu Şark lisan ve edebiyatı müderrisi, "Dr. Herbert H. Goven„ Asya Tarihi ünvanı altında pek yüksek tetebbüat mahsulü olarak güzel, şayanı istifade bir eser yazmıştır. En iptidaî zamanlardan bugüne kadar Asya milletleri ve memleketleri hakkında tarihin tesbit ettiği malûmatı kendine göre tasnif ederek toplamıştır.

Anladığıma nazaran, Herbert Goven bilhassa Aksayı-şark, Japon ve Çin tarih ve edebiyatı mütehassısı olacak. Eserinde en ziyade uğraştığı, derinleştirdiği bahisler bu iki

millete ve memlekete aittir; o derecede ki, fazla itina gösterilen bu cihetten dolayı eserde bir muvazenesizlik hissolunuyor. Meselâ, Japonyada bir kabine buhranı, bizim Anadolu hareketinden fazla yer tutuyor. Keza hissiyatı-diniye noktai-nazarından Aksayı-Şark putperestlerine karşı bile gösterdiği bitaraflığı, Şarkı-karip hakkında esirgeyor; ve yakın vekayiden bahsederken malûmatını âdeta protestan misyonerlerinden almış veya Morgentau'ın hatıratından çıkarmış gibi lisan kullanıyor. Bu tahminimiz doğru da olabilir. Morgentau'ın ne kepaze, yalancı bir herif olduğunu Türkiyede benim kadar bilen kalmamıştır. Siyonizm için İttihad-düterakki yükelâsına tekâpu eden, Talât Paşa merhumun ellerini, ayaklarını öpen bu rezilin, Türkiyeden ayrıldıktan sonra, aynı adamların bu derece aleyhinde bulunabileceğini insanların bayalığı hakkında en fena bir görüşle bile, tahmin etmezdim. Halbuki bu herif, memleketinde bugün Türkiye hakkında sahibi salâhiyet bir me'haz olarak geçiniyor. Amerika ilim ve irfanına acırım. Eğer Goven'in öteki memleketler hakkında topladığı malûmat da aynı kıymette menbalardan alınmış ise, Amerikada

tarihin ilim sahasından çıkmış olduğuna kanaat getirmek lâzım gelir.

Mamafi, bilhassa Türklüğe aleyhdar olmasından dolayı, Herbert Goven'in atalarımıza ait bazı mütalâatı o derece kıymeti haizdir.

Başlangıçta, müverrih, pek haklı olarak, Asya ile Övropa arasında yapılan farka, konulan indî, siyasî hudutlara itiraz ediyor. Bu pek doğrudur. Bence Asya'nın bugünkü hududu, Rusların Hristiyanlaşmasından başlar. On dördüncü asırda Asya hududu, Almanya ve Karpatlarda, beşinci asırda ise Alp dağlarında ve Ren nehrinde idi. Binaenaleyh, Asya'nın eski tarihini yazarken, her asırdaki hudutlarına göre milletleri ve memleketleri ihtiva etmesi icap eder.

Hön'lerin tarihine Atila'nın İmparatorluğu dahildir. Hön'lerin ve Mogolların, Asya ve Övropa münasebatını işkâl değil, bilâkis teshil, tergip ve teşvik ettiklerine dair Goven'in eserinde tesadüf ettiğimiz fıkra, geçende Peşte'de verdiğimiz konferansta tekrar ettiğimiz yirmi senelik müddeamızı teyit eyler.

Keza bütün medeniyetlerin beşiği Orta Asya yaylaları olduğunu; dokuz bin senedir sağa sola, yukarı, aşagı dağılan insanların oradan çıktık-

larını; ve bu hicrete sebep, orada vuku bulmuş olması kaviyen melhuz olan pek büyük tahavvülâtı-arziye neticesi, buzların erimesi, yağmurların ve ağaçların azalması üzerine, toprağın çorak bir hal kesbetmekte ve bu çorak sahanın daima genişlemekte olduğunu; ve oradaki akvamın, daha münbit, ve iklimi müsait, yerler aramağa çıkmak mecburiyetinde kaldıklarını; ve uzak yerlere göçmek için, atı ehlî bir hale soktuklarını; ve bu suretle akınların birbirini takip ettiğini; ve ilk çıkanların, arkalarından gelenlere karşı müktesebatını müdafaa ve muhafaza için eski kardeşlerile muharebeye tutuştuklarını, 1917 de Peşte'de çıkan bir etütte yazmıştım. Son keşfiyat, bu tahminlerimizi isbat etmiştir.

Bu defa, Berlinde görüştüğüm Profesör "Von Lecoq„'un vücude getirdiği son derece kıymetli koleksiondan anlaşıldığı üzere, Türk medeniyeti, merkezi olan, Vasatî-Asyadan yavaş yavaş bilmecburiye uzaklaşmıştır. Gayet zengin bir medeniyetin vücuduna şahit olan Turfan harabeleri, pek büyük tahavvülâtı-arziye neticesinde, oraya sürüklenmiş derin bir kum tabakası altında bulunmuştur. Mr. Goven'in, pek mühim olan, bu cihette tetebbüatı noksandır. Her halde

eserinde bunlardan bahsetmiyor. Yalnız yine Japonya'da on üçüncü asırda kadınların, çocuklarını uyutmak için "Mogol geliyor„ diye korkuttuklarını yazıyor.

Türk demekten her nedense tevakki ederek daima Mogol ve Tatar tesmiye ettigi akınların', Garp medeniyetine büyük hizmetler ettiğini , Aksayı-şarktan çok şeyler getirdiğini itiraf ediyor. Övropa *azdaha* bunlar tarafından fetholunacaktı diyor. *Azdaha* ne demek, anlamıyoruz. Atilâ Fransa'nın göbeğinde Orleans'a ve İtalya'da Milano'ya gittikten, Cengiz orduları Leignitz'e kadar sarktıktan, Osmanlı Türkleri Viyana ve Dalmaçya'ya dayandıktan sonra, Övropa'nın fetholunacak zannederim pek az yeri kalmıştır. Bununla beraber Dr. Goven, Asya'nın , Tura'nın yetiştirdiği cengâverlerin emsalsizliğini tanıyor, ve : "şimdiye kadar Garp, Cengiz ve Timur gibi harp dahileri çıkarmamıştır „ diyor.

Alaska, Kanada ve Meksika ile cenubî Amerika'nın Hint denizi sahilinde mütemekkin bazı aşiretlerin, Behrenk boğazının buzlarla kapalı olduğu bir zamanda vasatî Asya'dan çıkarak Amerikaya geçmiş kitlelerin ahfadı olduklarına dair olan zannımıza, Dr. Goven kuvvet veriyor.

Mamafi bunun aksini de iddia edenler çoktur.

Filhakika şimalî Amerika'da vahşi denilen kabilelerin lisanında Türkçeyi andırır kelimeler olduğu gibi, adetlerinde de müşabehetler görülür.

Milâttan beş bin sene evel, Frat vadisine yerleşen " Sumereen „ lerin, "Telloh„ da keşfedilen statülerde görülen gözlerinin biçimine nazaran Karışık Türk - Mogol ırkına mensubiyeti ve medeniyetce Altay ile münasebetleri, az çok iddia olunabilir. Bunları "Scythe„ ler istihlâf etmiştir. Japonyadaki "Aynu„ lerin altı bin sene kadar evel Kafkasyadan göçmüş bir kabile oldukları, «Suchen» lerin ise Mançu ırkına mensubiyetleri ve "Yamatu „ ların Kora'dan geçtikleri zannolunuyor.

Milâttan üç asır evel, Türkistandan çıkan aşiretlerin yeni büyük bir hareketi görülüyor. Turanlılar Hindistanın şimaline yerleşiyorlar. "Gondofor„ ve "Kanichka„ Turanlıdırlar. Türkler aynı zamanda, Çin tarafına da akıyorlar. Büyük Çin seddi onlara karşı bu tarihlerde yapılıyor. Çin hanedanını istihlâf eden «Han» hanedanı, askerî, ve mülkî hizmetlerinde Türkleri kullanmıştır, ve onlarla memleketi büyütmüştür. Kâğıt onlar zamanında keşfolunmuştur. Hanların

müverrihlerinin kısmı âzamı Türk aslındandır. Çin'in o zaman garp hududu olan Hazar denizi kenarlarını Türkler muhafaza ederlerdi. Çin'den Hind'e ve İrana gelen büyük kara yolları o zaman yapılmıştır. Münakalâtı temin ve idare eden Türklerdi.

Gariptir ki, Orta Asya'da Türkler arasına putperestlik Milâdın birinci asrında girmiştir ve Hristiyanlığı Kıpçağa sokan Saint Grégoire, Anak isminde bir Turanlının oğludur. Milâdın 618 inci senesinde Tang hanedanı tahta gelinceye kadar Çinliler Türklere haraç vermişlerdir. İlk Tang İmperatoru, Tay Çung, öldüğü zaman Çinlilerin matem makamında başlarını yararak kan akıtmalarile, Şiî Türklerin Muharremde yaptıkları matem âdetleri arasında bir müşabehet görülebilir. İslâmiyet, Çin ve Türkistan'da bu tarihlerde intişar ediyor.

Yine yedinci asırda, Sassanîler devrildikten sonra, yerlerine geçen Abbasiler, İranı, Türklerle idare etmeğe başladılar. Sonra, Harezmîler ve Selçuklar ile Türkler idareyi doğrudan doğruya ellerine aldılar. Goven, o zamanlar İran'dan çıkan her büyük adamı, meselâ, Türk oğlu Türk olan İbni Sina'yı Acem zannediyor;

memleketini menbaı irfan haline sokan Gaznali Mahmud'a Afgan ümerasından diyor.

Fakat yukarda söylediğimiz veçhile, bahis Çin cihetlerine intikal ettiği vakıt Goven'in tarihinde Türkçülüğe yarayacak mühim malûmat buluyoruz. Meselâ 960 dan 1279 a kadar süren Çin'in Song hanedanından bahsederken, " Deniz dalgaları intizamı ve kuvvetile, açlık sevkile Şimalden akan Tatar dalgaları memleketi bir daha hercümerç etti. Son gelen, Kaytan denilen Demir Tatarlardan kurtulmak için, Song hükümdârları, Kın tesmiye olunan Altın Tatarları imdatlarına çağırdılar. Demir Tatarları koğduktan sonra, Altın Tatarlar Yang-Çe nehrinin şimalinde bütün Çine hâkim kaldılar. Altın Tatarlar şimdiki Mançuların ecdadıdır „ diyor.

Şu halde Cengizden evel de Çin, Türk ve Mogolların tahtı hakimiyetinde olduğu gibi, son senelere kadar devam eden Manço hanedanı da bizim ırktan idi.

Doktör Goven, Cengiz lakabile meşhur, Temucin Hanı, pek büyük bir hürmet ve takdir ile yadediyor. Cengizin muhayyerilukul harekâtı harbiyesini dehasından başka bir şeyle izah edemiyor.

1241 de Lâygniç muharebesinden sonra, sarayında Tatarların korkusundan titreyen, validesi Blanche de Castille'ye, Fransa Kralının verdiği mizahî cevabı hatırlatan müverrih, her nedense Ehli-Salip seferlerinden bahsetmiyor. Halbuki Övropalıların bu seferleri, Asya hücumlarına karşı tertip olunmuş bir harbi-umumî mahiyetinde idi. Bu noksan görüş, eserin başlıca kusurlarındandır.

Bununla beraber, Goven'in Cengiz ve ahfadının fütûhatına verdiği ehemmiyet şayanı dikkattir. Harpte ilk defa barut ve top istimal eden bu Türk-Tatar ordularıdır. Japonyaya karşı iki defa Kubilây Han donanma hazırlamıştır. Hatta bir defasında fırtınaya tutulan gemilerin cenubî Amerikaya sürüklendikleri ve Şili sahiline yanaştıkları mervidir. Bu hususta Amerikalı müverrihten yeni tetkikler beklerdik. Pekin'de bulunan sarayındaki muhafız kıtatı içinde, Ruslar ve Almanlar bile bulunan, Kubilây Hanın derbarına giden müteaddit Övropalı elçilerin, 1246 da "Plan Carpin,, , 1253 de Rubruquis, 1289 da "Montcorvin „ ve en-meşhurları "Marco Polo „ nun mufassal seyahat-nameleri, Tatar hükûmetlerinin medeniyetleri hakkında bize

pek mükemmel ve sarih malûmat veriyorlar. Carpin : "Bu Kıtayların kendilerine has bir medeniyetleri vardır. Sakal taşımazlar, yüzleri Mogollara biraz benzemekle beraber onlarınki kadar yassı değildir. Dilleri pek gariptir. O kadar hünerlidirler ki, dünyada onların üstüne san'atkâr yoktur „ diyor. Kubilâyın üç sene maiyetinde çalışan « Marco Polo», çiniciliği ve matbaacılığı Tataristanda ve Çinde öğrenerek bu sanatları Övropa'ya ithal etmiştir.

Kubilây zamanında, Hindi-Çînî, Birmanistan, Siyam ve Malakaya kadar Asya'yı istilâ eden Mogollar, 1368 de, Çin'den çekildikleri zaman, yerlerine bir Tatar aşireti olan Mançuların geldiğini Asya tarihinde okuyoruz .

Bu sıralar da, müverrihin "İslâmiyetin doğurduğu en yavuz çocuklar„ olarak tesmiye ettiği Osmanlı-Türkleri sahneye çıkıyorlar. Doktör Goven, Osmanlı-Türklerinin tarihini tetkike vakit bulmamış olacak ki: " Bunların esatiri bile yoktur, ve müteferrik ırklardan müteşekkil karışık bir millettir. „ diyor. Amerikalı müverrih bizim tarihle o kadar az meşgul olmuş ki, Osmanlı-Türklerinin ilk tavattun ettiği yeri, Osmanlı saltanatının beşiğini, Kara deniz civarında ta-

savvur ediyor.

Goven, Fatihten, Yavuz Selim ve Süleyman'ın yaptıklarından istidraden bile bahsetmiyor.

On altıncı asırda, Hindistana hâkim olan Mogol hanedanına ve asarına, ancak iki sahife hasredip, Asya deniz yollarına geçerek, Övropalıların keşfiyatını lüzumsuz tafsilâtla izah ediyor.

" Osmanlı İmperatorluğu, Asya ile Övropa münakalâtına set çekmemiştir.„ dedikten sonra, bilhassa Mısırın fethini müteakıben, bu münakalâtın azaldığını ; ve Övropalıların, Hint ve Çin ile denizden diğer yollar aramağa mecbur olduklarını ; ve bu kısa yolu aramağa çıkan Christophe Colomb'un, kazaen Amerikayı keşfettiğini yazıyor. Bu münasebetle, Papa namına hareket eden İspanyol ve Portekizlilerin, Asyada kursanlık şeklindeki fütuhatına, yaptıkları vahşetlere ve entrikalara, Fransa, İngiltere rekabetine, ve Hindistanda Mogo saltanatının nasıl İngilizlere geçtiğine iki fasıl hasrediyor.

Delhi ve Agram'a giden İngiliz elçilerinden «Hawkins» ve « Milden Holl», raporlarında Şahı-Cihan ve Örnek-Zip saltanatlarında, Mogol Imperatorluğunun her cihetinde yollar ve postalar, Fransa'da on dördüncü Louis ve İngilterede Oli-

vier Cromvell zamanlarındakinden daha muntazamdı derler.

Doktör Goven, her nedense, Türk - Tatar tarihini âdeta eserinin içinde dağıtmış, bir fasıl halinde bile toplamağa lüzum görmemiştir. Osmanlı tarihinden bahsettikten yüz sahife sonra «Asya'da Rus sergüzeşti» ünvanlı bir fasılda, Çinlilerin Hiyong--No , Hintlilerin Hona , ve bence Övropalıların Acem ağzından Hön tesmiye ettikleri Han'ların, karışık hemcinsleri Tonguz'larla Kora dağlarına kadar, ve diğer kardeşleri olup Çinlilerin Yueçe ismini verdikleri Türkler, Övropalıların Sit dedikleri Saka'larla , İran'ın şimalinde ve Hazar denizi civarında mütemadiyen döğüştüklerini anlatıyor. Rusya'da Tatar hakimiyeti 1224 den 1462 ye kadar sürmüştür. Fakat ondan evel de, Türk ve Tatarlar Rusya'yı dört beş kere baştan başa dolaşmışlardı. 16 ıncı asra kadar, Moskova'da Kıtay Gorot namile bir Tatar ve Çinli mahallesi mevcut idi. Deli İvan bir çok Tatar rüesasını tanassur ettirmiş ve Rus aristokrasisi ekseriyetle tanassur eden Tatar mirzalarından teşekkül etmiştir. Oral dağlarını ilk defa aşarak Sibiryayı Ruslar hesabına fetheden Kazak Yermak, ve onun izini ve eserini takip

eden Kabarof, Başkof, 1715 de Bekoviç ve Muravyef bile bunlardandır. 18 inci asırda Turgut ve Başkır aşiretlerinin Rusyadan Çine ilticaları ve muhaceretlerinin hikâyesi çok meraklı ise de, büyük Asya tarihinde yer tutacak mahiyette değildir. Maamafi akın, muhaceret diye kolay kolay yazdığımız hareketlerin bilûmum aşiretler için ne kadar zahmet, meşakkat ve fecayi pahasına olduğunu anlatacak beliğ bir misaldir.

Rusların yine o zamanlarda istilâ için Tatarlara yaptıkları mezalimi Goven saklamıyor. Asıl Tatar olup Çin'de Mançu hanedanına mensup, ve Çinceden başka mükemmel Mogol ve Mancu lisanlarına âşina olan, İmperator Kangi' dünyanın en büyük asarından madut 44.439 kelimelik bir lûgat vücude getirmiştir.

1860 dan sonra Övropalıların Çin'e hücumunu doktör Goven aç kurtların hücumuna benzetiyor ve bu memleketi nasıl paylaşmak istediklerini nefretle anlatıyor. Çin'de, geçen asrın içinde, 1870 den 1876 senesine kadar, Müslüman Türklere karşı papazların teşvikile umumî bir hareket olmuştur. Bunun üzerine, Yunnan ve Kan—Su eyaletlerinde, Türk neslinden Müslüman Çinliler

Çince « Tu—Ven—Siyeo » tesmiye olunan Sultan Süleyman'ın riyasetinde isyan etmişlerdir. Bunlara, Atalık Gazi ünvanını alan Yakup Bey, Çin Türkistanı Türklerine iltihak etmişse de , pek büyük kuvvetlere karşı mağlûp olmuşlardır .

Bu hengâmede bir milyona yakın Müslüman Türk öldürülmüştür .

1912 de tesis olunan Çin Cümhuriyetinin bayrağı, memleketin beş mühim ırkını temsilen Çinliler için kırmızı, Mançular için sarı, Mogollar için mavi, Tibetliler için beyaz ve Müslümanlar için siyah renklerden müteşekkildir.

Harbi-umumiden beri tarafa olan vekayi hakkında, eserden yeni bir şey öğrenmiyoruz. Türk milliyetperverliğinin İslâm ve Asya âlemi için büyük bir ders teşkil ettiğini Goyen söylüyor ve Araplardan bahsettiği zaman: "Dost, düşman, her ordunun peşine takılırlar ve mecruhları, ölüleri soyarlardı.„ diyor.

Yeni Türkiye cümhuriyetinin maksadı, programı, faaliyeti , terakkıyatı ; Koca Gazi'nin şahsiyeti hakkında müverrihin malûmatı pek nakıstır. Fakat harbi - umumîden beri, Aksayı - şark vukuatı eserde tafsilâtile münderiçtir. Eserin sonunda, Övropa devletlerile Amerikanın, Asya'da

bugünkü mevkileri tetkik olunuyor. Mister Goven vaziyetleri tezelzüle uğrayan diğer devletlere karşı Rusya'nın Mogolistan ve Çin üzerindeki nüfuzunu gösteriyor. Çin milliyetciliği, bilhassa İngilizlere ve hristiyanlara karşı bir cereyan almıştır.

Eserini tahlil ettiğimiz müverrihin neticei mutalâatı şudur :

—Her noktai-nazardan Övropa üzerine, Övropa'dan aldığı tesirden ziyade, tesir yapmış olan Asya'yı, her vakitten ziyade bir ehemmiyet ve dikkatle tetkik etmeliyiz.

— Harbi-umumî Asya'yı büsbütün uyandırmıştır. Asya artık eski usul ile idare olunamaz. İdarede hakimiyet değil, müşareket usulü zamanı gelmiştir. Mes'ut milletler, tarihi olmıyan milletler düstüru yanlıştır. Asya her büyük fikrin, her büyük hareketin menbaı, beşiği olmuştur. Maddî ve manevî en büyük fırtınalar oradan kopmuştur.

— Şimdi, şahsiyetini günden güne fazla iktisap eden Asya, Övropa'ya karşı ne vaziyet alacaktır? diyor, Asya'nın pişdarlığını ederek gördüğü yalnız Çin, Hint ve Japon'dur. Halbuki Asya ile Övropa kültür'lerinin imtizaç ettikle-

ri en parlak saha Türkiye'dir. Müverrih bunu görmüyor. Eğer Türklerin son inkılâbını tetkik etmiş olsa, bu sualine daha kolay cevap verebilirdi. Gazi'mizin işaret ettiği veçhile, Asya'nın terakki ve takviyesi, Övropa medeniyetini aynen kabul etmekle hasıl olabilir. Bir milletin başka bir medeniyeti kabul etmesi, ruhunu, millî kültürünü feda etmesini istilzam etmez. Bilâkis âleti-terakki olan medeniyete intisap ile kendi ruhumuzu, Asya'nın ananevî kültürünü, Övropa'ya fazla tanıtmak ve sevdirmek fırsatını ihzar etmiş oluruz. Sert olsun, yumuşak olsun, her tesadümden bir fayda husul bulur kanaatinde yim . Her halde muslihane münasebetlerin, fikrî ve iktisadî anlaşmaların tesiri elbette daha ziyadedir.

Amerikalıların bu hakikati Övropa'lılardan fazla anladıklarını tahmin ediyorum . Mamafi onlar da henüz Asya ruhu ve zihniyetine tam bir vukuf peyda edememişlerdir. Bu hususta içlerinde en âlim geçinen Doktör Goven gibi mütehassısların, misyoner propagandalarına tahmin olunamıyacak derecede ehemmiyet verdiği, ve eserinin sonunda buna ayrıca bir kısım tahsis ettiği görülünce, biz, Asyalılara anlaşma

hususunda ümitsizlik geliyor. Mamafi, zaman bu gibi maniaları kırar geçer. İstikbal behemhal anlaşma cihetindedir. Birbirini ilk anlayanlar, en ziyade istifade edeceklerdir.

RUSYA'DA TÜRKLER VE TATARLAR

Rus müverrihlerinden Mösyö " Marc Semenoff „ Rusya'yı Tatar istilâsından kurtarmış olmakla meşhur, Müthiş dedikleri, "Canavar İvan„-ın hayatına (1530 - 1584) yeni bir eser hasretmiştir.

Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman devirlerine müsadif olan Dördüncü İvan'ın hükümdarlığı, Türkleri çok alâkadar eder. Bu ilk Rus Çarının şahsiyeti hakkında müverrihlerin fikirleri ikiye ayrılır. Karamsine ve Kostomarof, Dördüncü İvan'ın vahşetine kanidirler; Solovief ve Zabièline ise İvan'ın şahsiyetini, devrinin mahsulile ölçerek, yüksek bulurlar. Hariçten ve asırların verdiği uzaklıktan bakılırsa, Dördüncü İvan, Deli Petro gibi, hayvanî eğlencelerden, vahşetten, işkenceden zevkalır müstereddi bir adam gibi görülüyor. Canavar İvan'ın tercümei-hali okunurken, Shakespear'in şu sözleri hatıra geliyor: «Zamanın felâketi, delilerin körleri idare etmesidir. »

Semenof'un mevzuubahsettiği devirde, vü-

cude gelen büyük şeyler, vukuatın ve, Çarın bir müddet nüfuzlarına tebaiyet edebildiği, yüksek müşavirlerinin eseridir. Fazla bir şey aramak, zorla her vakaya bir mana bulmak ve vermek demektir. Ekseri tesadüfe bağlı bu vakaların bir manası, bir neticesi varsa, bu mana ve netice o vakaların kendilerindedir. Bunları bir programa raptederek aralarında mutlak bir teselsül aramak hatadır. Eski müverrihler, bütün vukuatı, mutlak mihver addettikleri, bir hükümdarın etrafında toplamak isterlerdi. Mamafi, kendilerinden olsun, başkalarının ilkaatile olsun, bu şahsiyetlerin hiç bir fikirleri olmadığını iddia etmiyorum. Fakat, bu fikir vahdetini, vaki olan, ve daima zannedildiği gibi, idare olunamayan işlerden ziyade, içtinap edilen işlerde görmek müm kündür. Ekseriya bir muharebeyi çıkarmak ve kazanmak bir hükümdarın elinde olmıyor; kendisi arzu etmese de, düşmanının meramı, vukuatın sevki, onu muharebeye sürüklüyor. Muharebenin de neticesi, alelekser, muharebeyi çıkaranların veya yapanların hesabına uymuyor. Mağlûp olduğunu zanneden galip çıkıyor. Bazan da kendisini ya mağlûp ya galip zannederek iki taraf da kaçıyor. Eski zaman muharebele-

rinde , bu hali sık sık görüyoruz . Bunu bile bile , yine çıkıp da , bu harbi şu hükümdar , şu kast ile yaptı demek , çok ciddî bir görüşün mahsulü olmasa gerektir .

Semenof, Dördüccü İvan'ı mutlak yükseltmek emelile bu kitabı yazmıştır. Eseri o noktai nazardan tahlil etmek istemiyoruz. Bizi en ziyade alâkadar eden, o zamanki Rusya'da kan kardeşlerimiz Türk ve Tatarların vaziyetile Rusya hükûmetinin Osmanlı Türkleri ile olan münasebetleridir.

Batu Hanın ve Subutay'ın Garba doğru, on üçüncü asırda, yürüyüşlerinde, ilk tesadüf ettikleri Kıpçak Türkler, yahut Polofcu'ların reisi, Bastı Han, ve Kursk hâkimi, Uluğ Han, tebalarile Hristiyanlaşarak diğer Islavlarla birleşmişlerdir. Bugünkü Kazaklar onların evlâtlarıdır. Bu hâdise çok mühim ve caractéristique'dir. Türklerin başka kavimler arasında başka başka dinler kabul, ve içine girdikleri kavimlerin nüfusuna göre bazan lisanlarını da kaybederek nasıl eridiklerini izah eder.

Asya'da Türklerin garba çekilmeleri, daima şarktan hem ırkları tarafından gördükleri büyük bir tazyik üzerine olmuştur. Henüz Müslü-

man olmayan bu Türkler, şarktan gelen dehşetli Mogol akınlarına karşı mukavemet etmek için, bazan Garplılarla birleşirler, ve birleşmek için Hristiyanlaşırlar; bazan da Mogollara pişdarlık vazifesini görerek ve onlarla karışarak, kendilerini kurtarmağa çalışırlardı. Mogolları biraz medenileştiren bunlardır. İstitrat kabilinden burada şunu işaret etmek isterim ki, Tatar kelimesi Mogol hâkimiyetinde bulunan ve belki ırkan karışık Türklere Ruslar tarafından, makamı tezyifde, verilen isimdir.

Mogol akınından çok evel, Milâdın ikinci asrından beri, Övropa'nın şarkına yerleşen, ve Baltıktan Tunaya çizilmiş bir hattın şarkında yaşayan Hönlerden kalma Türkler, Kumanlar ve Hazarlar, kısmen bu suretle Hristiyanlaşmış ve İslavlaşmıştırlar ki, ğarbî Bulgarlar bunların meyanındadır. Milâdın 800 tarihlerinde Türk Hazarları Volga'dan Tuna'ya kadar hüküm sürüyorlardı. Bunları takiben Kangılar ve Uzlar ve Yayık nehrini ve Oral dağlarını aşan, Asyalı Türk ve Tatarlar müstakil kaldıkları yerlerde bile, ancak 1272 senesine doğru Müslüman olmuşlardı. 988 de ilk Müslüman olanlar meyanında Volga

Bulgarları, Rusları İslâmlaştırmağa çalışmışlar, ve sonra kendileri Hristiyan olmuşlardır. Mogol akınını müteakip, Anadolu'da Osmanlı Türk İmperatorluğu kurulduğu tarihlerde, Rusya Türklerinin en eskileri Hristiyanlaşmış ve yeni gelenler henüz islâmlaşmak üzre idiler.

Rusyanın mebadisi tarihini okurken, bunu göz önünde bulundurmalıdır.

Esasen Milâttan iki asır evel, ilk gelen Türklerin, burada buldukları kavimlerin, Ruslar dahil olduğu halde, tamamen Asyalı olduğunu Rambaud yazar. Moskova şehrinin ismi Fince "bulanık su,, demekmiş. Büyük yolları açmak hususunda Türk ve Tatarların mesaisini Ruslar sitayişle yadederler. Bu işleri beraber yapmışlardır.

Daha Mogollar gelmeden evel, bilhassa yüksek sınıflarda, Kıpçak Türkleri ve Ruslar çok karışıktı. Mogol istilâsından sonra münasebat daha sıklaşmıştır. Moskova prenslerinden Juri, Mogol hanının kızkardeşile evlenmiştir. 1272de Bielozersk prensi Glep, Saray hanının Hristiyan bir kızını almıştır. Riyazan prensi Feodor, Nogay Hanının damadı idi. 1318 de Moskova prensi Jorj, Özbek Hanının hemşiresile evlendi; bu

kadın meşhur Knıyaz Kalita'nın anasıdır.

Üçüncü Vassili'nin ilk karısı Tatar; Dördüncü İvan'ın İkinci karısı Çerkes ve yedinci karısı Nagi, Nogay idi. Oğlu Feodor'un karısı İren, Mirza Godunof'un kızıdır. Hristiyan oğlu da Çarlık etmiştir.

Bunun gibi yüzlerce, binlerce izdivaçlar olmuştu.

Fransız müverrihi Rambaud'nun da itiraf ettiği gibi, iki millet kibarları arasında büyük bir kaynaşma hasıl olmuştu. Hatta İngiliz müverrihi Wallace, ilk Rus Çarlarının eski Rus prenslerini değil, Tatar Hanlarını istihlâf ettiğini yazar.

Tatar hâkimiyetinde bütün Rus kibarları Tatarlaşmış; ve Tatar inkırazından sonra, Tatar asılzadegânı Hristiyanlaşarak, Rusya'da o kadar nüfuz sahibi olarak kalmışlardı ki, bu cereyan haricinde kalan köylü tabakasına, pek yakın zamana kadar, Ruslar köylü manasına " Krestyanin „ yani Hristiyan kelimesini kullanırlardı.

1313 de Özbek Han, Moskova Metropoliti, Petro'nun imtiyazatını tasdik ederken, fermanında Rus papazları hakkında şu satırları yazmıştır: " Bu milkler, dualarile hayatımızı muhafaza ve

ordumuzu takviye eden bu adamların milki olduğu için, bizce mukaddestir. „ Bundan anlaşılır ki, o zamanlar, Rusya Türkleri, Hristiyan, ve Müslüman arasında henüz fark yapmıyorlardı. Acemlerin Timurlenk dedikleri Aksak Demir zamanına kadar, Tatarlarla Ruslar arasındaki kavganın hiç bir dinî mahiyeti yoktu.

Aksak Demir'in şarkî Asya'yı istilâsı, ve onun neticeleri, Rusya Tatarlarını Ruslarla daha ziyade mezcetmiştir. İnkırazdan evel ve sonra, Kazan'dan, Saray'dan, Kırım'dan kaçan eski Tatar beyleri, Moskova Knyazlığına iltica etmişlerdir. 1473 de Üçüncü İvan, Mustafa isminde Hanlardan birisine, maiyetinde, "Ryazan Novgorod„ beyliğini vermiştir. Moskova şehrinin içinde bile bu Tatarlara ayrı bir mahalle ayrılmıştır. " Kitay-gorod „ denilen bu mahalle onbeşinci asırda, o derece ehemmiyet kesbetmiş ki ayrıca duvar içine alınmak lüzûmu hissedilmiş. Eski Moskova ahalisinin çoğu, bilhassa zadegânı, tanassur etmiş Tatarlardı.

Rusların Büyük Petro zamanına kadar giyinmeleri yaşamaları düşünceleri tıpkı Tatar ve Türklerinki gibidir. Dördüncü İvan'ın çarlığında sahibi-kelâm olan, meşhur Rum papazı, Maksim,

bir mektubunda: « Eğer böyle devam ederse, Ruslar tamamen İslâmlaşacaklardır. » diyor.

Üçüncü İvan devrinde, Goussieff, Rus kanunlarını tanzim ederken, Tatar kanunlarından iltibas ettirmiştir. Hükümdarlık sırası bile, Asya'da o zaman carî olduğu veçhile, evlâdı ekbere intikal ederdi; kadınlar müslüman kadınlarından daha kapalı idi. Rus tarzı-mimarisi aynen Türk - Tatar mimarîsidir. Moskova kilîseleri ekserî İstanbul camilerinden ziyade Türklüğü hatırlatır. Her halde, on beşinci asırda Tatar medeniyeti Rus medeniyetine kat kat faikti.

Moskova Konung (veya Knyaz) ları, yani prensleri, Tatar Hanları namına diğer Rusya Yarlıklarına tahakküm, ve ancak Tatar himayesi sayesinde, diğer Rus Knyazlarına tegallüp etmişler. Moskovalılar kuvvetlerini ve tefevvuklarını kendilerine " yarlık „ ihsan eden Tatar Hanlarına medyundur. Tatar ordulaŕı, Moskova Knyazlarının siyasetine yardım etmişler ve üç asır onlar hesabına kan dökmüşlerdir.

1281-de Tatar kuvvetlerile, Aleksandr Nevski'nin oğlu, Andre, beş vilâyeti Moskova'ya ilhak ediyor. 1410 da Rusyayı Almanlardan kur-

taran meşhur Tannenberg muharebesinde, ordunun yarı askeri, ve kâmilen süvarisi Tatardı. Rus prensleri, aralarında yaptıkları harplerde bile, her iki taraf Tatarları kullanırlardı.

Yine aynı tarihlerde. Litvanya prensi, Vitovt, Moskova ve Saray Hanlarına karşı yürüyeceği zaman, Tohtamış Hanın Tatarlarına istinat etmiş, ve Kırım Tatarlarından yanına getirttiği alayları, bilâhare, Vilna şehri civarına yerleştirmiştir ki henüz oğulları oradadırlar.

Dördüncü İvan zamanında, yine Kırım Tatarları Rusların müttefikleri olarak Lehistan'a karşı harbetmişler, ve Rigadan maada Livonie'yi kâmilen Ruslar hesabına almışlardır. Rusya'nın büyümenine, Tatarların çok himmeti ve gayreti olmuştur. Yalnız Dördüncü İvan'ın devrinde çok işidilen yüzlerce isimlerden, şunları kaydediyorum ki, sonlarındaki "Kof, Of, Ef, İn„ gibi edatları kaldırırsak an'asıl Türk isimleri olduğundan şüphe edilemez:

Dachkoff (Daş-Kof), Beklemişef, Telepnef Baranof, Yızıkof, Prince Yapantcheff (Kazanı müdafaa eden Mirza Yapancı'dır.) Sakarof, Saburof, (İlk mabeyn müşürü, 1465 de ölmüştür; Kızını Çar almıştır.) Sundulof, Bulutnikof, A-

rakçef, Kurubeinikof, Aksakof, Dolgoruki, Vrubetskoi, Güzel, Narişkin, Knyaz Turuntaï, Dondukof, Tumansky, Kubila, (Romanof hanedanının müessisi) Adaşef, Şahkov, Vazikoz, Kurbiyatef, Karaçarof, Başkın, Sarı - Azman (Kazak atamanlarının atamanı), Keremetyef, Basmanof, Kuluçef, Ermak, Kumanski, Sarıkhozin, Çeviref, Suratof, Tamriuk (Tomruk) Karaburda (Lehistan sefiri), Kurbanski... ilahare

Gebertçof diyor ki: " Kazan ve Esterhan'ın fethinden sonra bu Hanların etrafındaki Mirzaların çoğu tebdili-din ile "Knyaz„ prens ünvanını almışlar ve Boyard olmuşlardır.„

Din hislerinin henüz kökleşmemiş olduğu yerlerde, milliyet, vatan fikirlerinin henüz uyanmamış olduğu asırlarda, bu gibi dönmeler, ihanetler itiyat halinde idi. Bir aşiretten memnun olmayan, diğer aşirete geçer; bir memleketten veya bir hükümdardan şikâyeti olan, düşman hükümdara sadakatini satardı. Zorla devşirme usulile toplanılan Yeniçeri oğlanlarından başka, kendi rızalarile sırf siyasî maksat ve hırs sevkile İslâmlığı ve Osmanlılığı kabul eden Hristiyanların adedi çok olduğu gibi, mütekabilen mazlum, mağlûp Müslüman ve Türk aha-

lisinden düşmana geçenler de az değildir. Kazan Müslüman hanedanından, güzelliği ve malûmatile meşhur Gur - Şadna namında, bir kadın, Kazan'ın düşeceğini İvan'a dostane mektupla bildiriyordu. Bu kadın da, bilâhare Hristiyanlığı kabul etmiş ve bir Rus prensine varmıştır. Müthiş İvan'ın tesis ettiği hanedan meclisine ve «Zemstchina» ya, Ortodokslaşmış bir Tatar hanı Hidiv gibi riyaset ediyordu. Deli Petro zamanına kadar bu âdet, kanunî olmayarak, devam etmiştir. İki asır sonra, bu mevki de bir «Ramadanovsky» yi görürüz. Bilhassa, Kazan ve Esterhan'ın işgalinden sonra, mallarını ve topraklarını muhafaza etmek isteyen Tatarlar, yavaş yavaş Hristiyanlaşmış, ve o derece Ruslaşmışlardır ki, bunların içlerinden "Boris Godunof„ Çarlığa kadar çıkabilmiştir. Mogollardan kalan Kalmuklar, medeniyetsizliklerine mebni, Tatarlardan çabuk temsil edilmişlerdir. Türk ve Tatar memleketlerinin ilhakile, buraların Hanları, Rusya asılzadegân sınıfının en kavi esası olmuşlar, ve bu sınıfın hukukunu gerek Çarlara, gerek millete karşı, ta düne kadar müdafaa etmişlerdir. Kendi Hanlarının zulmünden kaçan, isyan eden, Tatarlar daima Rus prenslerine ve

Çarlarına hizmetlerini arzetmişlerdir. İlk Çarların en sadık bendeleri vaftiz edilen Tatarlardır. Rus zadegân sınıfının tarihini yazarken, bu ciheti ihmal etmek mümkün değildir. Bu mühim meseleyi henüz kimsenin ayrıca tetkik ettiğinden haberdar değiliz.

Moskovayı diğer Rus prensliklerinin fevkine çıkaran, Saray'daki Altunordu Hanları olduğu gibi, Altunordu Hanlığını da 1502 de mahveden Ruslar değil, Kırım Hanlığıdır. Aynı Kırım Hanı, Rus politikasını tervicen, Almanya, Lehistan ve Litvanya'ya karşı da harbetmiştir. Mamafi 1521 de, Kırım Tatarları, Oka harbinde, Rusları da tepeleyerek, Moskovaya kadar gelmişlerdir. 1530 dan itibaren, Dördüncü İvan, Kazan Hanlığını devirmek için, Esterhan ve Kırım Tatarlarının yardımını temin ettiği gibi, Kırım Tatarlarına karşı da, Osmanlı Türklerinin dostluğunu kazanmağa çalışmıştır. Cenupta Türklük büyürken, Şimalde küçülüyordu.

Türk-Rus tarihinin pek ehemmiyetli bir safhasını teşkil eden bu devrin münasibatı cidden meraklı olduğu kadar ayrıca tetkike şayandır.

Osmanlı Türklerile Rusların ilk siyasî münasebetleri, Üçüncü İvan zamanındadır

ki, Yıldırım Bayezidin saltanatına tesadüf eder. 1493 de Üçüncü İvan serbest bir ticaret mukavelesi akdetmek için İstanbula «Michel Plesttscheiff» isminde bir sefir gönderir. Bu sefire Rusya'dan hareketinde, Padişahların önünde, âdet hilâfına, diz çökmemesi, Sadrazamlarla müzakereye girişmemesi, ve diğer bütün sefirlere takaddüm etmesi tenbih edilmiş. Bu talimata riayet eden sefir, Sadrazamın ziyafetini, kendisine gönderilen hilâti reddeder. Böyle fikirlerle gelen sefiri bittabi kabul etmeyen Padişah, Rus hükümdarına irsal ettiği mektupta: Kendisile eyi geçinmek istediği Rus hükumdarının pek terbiyesiz bir adam gönderdiğinden bahsile badema terbiyeli bir elçi, veya bir ordu, göndermesini yazar.

Bunun üzerine Üçüncü Vasil, Yavuz Sultan Selime, sefir Alekseyef vasıtasile gönderdiği "Gramata„ da, iki hükümdarın Tatar cinsinden olduklarını hatırlatarak: *(Babalarımız kardeşti. Biz neye kardeş gibi geçinmeyelim.)* diyor. Divan merasimine tamamen hürmette kusur etmeyen Alekseyef'i, Sultan Selim hüsnü-kabul ile, Rusya ile ilk serbestii-ticaret muahedesinin imzasına muvafakat, ve Üçüncü Vasil'e Arapça ve Sırpça uhuvvetkâr bir mektup yazarak, Ke-

mal bey vasıtasile irsal etmiştir. Rus elçisi, Türkleri Kırım Tatarlarına karşı kaldırmağa çalışmışsa da, Kefe Valiliğinde tanımış olduğu, Kırım, Hanı, Menkli Geray'ın kızını almış olan Sultan Selim, Rusların sözlerine kulak asmak şöyle dursun, Kırım'a karşı Rusların hareketlerini eyi görmeyeceğini elçiye bildirmiştir. Fakat İran'da ve Mısır'da meşgul olup, Ruslarla da uğraşmağı arzu etmeyen Sultan Selim, kendisinden Ruslara karşı imdat isteyen Kazan Hanlarının, ve Hacca gitmek isteyip, yollarını kapatan Ruslardan şikâyet eden, Buharalıların niyazlarını dinlememiştir. Hatta, Don ile Volga nehirleri arasında bir kanal açarak, Karadeniz ve Hazar denizlerini birleştirmek hususundaki Sokullu Mehmed'in büyük projesine engel olmalarından bile Ruslara karşı garez beslememiştir. Rusyanın bize karşı bitaraflığına mukabil, Türkler de Rusya'ya karşı bitaraf kalıyorlardı. Dördüncü İvan'ın bu vaziyeti, Süleyman'ın siyasetine muvafık idi. Gerek Papalar, gerek Alman hükümdarları, dördüncü İvan'ı daima Türkiye'ye karşı teşvik ediyorlardı. Alexandre Borgia ve On Üçüncü Gregoire bu gaye için çok çalışdılar; Moskova'ya gönderdikleri elçilere

mukabil, Roma'ya gelen Raldef, Chevriguine, Karaçarof, Rusya'nın böyle bir Ehlisalip seferine iltihak edeceğini ima etmişlerse de, hiç bir zaman Çar, Osmanlı Türklerine karşı harekete geçmemiştir. Çar, Papalık sefiri Possevine'e, «Şark İmperatorluğunda gözüm yoktur, benimki bana kâfidir» demiştir.

Fransa Kralı, İkinci Henri, Çar'a bir Fransız-Türk - Rus ittifakını tavsiye ediyordu. Almanya İmperatoru ve İspanya Kralı «Charles Quint» ise Sultan Süleymana ve Fransaya karşı Dördüncü İvan'ı bir ittifaka davet etmekten geri durmuyordu. Almanya İmperatoru, İkinci Maximilien'in sefiri Kobentzl, İstanbulun bile Rusy'aya ilhakını teklif ediyordu. Ayrıca Çar'a yazdığı mektupta, İmperator diyordu ki: «Kardeşim Ernest'i Lehistan tahtına çıkarmağa bana yardım ve Livonya eyaletini İmperatorluğuma iade edersen, bütün Hristiyan Övropa, seninle ittifak ederek, bir hamle ile Türk kuvvetini karada ve denizde mahvederiz. Bu suretle, gelecek asırlarda, senin ve milletinin namı hürmet ve tazimle yadolunur. Türkleri İstanbuldan çıkarırız; Arabistana kadar süreriz, islâmlığı batırırız, Trakya ve Yunanistanda

galip salip görünür ve bütün eski Yunan İmperatorluğu senin olur, yüce Çar!»

Bu kadar dalkavukluğa rağmen, Çar kımıldamadı ve Babıali'nin namzedi, Macar «Bathory» Lehistan tahtına çıkarıldı. Fakat, Türk mahlûku zannedilen Batori, Kırım Hanlarına karşı açtığı bir sefere, Çarı davet ederek, Türk siyaseti aleyhine vaziyet aldığı halde, Dördüncü İvan, bu hareketin Türkiye'ye düşmanlık olmadığına dair teminat vermeğe lüzum gördü. Övropa'da, Macar ve Viyana seferlerile meşgul olan Sultan Süleyman için, Rus bitaraflığı kıymetli olduğundan, bu cihete çok ehemmiyet veriliyordu. Padişah İvan'a altun hurufatla bir mektup yazıp "Bahtiyar Çar„ ve "Yüksek dirayetli hükümdar„ sıfatlarını kullanarak, eski dostluğunu hatırlatıyor; ve Moskova'ya tacirler gönderiyordu. Keza, Dördürcü İvan için, en mühim ve müstacel mesele, Karadenizden ziyade Baltık sahilini elde etmek olduğundan Cenupta uğraşmamak, Cenup cihetinden emin olmak için, Osmanlı Türklerile eyi geçinmek lâzım idi. İki memleketin menafii bu hususta biribirine uyduğundan, ve iki hükümdar da birbirinden çekindiğinden, Sultan Süleyman

ile İvan arasında halli kabil olmayan bir ihtilâf çıkmamıştır.

Sultan Süleymanın karısı (Roxelane) Kevsem Sultan'ın, Tatarların Rusyadan aldıkları esirlerden bir kadın olduğu, ve bu kadının Türkiye'nin Rus siyasetine temayülüne yardım ettiği söylenir. Fakat iki devletin izah ettiğimiz esaslı menafiine karşı böyle bir âmilin kuvveti nazarı-itibara alınamaz. Sultan Süleyman, haricî siyasetini, daima kendisi tedvir etmemiştir. Bilhassa bidayeti-saltanatında vezirleri hükümran idi. Garip tesadüflerdendir ki, İstanbul'da mühtedî Arnavut ve Islavlar, Türk Padişahı namına icrayı-saltanat ederken, Moskova'da tanassur etmiş Türk - Tatarlar, Çar namına hüküm sürüyorlardı. İhtida etmiş Hristiyanların çoğu, asıllarını unutturmak ve asil Türklere emniyet vermek için, Türkiye'de nasıl müfrit Müslüman görünmeğe çalıştılarsa, Rusya'da da tanassur etmiş Türk ve Tatarlar, bilâhare Rus-lardan daha fazla Hristiyanlıkta taassup ve Türk düşmanlığı göstermişlerdir. Binaenaleyh bu gibi adamlardan, eski dindaşlarına ve hemcinslerine karşı, nisbî dahi olsa, hulûs ve hima-

ye beklemek, tasavvur etmek doğru değildi. Tanassur etmiş Tatarların Rusya'da iş başında bulunmalarının Osmanlı Türklerine katiyen yardımı, faydası olmamıştır.

AFGANİSTAN'DA TÜRKLÜK

Hangi eserde ve lisanda olursa olsun, Afganistanın " ethnographique „ bir haritasına bakılırsa, görünen, göze çarpan şudur:

1 — Hindistan hududundan Kandahara, Gazna ve Kâbile kadar, nisbeten dar bir sahada Hint ve Semit ırklarına mensup, Puştu lisanını görüşen, ve yekûnu 750,000 kişiyi geçmiyen, Afridi, Çinvari, Mangal, Kattak, Veziri aşiretlerinden mürekkep " Pathan „ kitlesi.

2 — Bu kitlenin şimalinde, Hindigûh ve Keşmir dağları arasında sıkışmış, ve ancak bir asırdır islâmlaşmış azamî 250,000 kişilik sarı saçlı, mavi gözlü Kâfirîler.

3 — Şarkta Hindistan hududile Belücüstan, garpta İran ve Kandaharın aşağısından Herata doğru çizilecek bir hattın cenubunda kâin Seyistan eyaletinde mütemekkin, ve adetleri 800,000 e yaklaşan, Belüçler ve yukarda Türkçe bilmiyen İran Taçıkları vardır; bu üç kitlenin de aslı ary yani Orta-Asyadan olmakla beraber, Türklükden ayrılmışlardır. Bunların haricinde

her ne nam altında olursa olsun, her ne lisan görüşürse görüşsün, Afganistan'ın bütün eyaletlerinde, yani Hezara, Türkistan, Badakşan memleketlerinde yerleşmiş veya göçebe halinde yaşayan nüfusun yüzde sekseni, yani umum Afgan ahalisinin dörtte üçü, tamamen Türk, Türkmen, Mogol, Tatar ve Türk Taçıklardan, yani dört milyon nüfus ırkan halis veya karışık Altay cinsindendir.

Bunun böyle olması, aşağıda isbat edeceğimiz veçhile, tarihce de müdelleldir. Her nedense merkezi-hükûmet olan Kâbilin, Puştuca görüşenlerin hududunda, ve Hindistanın pek yakininde, ve bu komşuluktan dolayı medeniyetçe bu iki unsurun tahtı-tesirinde bulunması — son asır zarfında, şimal Türk medeniyetlerinin Rus medeniyetine karşı ezildiğinden beri, — o civarda İran nüfuzunun rakipsiz olarak kök salmış olması; hükûmetle temas mecburiyetinin, etraf halkını farisî ögrenmeğe sevketmesi; Övropalı seyyahların ve âlimlerin ekseriya tetkiklerini nisbeten en kolay gelen şarkı-cenubî sahalarile, toplu merkezlerde yapmış olmaları; ve bunların gerek fikrî, gerek hissî temayülleri Hint ile Övropa arasında "*İndo-*

Européennes „ ırkların bilafasıla mevcudiyetini isbat etmek cihetinde bulunduğu; bütün bu âmiller Afganistan halkının ekseriyetini yanlış olarak gayri turanî gösterir. Biçare cahil Afgan ehalisi de, yavaş yavaş sahte olan bu, göya ilmî, hakikata inanmak üzredir. Yarım tahsilli Afganlar, Acem zihniyetile, asıl Aryan'lar vatanının Turan olduğunu bilmeyerek, Turanlılara tefevvuk meramile kendilerine Aryan derler.

Netekim, Azerbaycan'da halis Türk kanlı, Türkçeden başka bir şey konuşmıyan bir Türke bile, ne olduğunu sorsanız, " İranlıyım „, ve biraz okumuşu aryen'im der.

Yukarıda saydığım sebeplerden dolayı, bu yanlış itikat, " Gobineau „ nın fena, eksik anlaşılmasından çıkmıştır. Fakat, dediğimiz gibi Afganistan'ın toprakça beşte üçünü kaplıyan, ve nüfusca dörtte üçünü teşkil eden Hezare, Kâbilistan, Badakşan ve Türkistan eyaletlerindeki ahalinin simalarını, tiplerini ve âdatını biraz tetkik edenler, bunların behemhal âri Türk ve Türko-Mogol ırklarına mensup olduklarını taktir ve itiraf etmişlerdir.

Geçende elime 1730 da Pariste basılmış bir Nadir-Şah tarihi geçmişti. O zaman milliyet

fikirleri henüz aranmazdı. Nadir Şah'ın Hint seferine giderken Kandahar'ı zaptı sırasında şu fıkrayı okudum: « Nadir Şah, Afşarlardan mürekkep İran ordusile, Kandahar'ı müdafaa eden Afgan Özbeklerile muharebeye tutuştu. Özbekleri mağlûp ve şehirdeki hanelerini ve pazarlarını yağma etti ». Bunu okuyan Övropalı, hatta bugünkü İranlı ve Afganlı, kendi zihniyetlerile, Nadir Şah ordusunun Acem, ve Afgan ordusunun Afganlı olduğuna zahip olur. Halbuki galip gelen Afşarlar da, mağlûp olan Özbekler de tamamen Türk oğlu Türktürler.

Tarihin belirdiği ilk senelerdenberi, Afganistanda halk hareketleri daima şimalden cenubadır; daima Orta Asya'dan Hindistana doğrudur.

İsa'dan beş asır evel, Sirüs, ve 328 sene evel, Büyük İskender, Baktryan ve Hindikûh tarikile, Hint hududuna inmişlerdir. Romalı müverrih Quinte - Curce'e göre, Büyük İskender, o zaman Massag denilen, bugünkü Kâbil şehrine girerken, beldenin, güzelliğile meşhur, hakime sini tezviç etmiş. Ve bu güzel kadının şimallî olduğu yazılıyor.

İsa'dan 250 yıl eveline kadar, Bugün Afganistan denilen yerler, merkezi Hindistan'da,

Taksila da olan bir hükûmet tarafından idare edilmiştir.

250 de Baktryan da hükûmet süren, İskender taifası istiklâlini ilân ile, Afganistan'a tekrar sahip oluyor.

Milâttan 150 sene evel, Orta Asya'nın Çin hudutlarından akın eden, Turanlı Yuet-tchi kabilesi, Baktryan, Kâbil, ve Pencap eyaletlerini iki yüz senede fethederek reisleri olan Koşan hanedanı, milâdın beşinci asrında, yine şimalden kopan, diğer Turanlı Hön akınlarına kadar, Kâbilde tamam altı asır saltanat sürmüşlerdir.

Yuet-tchi veya Yut-ci'lerin en son kafileleri, şimdiki Çin Türkistan'ından, 80, 92 ve 116 tarihlerinde, Çin kumandanlarından Pan - Çao tarafından garba sürüldükleri, ve bunların iki asırdanberi Çinlileri uğraştıran Hiung-Nu'larla, yani Türklerle, hemcins olduklarını eski Çinli müverrihler yazıyorlar.

Milâdın 440 senelerinde, Atilâ, Tuna sahillerinden yollanarak, Fransa'ya savlet ederken, " Toraman „ isminde diğer bir âmirin kumandasında, Çinlilerin " Hiung - Nu „ dediği, aynı Hönler, İran ve Afganistan'a ve Hindistan'a hücum ile, yüz yirmi sene süren bir imperatorluk

kurmuşlardır.

500 de Hönlerin en ziyade incelmiş bir kabilesi olan Türkler, doğrudan doğruya Oxus'-ün iki sahiline ve Afganistan'a yerleşmişlerdir.

İslâmlığın zuhuru oraları bir asır kadar karıştırdıktan sonra, milâdın 980 senelerinde, Afganistan'ın Gazna şehrinde Türk Sabuktekin'ı hükûmdar buluyoruz. Oğlu meşhur Gaznalı Mahmut, merkezini Afganistanda muhafaza ederek, Hindistan'ı her sene alt üst ediyor. Fakat iki harp arasında ilim, san'at ve edebiyatla meşgul oluyor, Biruni'yi çağırtarak Hint tarihini yazdırıyor.

1173 ile 1235 arasında, yani 62 yıl kadar, Afganistan Gorilerin hükmü altında kaldıktan sonra 1236-da büyük Mogol - Tatar - Türk dalgaları inmeğe başlayor, Cengiz'in Turan orduları Afganistan'ı istilâ ediyor.

1369'da Timurlenk, Semerkent'de taç giyiyor. 1370 de Afganistan'a ayak basıyor, ve (1398) de İndus nehrini geçerek yüzbin Türk-Tatar suvarisile Hindistan'da, hem cins Türk-Mogol hükümdarı, Mahmut Tuğlak'ı döğüp, Delhi' de bir taç daha takınıyor.

1524de, Timurun oğullarından Babur'u Kâbilde

Padişah olarak buluvoruz. Hint'te bir çok fütühattan sonra, Babur Kâbilde ölüyor ve orada defnolunuyor.

Türbesi hala Kâbilin en güzel mimarî eseridir; ve Bursadaki yeşil camii andırır çok yerleri vardır. Oğullarından Şahcan, karşısına mermerden güzel bir cami yaptırmıştır. O da, bugün mevcuttur. Kâbilde bu iki Türk binasından başka mimarî eser olarak bir şey yoktur. Babur hatıratını kendi yazmıştır. Afganistan'a, dünya kuruldu kurulalı gelen hükümdarlar içinde henüz bu Türk kadar kudretli ve medeniyetli padişah gelmemiştir.

Hafidi Ekber, 1556 da, Kâbilde, tahta çıkıyor ve müşaviri-has olarak, meşhur Türkmen reisi, Bayram Hanı intihap ederek, onun yardımile, Hindistan'ı tekrar baştan başa fethediyor; bugün bile dünya medeniyetinin iftihar edeceği güzel, zarif, cesim binalar yaptırıyor. Oğlu, Muradı, katolik Jezvitlere terbiye ettiriyor; hükûmetle dinin alâkasını kesiyor, ve milletini terakki yoluna sokmak için, Arapların ve ulema geçinenlerin manevî nüfuzlarını kırıyor. Türkten başka hiç bir kavim, Asya'da bu derece din liberalliği gösterememiştir.

Ekber'e halef olan, diğer oğlu, Cihangir, dahi Arapların diline karşı aynı hisleri taşıyor.

1620 den itibaren, Türk - Mogol oğulları Afganistan'dan ziyade, Hindistan'da bulunmağı tercih ettiklerinden, Afganistan, İranlı Safavilerin nüfuzuna girmeğe başlıyor.

Mamafi, Hindistan'da, Ağra'da Türklüğün şah eserlerinden Taçmahal'i yaptıran Şahcan, Kâbil'de de, gene kendi ismile yadolunan güzel camii bina ettiriyor.

Safaviler ne kadar uğraşıyorlarsa da, Afganistandan Türk-Mogolları kâmilen çıkaramıyorlar. Afganistan'da Timur ahfadının saltanatını yıkan, yine bir Afşarlı Türktür. 1739 da Afşar kabilesinden, Nadir Şah, Gazna'ya ve Kâbile giriyor. 1747 de, Nadir Şahın katlinden sonra, müteveffanın ordu kumandanlarından olup, Acemlerin Duranî, ve Türkmenlerin Turanî Ahmet Han diye çağırdıkları vezir, Afganistan tacını Kandahar'da giyerek, Kâbili zapt ve oğlu Timur'a Delhi Mogol Padişahının kızını alarak, Penjap eyaletini de ilhak etmiştir. Vefatına tesadüf eden 1793 tarihinde, Afganistan gene hercümerç oluyor.

1826 da «Barakzai» aşiretinden, Dost Mehmet,

Kâbil'e hükümdar sıfatile yerleşiyor, ve 1859 da Badakşan Türk isyanını bastırarak Kunduz'u Türk cemaatile birlikte ilhak ediyor.

Maksadımız Afganistan'ın siyasî tarihini, kısaca olsun, yazmak olmadığından, bu asırda ne olup bittiğinden bahsetmek istemiyoruz. Yukarıda tafsilâtile anlatıldığı üzre, milâttan bir buçuk asır evel başlıyarak yakın zamana kadar, yani tahminen on dokuz asır, pek az ve kısa fasılalarla, Afganistan daima Türk-Mogollar tarafından istilâ ve idare edilmiş olduğu tarihle müspettir. Bir ırk, bir unsur 1900 sene bir memlekette kalır, ve daima yeni yeni akınlarla tazelenirse, o ırkın, o cinsin, mêmlekette yerleşmemiş, kökleşmemiş olması kabil değildir. Yalnız şu kadar var ki, memlekete hâkim olanlar bile, medeniyet vasıtası olarak, bizim Selçukiler gibi, Acemceyi kabul etmiş olduklarından, lisanımızın hakimiyeti yavaş yavaş kaybolmuştur. Fakat görüyoruz ki, memleketin selâmeti, muhafazası ve idaresi ancak o ırkın hakimiyetile beka buluyor. Türklük gevşediği zaman, anarşi başlıyor. Bu anarşiye, Fars ve Hint medeniyetlerinin eritici tesirleri de inzimam ediyor.

Hiç bir vakit, Fars ve Hint medeniyetlerinin disiplin kuvvetleri, yapıcı tesirleri olmamıştır. *Asya'da yapıcı kaynaklar, tamamen Türklerden çıkmıştır.*

Türk ruhunun çekildiği yerler, memleketler anarşi içinde çökmüştür.

Bu ruhun, gayri-şuurî ehemmiyetine bile bakın ki, sabık Kral Amanullah Han, Övropa seyehatine çıkarken, bütün memlekti, Özbeklerin reisi, Türkmen Velihan'a teslim etmiştir. Avdetinde namkörlük ederek, bu Türkü uzaklaştırması üzerine, desteksiz kalan kırallığa karşı âsiler baş kaldırmağa cesaret edebilmişler, ve memleket karmakarışık olmuştur.

Afganistan'ın cidden dirilebilmesini, yükselmesini, memkette şuurlu şuursuz ekseriyet teşkil eden Türk unsurlarının iktisabı hakimiyetile, Afgan milletinin, bozucu, eritici Fars " Sémitique „ nüfuzundan kurtularak, Asya'nın yegâne kurucu kuvvetini teşkil eden, Turan Türk medeniyetine hulûs ve samimiyetle avdet ve intisap etmesinde görürüm.

İRAN TÜRKLERİ

1909 da ilk defa Tahrana gittiğim vakit, Osmanlı arşivlerinde, İrandaki Türklüğe dair malûmat Azerbaycan kıtasına münhasırdı.

İranda bulunduğum üç seneyi mütecaviz müddet zarfında, bu memleketteki Türklük kütlesinin zannedildiğinden pek ehemmiyetli olduğunu gördüm. Fakat bu tetkikatımı yaparken, İran meşrutiyet idaresinin Türklüğe karşı muayyen kastına, vâsi bir imha hareketine şahit oldum.

Iran kıtasında, İslâmiyetten evel ve sonraki Türk - Turan cereyanları hakkında tafsilâta girişmek makalemin çerçivesi haricindedir. Yalnız şunu işaret etmek isterim ki, Orta Asya'dan gelen Schyt'ler, Part'lar, Med'ler zamanlarına rücu etmeyerek, bilhassa Harezmliler ve Selçuklar ile Safaviler, Nadir-Şah ve Kaçarlar zamanında, İranda asırlarca hâkim unsur, Türkler olmuştur. Ordu, mahkemeler, hatta ticaret, Türklerin elinde bulunmuştur. Ruslara, İngilizlere, Afganlara, hatta Osmanlı Türklerine karşı, İra-

nı muhafaza, müdafaa eden, İran Türkleridir. Şark, Şimal, Cenup hudutlarını bekleyen İran Türkleri idi. Nadir Şah'ın muhafız kıtatı, elyöm kısmen İran'ın Urmiye gölü tarafında, kısmen Anadolu'nun Sivas ile Adana arasında gezinen, Türk Afşar kabileleri idi. Nadir-Şah'ın Afganistan'ı ve Hindistan'ı fethetmek için sürüktediği ordu, Türk Afşar ve Türk Kâşgaî aşiretlerinden mürekkepti. İçlerinde Fars unsuruna mensup asker yok gibi idi.

Mehmet Ali Şaha kadar Türkmen Kaçarlar, Derbarde ve Enderunda Türkçe konuşurlardı. Muzaffereddin Şaha kadar Tebriz'de mahkemeler kararlarını Türkçe verirlerdi. Orduda kumandalar Türkçe edilirdi..

Hazar denizinin Şark tarafındaki Türkmenler, bütün Azerbaycandaki Azeriler, Şahsevenler, Karabağlılar, Karadağlılar, Hemedan eyaletinde bütün Karagözlüler , sonra , Şirazdan tutunuz da , bir taraftan Fars denizine , diğer cihetten Bülûcistan hududuna kadar yayılan Kaşgailer, İran ahalisinin yarısından çok fazlası, tamamen ve yalnız Türkçe konuşurlardı.

1909 da, İran meşrutiyeti, bu azim kütleye karşı alenen mücadele açmıştır. Meşrutiyetin ha-

misi addolunup, bir ecnebi kükûmetinden maaş alan, ve Iran'da yegâne Fars kabilesi olan, Bahtiyarilerin, 1908 den bugüne kadar, gelip geçen her İran kabinesinde mevkileri olduğu halde, bu Fars aşiretinden çok büyük ve mühim Türk aşiretlerine mevki verilmemiştir. Bahtiyarîlerin ise sıfatı mümeyyizeleri Türk düşmanlığıdır.

1906 dan 1013 e kadar, Azerbaycan ahalisi üzerine hükûmet tarafından teslih edilip sevk edilen kuvvetler, Bahtiyarîler ile Yefrem Hanın Ermenilerinden müteşekkildi. Seri ateşli top ve mitralyözlerle mücehhez bu kuvvetler, muhayyel isyanları bastırmak bahanesile Azerbaycanı mahvü-perişan etmişler, yüzlerce köyü yakmışlar, kadın, çocuk binlerce Türkü kesmişler, silâhsız denecek derecede, civanmert binlerce Azeriyi kahbece kuşatıp öldürmüşlerdir. Bu faciaları gözümle gördüm.

Türklüğün en büyük maktellerinden biri, İran meşrutiyetinin kurbanı, biçare İran Azerbaycanı olmuştur. İran Azerbaycanı'nın yanında Rus Azerbaycanı cennet idi. O derece ki, İran Azerbaycanının, hiç olmazsa, Kafkasya'ya ilhakını ehveni şer addedenler çoktu. İranda

Türk aleyhtarlığını teşci edenler, bu hususta milliyetperverlik bayrağı altında çalışan Farslılar ve Türk mutanassırı bir kaç pedersuhte Kaçarlar, aslı bellisiz herifler, hariçten teşvik ve himaye görüyorlardı. Halkın cehaleti buna meydan veriyordu. Fakat her ne olsa, değil ekseriyet, akalliyet hukukuna bile malik olmıyan Türk kütlesi, yavaş yavaş terakki ettikçe, arasında milliyet hisleri tabiatile uyandıkça, elbet haklarını tanıtacaktı. Buna karşı en âcil çare olarak, İranlılar, Türk unsurunu katliam suretile mahvetmekten başka tedbir bulamadılar. Şimali tedhiş ettikten sonra, nöbet Cenuba geldi. Şimdi de Türk unsurunun en güzel nümuneleri olan, canım, güzelim Kâşgailere hücum etmek için tertibat alınıyor. Güya, İran'da aşiret halinde yaşıyan, vergi, asker vermeyen onlar kalmış gibi.

Arabistanda, Lûristanda, Acem Kürdistanında, aşiretler mekik dokuyorlar. Memleketlerinde çapul, talan eksik değil. Beş kervanda üçünün malları nehbü - garet olunur. Asker vermek değil, hükûmetin gönderdiği askeri tanımazlar. Fakat bunların hepsini bir tarafa bırakarak, İranîler hükûmet kuvvetini Kaşgaî

Türklere tevcih ediyorlar.

Bunca senedir, bunca haksızlığa karşı, Kaşgaî isyanından bahsedildiğini işitmedim. Bilâkis Kaşgaîler zinde, cesur ve kuvvetli olmakla beraber, erkekli kadınlı gayet çalışkan, ehli ziraat ve san'at, zengin ve sâkin bir kavimdir. Kendilerine mahsus bir tavır ve kıyafetleri vardır. Erkekleri ve Kadınları boylu poslu, levent, güzel gözlüdür. Altaydan gelen Aryan Türk tipinin, karışmamış temiz, güzel, parlak nümuneleridir. Erkeklerin siyah saçları, Azeriler ve Macarlar gibi uzunca olup, yuvarlak kalpaklarının altından taşar. Çöllerde tecessüse alışmış sert bakışları, ve yanık simalarını ikiye ayıran uzun bıyıkları yüzlerine ayrıca bir mahabet verir. Kadınları yüzü açık gezerler, erkekten kaçmazlar, ata binerler ve yolda at üzerinde bile çalışırlar, örgüler yaparlar. Halılarında renklerinin ahengi meşhurdur. Şiraz ve Isfahan ticareti bunlarla geçinir.

Kışları, Şirazdan Fars körfezine kadar serilen eteklerde yaşarlar. Yazları, Abada'ya kadar dağlara çıkarlar. Bu suretle işgal ettikleri arazi, İran'ın beşte birinden fazladır. Nüfusları yüz elli bine yakındır. 1917 de kendilerile adeta har-

beden, General Sir Percy Sykes, Kâşğaî'lerin beş binden fazla muharip süvari çıkaracaklarını zannetmiyorsa da, her halde on bin müsallâh süvarileri olduğuna kanaatim vardır. Yoksa, üç misli İngiliz kuvvetlerini püskürtemezlerdi. Fakat, silâhları yalnız tüfenkten ibaret olduğundan, ne kadar nışancı olsalar, açık meydanda muntazam , toplu bir orduya karşı müşkülâtla müdafaada bulunabilirler. Mamafi, bulundukları sarp yerlerde , dağ muharebelerinde , pek güç mağlûp olurlar . Bununla beraber , yüz elli bin kişilik bir aşireti , bu kadar geniş bir sahada , on bin süvarinin muhafaza edebilmesi güç olduğundan , sağdan , soldan , zayıf noktalarından , İran kuvvetleri bu dağnık kütleyi hırpalamakta ve müdafaasız çoluk çocuklarını kesmektedir . İran'ın dün şimalide olduğu gibi , bugün de cenubunda Türk kanı akıyor .

An'anevî bir mahiv politikasının yeni bir safhasına şahidiz .

Bu, belki resmen karışacağımız bir iş değildir. İran'ın dahilî politikasına müdahele etmek istemiyebiliriz. İran'ın hiç bir parçasında gözümüz yoktur. Fakat bu vaziyet, kankardeşlerimizin haline alâkadar olmaktan bizi menede-

mez.

Beş Museviye bir taarruz olsa, dünya Musevileri ayaklanıyor, binlerce sütün ısyannameler yazılıyor da, biz, Garp Türkleri, yüz binlerce İran ırkdaşlarımızın bu feci akıbetine karşı duygusuz kalabilir miyiz ? Biçare Azerilerin ve Kâşgaîlerin hukukunu hariçte müdafaa edecek kendilerinden biri çıkmıyor diye, bizim de mi susmamız lâzımgelir ?

Bu baptaki tekzipler, tebliği-resmîler kendi hesabıma kat'iyen kanaatbahş değildir. Alâkadaranın imzasile bile beyanname neşredilse, gene inanmam.

Kâşgaî katli-amı, esaslı, yasî bir Türk imha seyasetinin bugünkü safhasıdır. Bütün Türk âleminin nazarıdikkat ve rikkatini davet ederim. Şarkta, İran'da ve Irak'ta, Garpta Balkan'larda, Türklük sahai - işgalini küçültmek için büyük, ciddî tertibat vardır.

Anadolu Türklüğünün bir çember içine alınmak tehlikesinin tetkikini hükûmetimize bırakarak, ben bugün, din ve devlet mefhumlarından yüksek, ırkımızın istikbalini düşünüyorum. Din, tabiiyet değişir; kan değişmez. Dünya üzerinde düşmanlarımız her tarafta Türk kanını kurut-

maya calışıyorlar.

Mazlûm kardeşlerimize elimizden geldiği kadar yardım etmek, onları zulümden kurtarmaya çalışmak; hiç olmazsa, çektikleri zulmü, medenî âleme bildirmek, Övropa medeniyetile temasta bulunan Garp Türklerinin mukaddes vazifelerindendir.

KAFKAS ETEKLERI TÜRK TICARET YOLLARI

Tetkikatı-tarihiye ve iktisadiye , bize, alelumum iki türlü ticaret yolu mevcut olduğunu gösteriyor .

Biri, — nasıl dağlardan akan seller, ovalarda teşekkül eden dereler , sevkı-meyl ile , kendiliklerinden toplanıp bir ırmak halinde denize kadar en müsait mecralarını buluyorlarsa — insanların da , gerek tacir, gerak akıncı olarak, asırlarca tecrübelerden, sağa sola saptıktan , binlerce yolları geçtikten, dağları aştıktan sonra bir çok noktai nazardan, kendilerine en muvafık, ehven, kısa, emin ve faydalı , en "Synthétique„ gördükleri yollardır ki , filhakika eski zamanlara ne kadar rücu etsek , bütün tarihî an'anevî kârvanların , bütün bir memleketten mücavir memleketlere göçen akınların, muntazaman, bir emri-tabiiye tebaan bu yollardan geçtiklerini görürüz .

Diğerleri, medeniyetin, zaten mevcut yolları

biraz düzleterek, taş döşeyerek değil, bir takım mevanii-tabiiyeye galebe ederek, ırmakların yolunu çevirerek, dağları yararak, hudutların sık sık tebeddülü ile yevmen feyevmen teceddüt ve tenevvü eden ihtiyacat ve mukteziyatı-siyasiye, ticariye ve askeriyelerini mezcederek, bir çok masarifi-fikriye ve maddiye ihtiyarile inşa ettiği yollardır ki, bunların Şarkta nümuneleri pek nadirdir.

Anadolu Türklerile mütemekkin Garbî Asya'nın, dahilden limanlara müntehi kısa ve kötü ihracat yollarından başka, beynelmilel addolunabilecek, kıtaları birbirine ilsak eden, iki büyük tarihî, an'anevî, cihan yolu (Route mondiale) vardır ki, biri Halep, Bağdat tarikiyle Cenubî İran ve Hindistan emtaasını taşır; ve diğeri Tebriz, Erzurum tarikiyle ezminei - kadimeden beri Çin, Afganistan, Türkistan, Şimalî İran ve Kafkasya eşyasını Trabzon'a nakleder. Türkleri başlıca meşgul edecek bu ikinci çesim hattır.

Karadeniz'de tarihin ilk bahsettiği liman, zannederim, Trabzon limanıdır.

Bu kıdemin, bu tefevvukun, şöhretin sebebi, limanın kendi ehemmiyeti değil, mahreç olduğu memleketlerin ehemmiyet ve zenginliği, yani

Tebriz — Erzurum yoludur.

Edvarı - atikada, Hindistan, İran ve Arabistan'ın Bahrisefit kapısı nasıl " Fenikia „ idi ise; Çin, Afganistan, Türkistan, Azerbayçan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya kadar mümtet memaliki vâsianın mahreci "Trapezüs„ idi. Trabzon ancak bu sayede Comnène'lerin bir İmperatorluk payıtahtı, azim bir servet menbaı oldu; Karadeniz'de esasen oralı olmayan, bir avuç yabancı Rum'un hakimiyeti-bahriye ve siyasiyesini temin etti. Rum'lar müstahsilleri olmadıkları Asya'yı-vusta ve Asyayı-sarkî mallarını, orada, Bizans, Roma ve Ceneviz mallarile tebdil etmekle, şarktan gelen giranbaha eşyaya mukabil, Yunan mahsulâtını satmakla, sahibi sâman ve nüfuz oldular. Bir vakit Asyayı - cenubî karışıklıkları bu yolu Karadeniz'in şimal sahiline çevirdi ve " Keffe „ mahrecinden Venedik'liler istifade ettiler.

Anadolu'nun Osmanlı Türkler tarafından fethinden (XIII üncü asır) sonra İkinci Katerina zamanına kadar, İran ile mütemadi ihtilâfatımızdan, yani harplerden dolayı kârvanların intizamsızlığından müteessir olmakla beraber, Trabzon ehemmiyetini muhafaza etti.

Asya ile münasebatımızı temin eden yolun bazan kapanması, bizim için o kadar zararlı idi ki, buna karşı bir çare olmak üzre Sokullu, Volga ile Don nehirleri arasında bir kanal açtırmayı bile düşünmüştü. Vaktaki Çarlık, Asyayı-vusta'ya göz dikti; oraların, zenginliklerini ve ticaretini kendine hasr ve raptetmeği kurdu, o tarihten beri Erzurum hattının ehemmiyeti azalmağa başladı. Yavaş yavaş Tebriz, Trabzon yolu Kafkasya'ya çekildi. Kırım harbini intaç eden, iktisadî sebeplerin başlıcalarından birisinin, Ruslarca Erzurum-Trabzon hattının tehdit altında bulunması olduğunu o vaktin İngiliz muharrirleri yazarlar.

Ruslar vaktile Meşhet'ten, Hayyam'ın vatanından geçen büyük Orta Asya hattını da İran'dan aldılar. Yol Maverayı-Hazar eyaletlerinde "Krasnovorsk„ a müntehi oldu. Çin ve Türkistan ve Afganistan malları, "Çıkışlar„, "Uzunada„ ve "Krasnovorsk„ limanlarından Hazarlar denizini mürur ile, doğru İsterhan ve Bakuya getirildi. Övropa'ya gidecek İran eşyası için Tebriz — Culfa hattı açıldı; tahtı-emniyete alındı. Yol boyuna asker ikame olundu; her türlü teshilât ve teşkilât yapıldı. Sık sık güzel, temiz,

menziller tesis edildi.

Kafkasya Hidiviyeti-sabikasının son yüz senelik bütün mesaisi, bizden İran transitini çıkarmağa, şimalî İran ticaretini inhisarına almağa, ziraate az müsait ve sınaaten gayrımahsuldar olup, şark ticaretile geçinen şarkî Anadolu Vilâyetlerimizin esbabı - intifaını kurutarak, İran ticaretinden hasıl olacak menafii yedi-zaptına geçirdiği eyalât ahalisine temin etmeğe matuf idi. Kafkasya'nın hudutlarına ticaret merkezlerine, Ruslaştırılmış Alman, Ermeni muhacirler yerleştirildi. Culfa, Azerbaycan ticaretini cezbetmekle mükellef bir Ermeni şehri oldu. Araks üzerine mükemmel bir köprü kuruldu. Merend tarikiyle Tebriz'e kadar gayet geniş ve metin bir şose inşa edildi, ve sonra demir yolu döşendi. Şahsevenleri şarka doğru sürdüler; Karadağ Hanını satın aldılar; Nahçivan civarındaki Türk Derebeylerini elde ettiler; bazılarını şiddetle cezalandırdılar; şakavete kat'i surette nihayet verildi. Peyderpey, Azerbaycan tacirleri Tiflis yolunu tutdular. Fakat denize inecek eşya için, Tiflis yolu uzak düşüyordu. Çarlık Rusya'sı bunlar için daha yakın bir mahreç aradı. Erivan üzerinden "Poti„ ye indirmeği düşündü. Bu şe-

hir aynı zamanda Baku şimendifer hattı müntehalığına ve Iran ticareti kârvansaraylığına müsait değildi. Rusya o vakit Batum'a sarkmağa çalıştı. Batum düşünceye kadar, şimalî İran ticareti, eskisi derecesinde olmamakla beraber, yine Erzurum - Trabzon tarikını iltizamda devam ediyordu; çünkü İran eşyasının Tiflis'e kadar çıkarak oradan Karadenize nakli uzun sürüyor, masraflı oluyor ve kervancıları itiyatları haricinde muhitlerden geçiriyordu. Ruslar buna da çare düşündüler ve buldular. Tebriz - Culfa ve Aras nehrini takiben Revan ve oradan Aleksandropol'a kadar Rus yolu, Tebriz - Hoy - Beyazıt-Erzurum hattına oldukca müvazi idi.

Mesele oradan sonra çetinleşiyordu; 1877-78 seferleri, Kars, Ardahan, Batum sancaklarını Rusya'ya ilhak etmekle beraber, tarihî osmanlı transit yoluna rekabeten, Rusya'da Aleksandropol'a kadar çizilen yola da Karadenizde yeni bir münteha temin etti. Bizim pek fena ve sıtmalı bir köy olarak terkettiğimiz Batum yakıldı, yıkıldı, temizlendi, bataklıkları kurutuldu, bir çok milyonlar döküldü; Tiflis demiryoluna bağlandı; eski kasaba taslağının yerine muntazam yeni bir şehir vücuda geldi; işleri, ticareti,

münasebatı arttıkca, binlerce amele koşuştu; nüfusu altı binden bir vakit elli bine kadar fırladı; hazineli petrol gemilerinin tekessüründen sonra teneke ve sandık yapıcı işciye ihtiyaç kalmadığından, bu nevi ve mümasil amele başka yerlere hicretle nüfus otuz yedi bine indi. Mamafi, Baku- Tiflis şimendifer hattı müntehası olmak münasebetile, Batum'un ehemmiyeti Trabzon'unkine mütenakız olarak arttı; bununla beraber, memleketleri dahilindeki müspet sâylerile Rus'lar, Tebriz - Erzurum hattını kâmilen mahva muvaffak olamadılar; o vakit menfi sâylere de müracaat ettiler, ve bunda muvaffakiyetleri nisbeten daha ziyade görüldü. Bir taraftan Tebrizden Türkiye'ye gönderilecek mallarını kendi tacirlerine aldırmak için bunlara «Prime» verdiler, ve bizim tarafa geçmeğe ısrar eden kervanları, Hoy'a kadar kendi yollarından geçirtmediler.

Türkiye vasıtasile mal göndertmemek için, Tebriz'den bizim hududa kadar olan yol üzerindeki aşiretleri elde ederek, Nahçivan, Makû Kutur Hanlarına para yedirerek, eşkiyayı teslih ederek, bunlara, ve gûya bunlara karşı izam edilen Rus Kazaklarına, Türkiye'ye gönderilen

malları, Türkiye'ye gidecek kervanları muntazaman yağma ettirdiler; ve yağmakerleri tedip için bizim göndermek istediğimiz askerin sevkine de mani oldular. Bu suretle Erzurum-Trabzon transiti ile, eşya irsaline teşebbüs eden tacirleri ürküttüler, bu yoldan vazgeçirdiler. Netice olarak, Ruslar kazandılar; fakat Anadolu Türkleri senede tahminen 7 milyon lira, ve İran Türkleri fazla nakliyat ücretinden dolayı ayrıca 15 milyon lira kaybettiler.

Eski Bâbıâli Hükûmeti de, Rusların muvaffakıyetine çalışırcasına, cehalet sevkiyle düşmanlarımızın, rakiplerimizin gayesine, onlardan fazla hizmet etti. Bilmem hangi zihniyet muktezası olarak, gûya Rusların muhtemel tecavüzlerine mani olmak üzere, Kafkas hududu civarında, yol yapmak şöyle dursun, eski yolları bile tamir ettirmediler. Beyazıt - Erzurum yolu develerin müruruna bile gayri müsait bir hale geldi. Kop dağından esasen kışları geçilmezdi. Bu gibi şeylerle Rus taarruzunu durduramadığımızı, fakat İran transitini mahvetmiş olduğumuzu neden sonra anladık. Yolsuzluğa munzam olarak emniyetsizlik de mevcut idi. Yine Rus tesiri ile hareket eden bir takım Kürt sergerdeleri,

aveneleri, gerek kendi toprağımızda, gerek İran toprağına geçerek, muntazaman, ve bilâhavf icrayı şekavet ediyorlar. Öyle ki, bu Kürtlerin şerrinden—Şiilik, Sünnilik davaları olduğu zaman gibi — asılları Türk olanj Acemler hemcinsleri Osmanlı Türklerinin memleketine geçmekten korkuyorlardı. Bir de fazla olarak, yine Rusların hudut sıhhiye komisyonumuzdaki teşvikleriyle, Beyazıt'ta biçare Azerbaycanlı kervancılara envaı müşkülât yapılırdı; Türkiye'ye bir daha gelmeğe töbe ederlerdi.

Şark Türklüğünü bizden büsbütün ayırmak itibariyle bu zihniyetin bizim için netayici pek vahimdi. Bu hallere çaresaz olmak üzere, mütecavir vilayetlere mevkiin nezaketiyle mütenasip mülkiye ve askeriye memurları intihabı lâzımdı. Rusların Erzurum'da, Van'da, Trabzon'da en faal, gözü açık, malûmatlı memurlarını bulundurdukları zamanda, biz tehlikenin müstaceliyetini idrak edemiyerek, Meşrutiyete kadar, döküntü memurlar bulundurduk. Kazaen veya menfiyen oralara düşen iyi memurların da mülâhazalarına, ihtarlarına ehemmiyet vermedik. Siyasî sahada olduğu gibi, iktisat zemininde de, bizim şark siyasetimiz taayyün etmemişti.

Her Valimiz, her Sefirimiz kendi akidesi ile hareket eder, yani atalette kalırdı. Halbuki beyenmediğimiz Çarlık Ruslarının, mahza Kafkasya'ya mahsus bir siyasetleri vardı ki, belki umum Rusya'nın siyasetinden daha metin, ilmî, tecrübevî esasata mebni idi. Kafkasya'yı idare eden memurlar kâabında diğer eyaletlerde memurlara tesadüf edilmezdi. Rusya Kafkasya'ya ne kadar ehemmiyet verdiyse, biz de Türklerle mütemekkin şarkî Anadolu vilâyetlerimize o kadar az baktık. Anadolu Türklerinden en kahramanlarının, asırlardan beri şark serhatlerimizi kanları pahasına bekliyen dilâverlerin ana toprakları olan bu vilâyetler, zannetmem ki, hiç bir vakit İzmir, Selânik ve Suriye vilâyetlerine yapılan fedakârlıklar derecesinde bir teveccühten müstefit edilmiş olsun. Bu haksızlığın, himayesizliğin, şefkatsizliğin ne kadar pahalıya oturduğunu Harbiumumî'nin ilk safhaları bize isbat etti. İktisaden hiç techiz edemediğimiz vilâyetler, değil kendilerine kifayet edememezlikleri, kabili mürur en basit yolları bulunmamazlığı yüzünden, en kahhar bir istilâya derhal duçar oldular; ve diğer vilâyetlerimize siperlik vazifesini, ahalisinin hayretefza fedakârlıklarına

rağmen, oralara da Gazi yetişinceye kadar, ifa edemediler.

Türkcülük, Turancılık diye kıyametleri koparanların bile, bu meseleye temas ettiklerini hatırlamıyoruz. Türklüğün belkemiği, Kaşkar'dan Semerkent tarikiyle Hazarlar denizine, oradan Astaray'a geçerek, Erdibil, Serap, Tebriz, Hoy, Beyazıt, Erzurum ve Trabzon'a gelen hattır. Türklüğün ana yolu, cihan yolu budur. Türk birliğini ilk düşünen Nadir Şah, bu yolun en emektarları olan Afşar kabilesine mensuptur. Bu yolun bir ucundan öbür ucuna kadar Tükçe konuşulur. Yol üzerinde hiç başka bir unsura tesadüf edilemez; iki ciheti de, epi derince olarak Türklerle mütemekkindir. Bu yolu Türklerin cetleri Medler, Partlar, Çitler buldu, Türkler açtı. Türk ordularından, fatihlerinden evel bu yollardan Türk kervanları geçti; hatta fatihlere onlar pişdarlık etti. Bütün Asya kıtasının, Asya çöllerinin korkmak, yorulmak bilmez gemicileri keşşafları, fikir ve medeniyet nakilleri, Hint ve Çin'i, İran ve Yunan'a, İran ve Yunan'ı Hint ve Çin'e tanıtan Türk kervancılarıdır. Bugün halâ, İran'ın Fars, ve Hindistan'ın şark, yani Müslüman olmayan cihetlerinde bile, kervancılık eden

Türkler veya Türk terbiyesi görmüş Mogollardır.

İran'da da, Kâşgar'dan Tebriz'e kadar binlerce tümenlik mallar taşıyan kervancılara tesadüf ettim. Bunlar bütün mürur ettikleri yolu Türk yolu olarak bilirler; geçtikleri yerlerin hangi hükûmete ait olduğunu bile farketmezler; hükûmetler onlar için gelip geçici şeylerdir. Bildikleri bir şey varsa, o da Çin'den Tebrize kadar kendi lisanlarını söyleyen adamların, tanıdıklarının içinden geçmeleridir.

Türklerde ticaret istidadı yok derler; halbuki bütün Asya'nın dahili ticaretini ve nakliyatını, kıtanın her tarafındaki mahreçlere kadar münhasıran onlar temin eder. Cesur olmakla beraber namuslu olduklarından, eşya müstahsılları ve sahipleri, mallarını tercihen onlara emniyet ederler; çünkü yolları en iyi onlar bildiği gibi, yolda tesadüf edecekleri bekçiler, karasoranlar ve aşiretler kendi cinslerinden olduğundan, kârvanlara sataşılmayacağına ancak bu sayede emin olurlar.

Asya münakalâtı, hatta sırf Fars memalikinde bile, Türklerin elindedir. Memleket kimin eline geçerse geçsin, orta ve şarkî Asya yolları kâmilen Türk ve Türklerin yedi inhisar

ve hakimiyetindedir.

Asya'da ne yaparsak, ne yapacak olursak, bu hakikati hesaba koyalım. Bu hakikati Ruslar bizden evel anladıklarından, Türklerden, en ziyade musallat oldukları, cihan yolu tesmiye ettiğimiz güzergâhtaki Türklerdir; Buhara, Hıyva, Semerkent'in işgalinden sonra, Ruslar, Ahaltepe Tekkelerile başa çıkmak için, Uzun - Ada'dan Taşkent'e kadar şimendifer inşasına mecbur oldular. ve bu sayede asker sevkederek koca bir cümhuru - aşayirden fert bırakmadılar. Sonra İran'da, Astara, Serap, Erdebil, Tebriz civarındaki meşhur Şahsevenlerle uğraştılar. Tahran hükûmeti - farisiyesinden kendilerine salâhiyet verdirip, Azerbaycan'a toplu tüfekli beş on bin kazak sokarak, biçare Türk Şahsevenlerin ve Karabağlı'ların me'valarını hâk ile yeksan ettiler; kalanlarını da Yefrem'in idaresinde mitralyözlerle mücehhez İran'ın Ermeni jandarmalarına kırdırdılar.

Astara'daki İran'ın yegâne Sünniyülmezhep kalabilmiş olan Taleşli'leri kısmen yurtlarından tardettiler. Yolun en mühim geçitlerinden birini işgal eden, ve aslı Türk olan Maku Hanının, kendi nüfuzları altında, kuvvetini artır-

mak için, Türkiye'den kaçıp İran'da Rus himayesine girmiş, âsi Kürt aşiretlerinin en hunharlarından birkaçını, merkumun emrine vererek, yolun o kısmını büsbütün tahtı hakimiyetlerine aldılar. Berlin kongresinde, yeni yola hâkim bir noktada, kendilerine nöbetcilik etmek üzere, Kutur'u İran'a teslime bizi mecbur ettiler, ve badehu, Kutur Hanı ile meşhur şakî Simiko'yu bize karşı âlet olarak istedikleri gibi kullandılar. Zaten bir asırdır, Kâşgar'dan Trabzon'a kadar şimal ciheti, kâmilen Rus tazyikına maruz olan Türk millî yolu, bu suretle müteaddit noktalardan parçalandı, boğuldu. Umumî harp esnasında bu yolun ehemmiyetini Ruslar o kadar iyi takdir ettiler ki, pek az zamanda, büyük fedakârlıklarla bir taraftan Sarıkamış - Erzurum - Erzincan ve Beyazıt - Erzurum dar demir yollarını, ve bir taraftan Erzurum — Kopdağı — Trabzon şosesini müceddeden inşa ettiler.

İşgal suretile tahakkuk eden ve artan tehlike, 1918 de Kars - Ardahan Mıntakasının istirdadı ile, yolun bir kısmında olsun, izale edilmiş oldu. Fakat tashihi-hudut esnasında yolumuzun kapılarından biri olan Maku'nun bizden hariç

kalmış olması şayanı teessüftür. Her ne ise, Kafkas hududumuzun yukarı sürülmesile Tebriz - Erzurum - Trabzon yolu fazla bir emniyet kesbediyor. Yol her vakit âni bir tecavüze maruz kalmıyor. Baku'da, büsbütün müstakil olmasa da, bir Türk hükûmeti teessüs etti; bilâhare bu hükûmetin Kafkas Cümhuriyetleri ittihadına girmesine rağmen, elbet eski Rus tehlikesi yerine, ekseriyeti Türk bir komşu kaim olması tehlikeyi azaltmıştır. İran, Azerbaycan Türkleri ise, yukarda dediğim gibi, bahsettiğimiz yolun ihyası ve muhafazası ile bütün menfaatleri ile alâkadardırlar.

Mübalâğakârlık ithamından korkmayarak, tekrar ederim: Trabzon - Erzurum - Tebriz - Erdebil - Astara yolu, iktisaden Türklüğün en büyük kan damarıdır.

Bilhassa Musul, Erbil, Kerkuk, Süleymaniye yolunu kaybettiğimizden beri, Anadolu Türklüğünün orta Asya'ya yegâne, herhalde en emin penceresi Beyazıt'tandır. İngilizlerin, Almanların nasıl böyle an'anevi yol meseleleri varsa, bizim de Asya siyasetimizin temeli, bahsettiğimiz bu yol olmalıdır. Şimalî şark vilâyetleri ahalimizin yaşaması, ve Anadolu'nun emniyeti, bu yollara bağlıdır.

GÜNEBAKAN, (HAMDULLAH SUPHİ)

Hamdullah Suphi'yi tanıyalı tam yirmi beş sene oluyor. İnsanlarda, onun kadar alevi süren ateş parçası görmedim. İlk görüşüşümüzde nasıl hararetle konuşuyor idiyse, bugün gene o imanla konuşur; o zaman ne kadar samimiyetle yazar idiyse, bugün gene aynı samimiyetle yazar.

"Hamdullah„ın eseri demek Hamdullah demektir. Her yazıcı için böyle değildir. Yazıcıların çoğu fikirlerini ve ifadelerini bir kılığa koymak için, özenirler, bezenirler, kıvranırlar, kendiliklerinden çıkarlar. Hamdullah'ın uğraşıp uğraşmadığını bilmiyorum; fakat fikirlerinde, ifadelerinde kat'iyen üzenti eseri yoktur. onun yazısı, fikrinin berraklığı kadar sade ve canı kadar özüdür. Nutuklarının ve eserlerinin tesiri de, bu sadelikten, samimiyetten, tabii doğumdan dolayıdır. Hamdullah'ın kesme taşlar gibi, sert ve düz lisanı ve yazısı vardır. Cümleleri, yormaksızın zihnimizde yer bulur, yer tutar, ve kendi zihni de çıkardığı fi-

kirler gibi olduğundan, samimî ruhtan kopan başkalarının bütün sesleri, hisleri de onun kalbinde iz bırakır.

Bir köylüye tesadüf eder; o köylünün saf kalbinin, şuurlu şuursuz, fakat herhalde derin aklı seliminin, temiz ruhunun tevlit ettiği doğru sözler, onda, onun dimağında fışkırmasına müsait bir toprak bulur; köylünün «Motif»i onun beyninde orkestre edilir ve köylünün sözünden Hamdullah'ın hissi ve ifadesile bir «Senfoni» hasıl olur. Bu Senfoni'yi dinlediğiniz zaman işittiğiniz, yalnız bir köylünün sadası değil, bir milletin ahenğidir; bir ferdin ağlaması değil, bir kütlenin ıstırap figanlarıdır; bir Türkün rüyası degil bütün Türklerin ümitleridir.

İçinden, Ulu Gazi gibi, bir iş ve fikir dahisi çıkaran bir millete destanlarını yazacak muharrirler, şarkılarını söyliyecek musikişinaslar, kahramanlıklarını tecessüm ettirecek ressamlar lâzımdır. Bunların hepsinin yetişmesini hulûsla bekliyoruz; şimdilik yalnız iki üç yazıcımız var; başlıçalarından biri de Hamdullah'tır.

Günebakan'ı okurken, on beş senelik yeis, emel, ümit ve sevinç günlerini bütün ruhumla kaşadım. Balkan harbinden dünkü zaferimize

kadar milletimizin geçirdiği bütün heyecanlarla kalbim tekrar çarptı. Temiz, doğru yazılmış eserlerin verdiği hisle, ben de o zamanlara ait hatıraları mıkaydetmiş olsaydım böyle yazardım dedim.

" Günebakan „ büyük Fransız inkılâbından ve Napoleon harbinden sonra, hikâye şeklinde hissiyatını, düşüncelerini, ıstıraplarını haykıran Benjamin Constant, Musset, Châteaubriand, Alfred de Vigny, Stendhal'lerin eserleri gibi, Balkan ye Anadolu harpleri arasında mütefekkir, ince, imanlı, temiz bir Türkün sürekli hatıra defteridir.

Bizden sonra gelecek nesil, büyük kardeşlerinin, babalarının duydukları hisleri, geçirdikleri buhranları öğrenmek, tahlil etmek isterse, " Günebakan „ gibi eserleri okumalıdır. Bizim en güzel aynamızdır. Günebakanlar bizleriz. Günü, yani Güneşi, bizler, uzun gecelcr, uzun seneler aradık, bulmak için çok çektik, çok göz yaşları döktük, çok kanlar akıttık; fakat nihayet bulduk, bağrımıza bastık, adına MUSTAFA KEMAL dedik...

FİHRİST

		Sayfa
I	— Millî Tarih	9
II	— Orta Övropada Türklük izleri	15
III	— Şimalî Övrobada Türkcülük tetkikleri	45
IV	— Türklüğe dair bir lâvha ve bir "fresque„ münasebetile	85
V	— Attilâ ve Garbî Övropada Türklük	97
VI	— (Chanson de Roland) ; İspanyada Türkler	111
VII	— Asya Tarihi	115
VIII	— Rusya'da Türkler ve Tatarlar	133
IX	— Afganistan'da Türklük	151
X	— İran Türkleri	161
XI	— Kafkas etekleri Türk ticaret yolları	169
XII	— Güne bakan, Hamdullah Suphi	185